

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были поданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохраняются все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как наименование о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отключайте автоматические запросы.
Не отключайте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

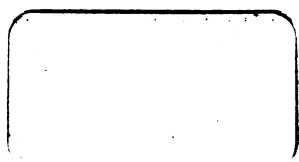
О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

Slav 4998.954 ($\frac{1907}{2}$)

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

М. ЧЕРНОВСЬКИЙ 103
 Д. Ю. ЗНОВІЙ. Виступи на
 цесарській церкві 113
 МАРТОН БОСЕНДАНСЬКИЙ 124
 Словеса в церкві 124
 ЧЕРНІГОВСЬКИЙ, М. 113
 МИХ ГРУШЕВСЬКИЙ 113
 Справа української мови 113
 Історія української мови 113
 О. ПРИМАНОВСЬКИЙ 113
 М. ВУЛЬ. Як мовити українською
 про церковні справи 113
 П. АНДРАШОВИЧ. Христ 113
 К. АНГЕЛОСА. Смерть 113
 Остання думка П. Андрушівця
 про українську мову 113
 Д. ХАРОВИЧ. Духовенство 113
 О.Н. ГРУШЕВСЬКИЙ. Сучасна
 українська література 113
 Стор. з історії української літератури 113
 Т. ВАС. НАНДЖОСЯ. З історії
 української літератури 113
 Г. Б. ДЕ ПІА ДАРС. Література і
 мовознавство на Україні 113
 НОВАКОВИЧ. Українська література
 і мовознавство 113
 МІРНИЙ. Історія української літератури
 і мовознавства 113
 І. РАЙН. Українська література і
 мовознавство 113
 БЕРНШТЕЙН. Українська література
 і мовознавство 113
 О.Н. БІЛОУСОВИЧ. Українська література
 і мовознавство 113
 ТАРАШЕВ. Українська література і
 мовознавство 113
 АНІА ГРУШЕВСЬКА. Українська література
 і мовознавство 113
 М. МАКОВИЧ. Українська література
 і мовознавство 113
 АНІА КОСОВИЧ. Українська література
 і мовознавство 113
 Б. МАТУШЕВСЬКИЙ. Українська література
 і мовознавство 113
 ВАСИЛИШВИЧ. Українська література
 і мовознавство 113
 Історичні відомості 113
 Подорожі української мови 113
 Друкування 113

РІВНИЙ Х ТОН ДІА
 ЗНАЙМА 3А 1907

ЛІТЕРАТУРНО
 НАУКОВИЙ
 ВІСТНИК

КНЕ-111111

Відбито в друкарні К. С. Галицької

ВИДАВНИЙ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ У ЛЬВОВІ

Назва книги		Ціна в копійках	№ кат.	Назва книги	Ціна в копійках
1	А. М. Коцюбинський. Мандрівка (роман)	1 00	101	П. Ткаченко. Дароносицею	2 50
2	Іван Кочубай. Письма	1 00	102	В. Коваленко. Милосердя і милосердя	1 00
3	О. Кобилянська. Сестри і брати (роман)	1 00	103	П. Антонович. Україна. Пам'ять	1 10
4	Григорій Мисюк. Діалог (роман)	1 00	104	В. Зарицький. Україна. Письма	1 20
5	Григорій Мисюк. Діалог (роман)	1 00	105	М. Мисюк. Нарис української літератури	1 00
6	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	106	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
7	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	107	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
8	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	108	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
9	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	109	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
10	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	110	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
11	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	111	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
12	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	112	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
13	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	113	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
14	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	114	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
15	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	115	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
16	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	116	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
17	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	117	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
18	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	118	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
19	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	119	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
20	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	120	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
21	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	121	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
22	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	122	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
23	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	123	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
24	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	124	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
25	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	125	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
26	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	126	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
27	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	127	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
28	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	128	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
29	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	129	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
30	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	130	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
31	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	131	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
32	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	132	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
33	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	133	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
34	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	134	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
35	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	135	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
36	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	136	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
37	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	137	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
38	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	138	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
39	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	139	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
40	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	140	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
41	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	141	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
42	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	142	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
43	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	143	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
44	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	144	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
45	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	145	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
46	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	146	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
47	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	147	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
48	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	148	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
49	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	149	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00
50	М. Мисюк. Діалог (роман)	1 00	150	В. М. Стрижак. Мисюк і його доба	1 00

404927

193
A Slav 4998.954 ($\frac{1907}{2}$)
✓

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ.

Огні небес.

Немов хвилини, пролітають
І дні, і роки, і віки,
А в небесах все ті-ж палають
Країн надземних маяки.

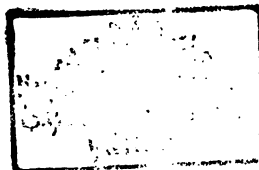
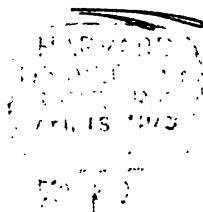
На їх дивились очі Будди
І очі скорбнії Христа —
В ту ніч, коли уста Іюди
В його упяли ся уста.

Сократ, Платон — на віки славні.
І всі незнані мудреці,
Усі поети стародавні,
Жреці, і маги, і ченці —

Огні ті бачили незмінні.
І всі вони шукали в їх
Меланхолійному тремтінні
Ключів од тайнств сьвітових.

І всі вони в свій час не знали,
Що з тих небесних маяків
Давно де-котрі погасали:
Вони погасли — сьвіт сьвітлив...

Оттак ілюзії і мрії,
Мана і правда в сьвіті сїм,
Немов огні небес отії,
Нам сьвітять сявом своїм.

ДЕНИС ЛУКІЯНОВИЧ.

Білі нарцизи вяли.

Сергій, як вибіг від Лілі—пустив ся йти до дому. Робив се на-вмання, бо й не призадумав ся і не знав, куди йти.

Мав пять-шість кільометрів дороги, але дуже прудко йдучи і не стямив ся, коли її перебіг і коли опинив ся на вигоні, біля домівки, де жила його мати й рідня.

Зворушення і гнів були ще такі дужі, до рівноваги було ще так далеко, що він ніяк не міг би зараз покинути рух, який так дуже відповідав його душевному настроєви, тай піти в хату.

Думати — Сергій про се не думав, а хоч на лету і спинив ся на часок,—зробив се несвідомо і зараз таки подав ся на ліво й пішов поза городи геть аж під сосновий гай.

Ішов високим берегом, що звивав ся гадюкою гóрі над другою терасою Збручевої долини, засіяної хатками подільських селян і чорноземними, вузко пошматованими, родючими городами. Ішов ще й тепер тим самим скорим кроком, у тім самім лютім настрою, з тими самими гнівними думками й розбурханнем, що тоді, як лишив Лілю в темній кімнаті. З його грудий виривали ся зчаста півголосні, короткі оклики, нервові корчі стискали його п'ястук, він сердив ся на Лілю, хоч іще недавно тримав її в обіймах як щось цінніше життя...

Не міг позбути ся думки, що хтось іде за ним, що хтось його кличе тихим голосом. Коли-ж озирнув ся, то не доглянув нікого, хоч місяць не сховав ся ще за хмару. Та як зупинив ся Сергій на місці, як глянув позад себе, — там на болоню ішли дві постаті. Тримали ся любо за руки, як хлопчик і дівчинка, а хід і рух і вся постава вказували на велику радість, на небуденне щастя тих двох. Вони потонули одно в однім, не було для них ні сьвіта ні людей. Він був для неї, вона була для нього.

Сергієви вдарила кров до очей і прислонила погляд... Лілі вирвала в нього свою руку. Вже їх не подадуть собі ніколи, ніколи, ніколи! Вони розійшлись. Вже й не зйдуть ся парою дружно, бо на грудях Лілі білий нарциз вяне. Вже вони так не підуть ніколи, ніколи, ніколи...

І поривала його на ново лють на Лілю і він побіг далі...

Тепер вибігала стежка на стрімкий горбок, зразу провалом, а далі рівчаком, яким після дощів туркотів потічок. За повільною ходою і думки стали повільніші і вже їх Сергій встиг провірювати. Ео доси прошибали його мозок лиш окремі моменти прикροї розмови з Лількою.

Утомлений сів на камені, закурив папіроску і став себе розважати. Він розумів, що стало ся: він Лілі не візьме. На її грудях вяне білий нарциз... Так нагло й ненадійно закінчило ся все діло: упало дороге скло й розбило ся! Усе одно, як би був вчечером зайшов до милої тай застав її мертво між двома рядами білих сьвічок. Ні, краще було застати її мертво, ніж почути від неї таке... Він був би на її могилі засадив квітки самі білі-білі, аби цвили там від ранньої весни до пізної осени, поки зима не вкриє землю білим рядном. Була би його безмежна туга зазулькою літала на сю могилу.

Ей Лілі! Лілі!

Зняв у гору руки, став на рівні ноги і склонив потилицю на схрещені пальці.

— Та ні, будемо й без тебе!—промовив у голос. — Нічого, нічого!...

Ненадійно для себе самого поклав собі Сергій заволодіти собою і, наче пробуджений, розглянув ся довкола.

Вже гинула ніч, ранок ще не встав, але темінь уже розсувала ся, звільна перекочувала ся під гай, у шанці, у провали і під горбочки, а сиза сутінь ледве-ледве просікала ся й сіріла. Де мали засіяти перші проблиски ще перед сонішним промінем, там на обрїю визначав ся непривітний сілюет Бóгота і разом із темним облаком навис грізно на овиді. Тишина довкола, повна смутку й німого болю. Від заходу насувала ся чорна хмара з сліпуватими очима—двома білястими, примерклими зьвіздами, що блискали грізно на копиці сїна, на покоси вівса та пізної гречки в житниску. Сосновий бір на горі закамянів від переляку. Переполохані трепети, що вибігали з ліска то одиноко, то по дві-три на поле, здрігали листом у смертній трівозі і жалібно плакали тихим струмочком, що слезив з під їх стіп по спадині і біг по пасовиску сховати ся під осоку, під очерет та шувар на стависку.

Чорна хмара насунула ся низше і зьвізд не було вже видко.

Через часок озвали ся сосни своїм таємним, невгомним свистом, таким гострим, як їх іглиці. Туга гнала перепелицю

по довгих загонах на горбі, а в низу деркач бігав у траві і з розпуки дер собі груди своїм тріскотливим криком, а на те все бугай мов божевільний бухає в очереті і бухає. Ті голоси бігли по росі, підіймали ся в гору і шарпали Сергієві нерви.

Чорна хмара нависла на овиді ще низше, налітала над горб і на долину хижим птахом, витягла до півночі її до полудня могутні, темні крила. І все притихло. Не гукала перепелиця, не лопав деркач, бугай не гупав. Узгіре замовкло, долина завмерла, поки захлипала тихим плачем. І свист іглиць і шелест трепет, шум лиликів і клич сови, слезінне потічка і шовкіт росяної трави і переляк живої твари — зливали ся в плач без сліз.

Сергій сидів на камені, сам камінів. Почув на рамени чийсь руку. Се вітер загорнув йому пелерину?.. Та ні, се рученька Лілі. Лиш вона так пестливо клала йому долоню на плечі. Почув поцілуй на кучерях мов листок на них упав—се лише Лілі так ніжно разгортала йому волосе, коли припадала до милого обіймати його полум'ям пестошів.

А довкола була ніч; долина хлипала, горб заносив ся від плачу, хитаючись.

Сергій прислухав ся і почув, як Лілі плакала, плакала, плакала. Лілі ридала.

Ах, той плач, що душу другого вбиває!

Ах той плач!

Ой Лілі! Лілі! — — — — —

II.

На кождім цв'їті туберози виступали вже смертні, медяні крапки, як вони пізнали ся. Стріча випадкова, в більшім товаристві на селі, закінчила ся заміною кількох звичайних фраз і не лишила зразу ніякого вражіння. Та се була мана! Сергій взагалі держав ся осторонь від жіноцтва і на Лілю в час похоронної стипи не звернув великої уваги. Колиж опісля стрінув її на часинку, в його уяві виринув образ Лілі і нагадала ся перша стріча, а найбільше той погляд її очий. І з того часу найбільша йому радість була розгадувати усі подробиці їх першої стрічі.

Побачив її кохану головку на тлі розрослих білих скабіозів, що цвили в зільнику великими гурточками. І там поза кущами хорого біля і в садочку, поміж гілками дерев, де літом розля-

тав ся пташиний щебет, і на скорцях линяючої трави, де в горячі дні голосним живчиком било сюрчанє польових коників — там скрізь нишпорила тепер тихо-непомітно смерть. А наперед хворість вялить різку, цьвіт, листочки, а потому осінь силу бере і мугиче смутну пісню, таку жалібну і довгу-довгу, як туга... І небо не таке високе та ясне як літом, і веремя, що поблискує останками достатків, то так наче сі приятелі при ложу сухотника, що знають лікарську діагнозу і сумовито та ніжно всьміхають ся до хворого. Дають сей усьміх на лепту вмираючій людині.

Лілі одна цвила в тім зільнику: на її личку бліді красітки, леліткою цвило дівоче здоровле молодих сил, незмарганих іще на-суцню, важкою працею в школі.

Ціле товариство похажало по садку, а вона сиділа на лавці. Зняла капелюшок і відслонила пишне богатство буйного волося. Привитав її Сергій, подав руку, і його погляд потонув відразу в сьвітлі й тінях, що грали довкола уст відзначених лагідним, хвилястим рисунком на білесенькім — блідім тілі з легким ліліовим тоном. На них несказаним чаром губили ся дві лнії: одна спливала з чола аж над верхню губу, що вся подала ся на перед білим дзьобчиком, аби його цілувати. Друга, коротша по овальній борідці, через принадну ямочку підіймала ся під спідню губу, що тулила ся під верхньою, як листки піврозцвилі, рожевої чаші. Уста-ж зливали ся з рисами лица в мельодійний ритм, у саму гарну мельодію. Були красші ніж вічно цвитуха рожа з Бенгалю. Але як глянув він у її очи—вони були незвичайні. З широкими, чорними зіницями, обняті мелянхолійною затінею вій, а на карій дугівці і на перловім-жовтявім білку завмер той самий безнадійний стогін розпуки, який мовчав заклятий в конаючім зільнику.

Сергія притягла до неї непоборна сила. Він бажав вимовити кілька щирих слів підхожих до його дивних почувань, до невисказаного настрою очаровання.

Ледве почали розмову, надплила з буртів тужна пісня; старий чабан-бурлака журив ся і нарікав на своє сирітство.

Спрацьоване сонічко ледве-ледве нагрівало, під його сьвітлом ліс втягав у себе темну тїнь і його ізвори обернені до сходу почали чорніти, робили ся подібні до тих ланів довкола заораних плугами під засів. Геть із за ліса, з далека, з за горбів пологих за-жрадав ся подих старечого пустиря, сунув ся гóрі над вигорілою

літком травою, що вила ся жовтими вінками по буртах, ніс ся таємно та сіяв на землю тихий смуток. За ним, достроєна до нього пліла жалібна пісня бурлацької сопілки. А за сопілкою нечутно снувало ся блискуче павутине. Не знати відки й куди пліло, мотало ся на сухе бодяче, на безлисті гілки, та рвало ся на кусні.

Тоді забажало ся Сергієви відійти до гурту, але Лілі пішла за ним, як простягає ся павутине зачеплене за вітку. Як мягкий звук флюари прилинула і пристала до сіренького товариства. Відріжнила ся від нього як нагла поява пролісків серед плахт мертвого полівого снігу, що вже тає під безлистими деревами і втягнув у себе болотяві плями. Ходила вільно, як лебідка по воді плаває. Тихо і ніжно мовила розмову милу, як пісня в гаю. А тоді погляд Сергія слідив за нею, як по філі ясна смуга йде за сьвітлом на човні. І знов здрігнув ся від того, що в одну мить прочитав у погляді її — безнадійність

* * *

Живучи в селі, де збігали ся доріжки з сусідніх піль і горбів, де доохресні мешканці полагоджували орудки, відки в сьвіт виїздили — мав Сергій нагоду стрічати Лілі.

Так складало ся, що багато дрібних справ вязало їх що раз то ближше.

При кожній стрічи обходив його запах сьвіжих, весняних цьвітів, тіло Лілі чарувало його мягкістю тонів, сьмілістю форм, огонь роскоші палив його, коли пригортав її до сьбе. Не боронила ся ніколи, тільки дрожала з радости і щастя. Перший поцілуй отворив невинній дівчині цілу гаму зворушень чистих і правих. Так, одного дня упав перед її віконцем ясный сокіл, на її городци зацвила рожа, а в серденьку найкращий цьвіт — любов. Доси вели її житем прінципи чесности, а чиста совість і праведність промощувала їй шлях проміж людей. По містах, по селах вели її. Тепер і любов стояла на шляху, що його мала верстати. По рожах і по терню вела її. Пахучі рожі клала Лілі в душу й не чула, що терне вбивало ся в ноги, а один терен, великий як вісь — у серце. Вона се чула, а проте йшла тою дорогою, послушна великій силі чутя. Ах, забути сі невеселі думки, що відбирають супокій! Тінь перебутої драми не така-ж могутня, аби простягла ся за

нею скрізь, навіть далеко від місця недолі. Нумо, пригубити чашу роскоши та йти на нову путь!

Ах, як давно вже прияли їй сю дорогу, як виряжали на неї і самота і туга за любовою. Вона десь знала вже свого сокола, так ніби вже бачила сі добрі, задумані очи, се рівне чоло, тільки не знала, що Сергієм його кличуть. У своїх мріях вона не кликала вибраного ніяким імям. Скоро-ж зустріла його на своїм шляху, — піддала ся йому вся без умов...

Сергій прочув, що Лілі горить, як той сьвятоіванівський огник у нічку в червні, а він на сей огник летить. Силу над ним Лілі вже мала; зараз від першої стрічі, навіть несьвідомо, Сергієви тільки в обіймах Лілі, тільки тоді як склонив голову на її лоно, було добре, добре. Вона ні на кого не мовила злої мови, була тиха і ніжна, шукала ціли житя, вірила в будуччину України, і Сергієви розум казав шанувати свою любу Лелію.

І линула солодка пісня, плив ручай завітчанім лугом, запашною цариною в тіни задуманих дерев. А проте Лілі чула в серці велику тривогу. Сергій пнянів від щастя, а проте іноді сучав або томив ся, бо життя не давало принадної молодцеві боротьби, а вірне кохання не несло дрозів роскоші, не готовило сердечної муки. Лиш деяка сторінка розверненої книги манила його загадкою непроглядного смутку.

Уже пташки поздоровили весну все тою самою, незмінною, а все чарівною кантатою, вже соловій відспівав свій пеан—і нагло замовк, як віщий поет геній, що молодо помер. Вже яблуні відцвили, вже ягоди муть паленіти. По зільниках розкинуло ся блискуче багатство цвітів. У Сергія цвили самі рожі. Але до Лілі поніс він нарцизи. На темнім, зеленім черешку перегнула ся яснійша оцвітина і наставила Лілі зьвіздокрасню в шість листочків. Що лиш роса їх сполоскала і білі платочки були чистійші, ніжнійші, ніж тонкий шовк. Сі непорочні листочки що йно збудила досьвітня година й заманила їх з-під зеленого пупінка до сонця золотого, але вони ще не причарували до себе нікого, ще ні один метелик не присів на сніжно білій короні. І привінки зберігали її чистоту: високим зарубчастим муром підняли ся над пиляки, так що й один із них не посьмів осквернити жовтим тоном білість платочків. Ніхто ще не пив із медниць злотоцвітү білих нарцизів, а Сергій приніс їх Лелії, своїй душі.

Лілі нагадала, як то білі нарцизи обіймали віночком її ди-

тяче чоло, як хвилювали на її дівочих грудях, нагадала сумну пригоду, від якої серце кривавилось, нагадала, як білі нарцизи стали вянути на її грудях; нагадала й заплакала. Дві сльози покотилися по блідих лицах. Цілий вечір здригалася в обіймах милого, всміхалася навіть, але не дала себе потішити. І Сергій не носив їй уже білих нарцизів, не носив білих цвітів і тепер аж побачив, що у неї в зільнику горять горячі тони, мерехтять блідші відміни, лиснять лагідні відтінки, а білих цвітів немає. Не плакала їх Лілі. Коли се чинить із розмислом, коли в тім якась драма — бідна вона. І пожалів її Сергій, а шануючи її біль, ні про що не питав, лише пригорнув до себе свою сирітку і чув, що се його самовідречене, та її темна журба звязали їх серця тісніше, ніж щира розмова. До часу. По сій пригоді Лілі ще висше його підняла, бажала ще щось від себе дати, хоч уже й не мала що.

Любий чар наче сон обійшов їх, а любов і туга пригортали. І йшли вони далі по рожах, по левкоях, і сьпівав їм соловій пісню вічної любови. І далі стелила ся їм дорога вкрита на краю імлюю роскоши, роскоши, роскоши. Коли пригорнулися до себе і мовчки ходили при місячнім сьвітлі по меянхолійній царині — були щасливі. Серця їх дрожали радістю і тим неспокоєм, що буває для радости тим, чим тїнь для сьвітла. І байдуже їм було все довкола, байдуже, що говорено про них.

А тут ішла річ про їх подруже. Самі вони не згадували про се. Лілі не здумала-б, як жити їй без Сергія, але як уперта думка застукала коли до її душі мов перед бурею ягня до запертої брами, вона чула засуд смерти. Виразний засуд смерти. Та скоро Сергій заговорив до речі, вона не здивувала ся: прийняла сю вістку, як заповідженого гостя.

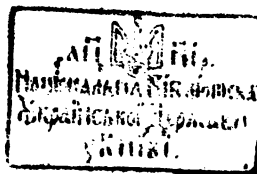
Сергій не мав таких замислів, жив легкодушно, на кредит, але все що чув і бачив довкола, все покликало його до рішучого кроку. І коли вони просьпівали в дуеті: „Та що з того? що любились і кохалися — розійшлися, мов не знали ся...“ а головка Лілі поникла, очи стали мутні, — тоді він рішився вмиг і так само скоро размалювала йому уява заманливі образи, аж він сам любувався своїми словами.

Мов дитина зраділа Лілі від того нового доказу його любови. Але розгадала лїпше і серце її знов огорнув неказаний смуток. Дивила ся на білі цвіти і сама біліла; дивила ся на сьвіт Бо-

жий і гірко плакала; дивила ся на веселе життя і не хотіла жити. Не бачила виходу для себе; що иньшим несло радість — її смутило, мусіло смутити. І тільки солодка розмова її сокола несла їй розраду, а найбільше взяла її за серце одна розмова, якої була сьвідком, а тепер її нагадала. Не вся розмова, лиш один погляд висказаний Сергієм про непорочність дівчини й про чистоту жінки і ся його критика вимог, які до дівчини ставить при вінчаню сам забруджений буржуй. Що він говорив, се було „всім відомо,“ але для Лілі важне було, що він се говорить, що він так думає. Сей спомин обтер її сльози, викликав усміх на її лиці, а то доси тїнь за тїнню пересувала ся під її вікном, хмара за хмарою гнала над її головою.

Але в хмарний день сонце то виринає, то ховаєть ся, а на землі видко то тїнь, то велику ясність, поки сонце не скотить ся на захід і на землю наляже темїнь ночі. У Лілі по невинній радості померкло сонце. Для неї були мрії про щастє, а не воно саме, і хоч зазнала вона чару любови, розвага їй сказала, що сій цьвітці грозить мороз навіть серед літа, навіть серед дня.

Одної суботи пещена, біла голубка зависла перед її вікном, біла крильцями, та вікно не відчиняло ся і голубка відлетіла до гурту. Вєсь гурт поворкував на ганку і через часок утік із дому... В зільнику цьвіти посхиляли ніжні головки до долу. Вчора після заходу сонця ходила Лілі по стежці, пестила корч кремової рожі і цілувала розхилєну цьвітову пупінку. Нині вона не була ще на стежці. А при стежці росли три рожі. Корч горячо-жовтої розкинув китиці на всі боки, і за кожним подихом роскішного вітерця, що ховстячи скоботав і драгував, вони ронили платок за платком і розливали приманливий запах злотоцьвіту. Темні понсові, сьвідомі про свою красу та силу, сховали ся поміж листє і невидні вмлївали від роскоши. А блідокремova одним одна. Збудила ся зо сну, як зітхнув сїрий ранок нинішнього дня, і відкрила соромливо свое лоно під золоте проміння. Та ніхто не глянув на неї, хоч була гарна. Сонце ховало ся за хмарками, метеликів приманювали понсові й жовті рожі, а на кремовій сіла тільки одинока — росяна сльоза... Зночі чудовий сон, солодкий поцілуй заколихав її до мрій, нині ніхто не склонив ся над нею пестливим словом і туга її нахилила. Метелики не вміють так цілувати, вітер не вміє так ховстїти; нема того під сонцем, чого зазнала сном повита в зеленій чаші, накрита зеленими дїльцями. І жаль буде її налягати. Туга і жаль, жаль і туга.

Лілі не виходила.

Щирі братчики видивляли свої очі на приязну голубінь неба і лияли; резеда за весь день вилила всю свою симпатію міцним запахом і гуділи її різочки як зраджений любчик. Тільки вербена всміхалася кокетливо до жаристих гвоздиків і не піддавалася тому смуткови, що сів над зільником тінню від великого високо летючого птаха.

А Лілі не виходила.

Давно не було дощу, роса нині не сідала, і всі квіти вижидали животворних струй погожої води. Вижидали на дармо. Вже вечірня заграва обіляла пурпурою все небо на заході, а Лелія не виходила підливати квітки. Тоді повійка, що пнялася по білій стіні біля вікна, заглянула в квартиру. Заглянула — зіва-ла. Лілі на пів сиділа, на пів лежала на софі з руками скрещеними під головою. А з її очей і серця сплило стільки смутку, що кімната померкла, хоч на дворі було ще видно. Гризота, яку гордо сховала в найглибшу закутину серця, жура, що завдала їй стільки сердечної муки і троїла кожний усміх радости та вялила цвітку щастя — виповзла тепер і обізвалася. Ту ніч Лілі мало спала, в днину не виходила нікуди, а ввечір попала в розпуку.

Роздумала своє горе. По довгих, кривавих муках усміхається їй „щасте“ в Сергієвих обіймах. Та як же дорого платити, або на віки мовчати, або сягнути рукою по — квіт цикорії. Ні! не стає сил, уже хіба треба йти відсіль сірими стежками і понести в серці хоч спомин прожитого раю. Треба йти відсіль у безконечну дорогу до самоти і старости, до самої могили. Буде згадувати рожеві надії, що хоч рік-два літали-літали як райські птахи без ніг і спочити не могли... але літали над земним брудом. Іти треба відси, бо розчароване — гірка отруя. Вона троїть душу гірше всего иншого. І побігла Лілі очима по тій стежці, котрою приходив і зараз надійде Сергій. Ах, коби він не прийшов! Коби так сею стежкою помандрувати відси тихцем і понести в серці лише тугу за щастем, а не живий біль, той найтяжший біль! Втікати, втікати відси завтрішним ранком ранним...

Вона відчинила вікно, виглядала і слухала. Не бачила нікого, темінь налягала довкола. Та серед тиші понеслася пісня:

Не згасайте ясні зорі,
 Я всю ніч не спала,
 Я ще своєму миленькому
 Правди не сказала...

Сей рефрен накипілого під серцем страждання-драми упав
 громом на Лілю...

* * *

— Чого на мене дивиш ся? Не диви ся, Сергій, вже зачну
 розказувати, але не диви ся.

— Адже тут темно і нічого перед собою не бачу. І зовсім
 не дивлю ся на тебе.

— Я сховаю ся за твої плечі.

— Не говори; яж не вимагав від тебе, а тепер прошу: не
 муч себе.

Мовчанка. Хотів піднятись та походити по хаті, але здер-
 жала його. Лягла йому на плече, сплітаючи руки над його лівим
 раменем.

— Сергію! — благала.

— Чого?

Мовчанка. Знов ослобоняв ся з обіймів, але вона ще дужше
 сплела руки, припала до нього вся, поцілувала волосе його і на-
 зад поклала ніжно головку на його плечі.

— Сергію, мені так важко промовити.

— То не мов, Лілі, не мов нічого.

— Ні, я мушу тобі сказати і скажу. — Глибоко зітхнула й
 почала говорити:

— То було так темно, як тепер, а ще була негода на дво-
 рі... Ні, не можу — напишу тобі все. Не сердь ся, не дрожи,
 мій голубе! Твоя рука так корчить ся.

На силу заволоділа зворушенням і мовила далі: Мені так
 важко було на серці — до загину! Важко й тепер, та ти при
 мині. — Пригорнула ся ближше до нього і поцілувала, як огнем
 впекла в лице, над мягким заростом. Відчула, що приняв сю ла-
 ску нерадо, але говорила вже. І слухала свого голосу здивована,
 наче говорив хтось третій.

— На моім серці лежав важкий камінь, так як сьогодні,
 та свого болю не вмiла б я тоді назвати. Смерком я лягла вто-
 млена і серед цвинтарної тишини віддала ся почуттю безсилля.

Хтось увійшов. „Се ти?“ питаю. „Явдоха!“ кликнула я з усіх сил і сіла на ліжку. Але й він сидів уже коло мене — мій управитель, кліщами здавив мене.

— І?...

— ...

Він штовхнув ногою стіл і вискочив на серед хати, а вона вже стояла при нїм, не випускала з руки його рамя.

— Але ти будеш мене любити, Сергій?! — Погладила обома долонями його лице. — Ти мене любиш і будеш любити? — Підняла долоні; його лице було холодне, облите зимним потом. Тоді схопила його за руку і почала ся глуха боротьба. Хотів брутально вирвати руку, вона конвульсійно її стискала. Здержала його лискавка. Адже, скоро перший раз пригорнув і поцілував її, вона не змагаючись сама пригорнула ся до нього і поцілувала в самі уста.

— За се кримінал — кинув — а ти?

— Одинока я. А в тім, чи я кому сказала б се? Тобі, душі моїй, ледве зважилась.

Филя гніву і підозріння потрясла самцем.

— Він міг гадати, що ти й не гніваєш ся...

— Сергій, — крикнула вона в роспуці, аби спинити зневажливі слова та сполошити й саму думку. З тим окликом щось розірвало ся у неї в грудях і вона пустила ся йти в кут плакати так, аби й життя виплило з неї з останньою сльозою. Але зараз же й вернула ся. Взяла його за руку і поцілувала. Припала до його колін; та ся покора станула між ними непроглядною стіною.

— Сергій! я чиста, чиста — шепнув хтось третій дивним, твердим шепотом, а Сергій в ту саму мить вибіг на ганок. Лілі останнім напруженням сил вибігла за ним, але не доглянула його. Пітьма його обіймила, видерла з її обіймів.

Пітьма..., а на неї впало небо, затягнене оловяними хмарами. Впало і придавило. — — — — —

III.

Сергій ходив по Леліній кімнаті, а як там стало за тісно, перейшов сіньми у шкільну салю. Але під вікном шкільний сторож, що обробляв город, возив ся та лаяв ся і Сергій пішов назад у кімнату.

Туга гнала його з кута в кут. Та як з кожним кроком зростав його хід, так з кожною хвилиною глибшала безодня його горя. А в хаті все стояло нерушене, незмінене; все лишило ся; тільки Лілі не було. Але так, мов би на часочок вийшка вона, мов би зараз прийти мала. І того надіяв ся Сергій, того виживав з тугою. Тепер, коли вона загнована відійшла, вмів її цінити. Закид, який він зробив їй своїм брутальним вчинком, мусів би упасти за безграничну її добрість, за ширу любов. Мов мале дитя до мами, пригорнула ся до нього його лебідочка біла, чиста. Він носив її на руках, голубив її й пестив, а нараз шпурнув її, убив, тай то—за чужу вину.

— Бідна, бідна Лілі! Скільки ти страждала, скільки муки витерпіла від того ранку по страшнім вечері, від того дня, коли побачила, що білі нарцизи зівяли на твої дівочій груді. Тінь тої могильної розпуки, що нила в твоїм серці грала в твоїх глибоких зіницях, в твоїх померклих, а таких ясних, чистих очах! І ніхто, ніхто не вмів прочитати німої мови тих очей, поки твої уста не вистогнали тої сповіді, що вбивала ся тупим ножем у моє серце, гасила зорі на моїм небі. Але верни ся до мене, голубко, хоч я необачно зранив тебе. Криваву пляму на твоїй білій шаті я змию покаянною слезною, а білих цвітів вирікаймося, дивити ся на них не будемо!... Зійди ще раз, моя зоре ранняя; згадаємо лиш те, що було миле й солодке, а все иньше кинемо в пропасть, забудемо. Втечемо далеко, аби нас спомини не здігнали. Прилинь, прилинь до мене здалека, моя тужна мельодіє!...

В хаті було тихо, наче Лелію справді винесли з кімнати мертву. Кожного дня приходив тут Сергій думати. Вже пятий день мучить себе тою мукою, без якої вже й жити би не міг. А коли Лілі й нині не вернула ся, погадав собі, що вона вже не жив, і застогнав із болю.

Поквапив ся викликати в душі своїй її образ: її струнку постать, повні груді, круглі рамена, а над усе кохану головку із стяглим личком, сумними очима і тим усьміхом. Вона всьміхала ся лише тоді, коли тримала його голову в долонях і цілувала його уста. Тоді подавала дрібку назад свою головку, відхиляла його голову своїми долонями, заглядала йому в очи, на одну часинку всьміхала ся від того, що внутрішній корч задоволення і щастя ризхляв. їй уста, і вмить вона знов припадала

до нього палкими поцілуями... Поквапився викликати й нині сей образ перед очі своєї душі—і не зміг. Вечірня тиша переливала ся в його ухах і в тій тиші потонула Лелія. Та вітрець підняв галузку дикого вина й кинув її на лутку вікна. Сергій збудився з задуми і підбіг туди, але отямився. А листочки винограду тріпали ся так безнадійно, тихо-тихо як потапаючий, що дармо жде ратунку.

Сергій скинув вітку, запер вікно і потонув у своїх сердечних муках.

Коли так тужно вижидав її, коли вже майже фізично її бачив—тоді відхилили ся двері й Лілі переступила поріг. Сергій кинувся до неї і одно одного взяли в обійми. Пригорнув її дружно, вона зложила на його чоло поцілуй—останній. І в туж саму мить щось стрясло нею, вона ослобонила ся з його обіймів, випрямила ся. І в сюж мить зрозумів Сергій усю справу; її рух і погляд усе йому сказали. А Лілі відступила ся мовчки, зложила верхню одіж і сіла за стіл; тоді й він відгадавши її волю, збирався вийти, але не вийшов, присів подальше. Мовчали обоє. Сергій почув потребу підступити до неї, але самаж ся ніяковість, яка не пустила його з хати, задержала його тепер на місці. І залягла тишина така глибока, як безодня.

— Сергій, як бачу, треба тобі все сказати. Видиш, ти був такий иньший від усіх. Твій голос, твій хід, усе... а найбільше твої речі і твоє жите було таке иньше ніж других. Ти явився мені красшим ніж усі мрії про мужчину-друга. Тому я й віддала ся тобі, Сергій, після того, як відвернула ся згідно від усіх вас мужчин. Але ти, Сергій,... ні, ти лиш такий самий, як усі, і між нами все скінчило ся!

На се збунтував ся Сергій. Ні, не з тим він приходив сюди, в її кімнату, готовий на коліна впасти перед своєю Лілі. Він по довгих розмислах і боротьбі сказав собі, що його цвітка не є змінята, а тепер, скоро її побачив, якийсь атавізм на ново будить його мисли. Але проч з ними!

— Чи тільки я завинив? Ах, коби минувшість зійшла була до гробу! Таж я нічого не хотів знати. Не питав про ніщо.

Лілі засьміялась і стала на рівні ноги, її очі блискали зневагою. Всі муки, які вона перестраждала, конаючи, сціпеніли в холод, нехоть і осоружність, зродили погорду, яка не бере на себе вини частину.

— Мені гидкі компроміси, противні укази, ненависна мені брехня. Сергій, додала вона м'якшим голосом, тут не про фізіологію, а про душу! Меже душею і душею не повинно стояти ніщо минуше, не має кидати тіни — її має розсвітити порозумінне... Сергій,—крикнула палко, хвилюючись,—усе скінчене!

Пішла твердим кроком у свою спальню і затріснула замок.

І знов було тихо, тихо. Потім за вікном дике вино зашуміло листем, замаруділо, але той подих вітру був спазматичний. То зривав ся, то подіймав. А тоді за дверима почуло ся хлипанє Лілі. А таке безнадійне, що рвало Сергієві серце, таке болюче, що він ніяк не зважив ся підступити під двері.

І хатина біла і квіти пишні, а пуста облетіла їх мов смерть. В городі ніхто не працює. Час починати в школі, та Лілі нема. По надвірю пустив ся шпориш і закрив сліди коліс, а стіни в хаті такіж пусті, як із надвору. Тільки пара голубів не покинула свого причілка, живуть у купі любо. Тільки в зільнику на лавці кожного дня сідає Сергій одинокий. Припочиває і тужить, із проходу вертаючи.

Голубко біла, лети до неї. Неси їй зілля, що родить
любов.

Голубка мовить: Далеко!

Соколе сизий, лети до неба. Подай ту іскру, що
серце палить!

Сокіл голосить; Високо!

Гей, орле, орле! Розшарпай груди, вирви із серця її імя!

Орел клекоче: Запізно!

МАРУСЯ ВОЛЕВАЧІВНА

Спомини української селянки.

Моє дитяче життя.*)

Як батько мій умер, тоді мені був семий год. Я росла собі одна; брати мої і сестра на багато годів були старші од мене, а менча сестра умерла через год після батька. Сусід у нас близько не було, а хоть би й були, то мати мене не пускала гратись до дітей. Оце було в літку як прийдуть діти купать ся до нашого ставка, то я як небудь тай украду ся до них, щоб з ними купатись, то пошти жодний раз і лучить ся зо мною сторія. Коли не черевики погублю, то спідницю мені діти почнуть драти на стьожки, бо вони не носили тоді ситцевих спідниць, а ходили у вибійчаних або у тяжинових, а великі дівки і жінки носили плаhti та запаски. Іноді лучало ся й так, що тільки скупаю ся з одною компанією, а тут гляди, знов являеть ся й друга юрба дітий та й почнуть мене підмовляти: „Купай ся, Маню, ще й з нами!“ Не кажу: „Не хочу“, хоч і дуже змерзла.

— А ти не довго будеш купатися!

— Ну, й добре, — кажу. — А не будете калі давати?

— Не будем.

Ото я знов купаюсь. Тільки що влізу у воду, то зараз і змерзну, аж посинію, але як почну вилазити з води, а та гаспидська дівтора як закричить;

— Давате їй калі, калі!

Тоді усі хапають у жменю калу тай давай кидати на мене. Знов треба мені лізти у ставок обмивати кал. І хоть ти десять раз вилазь з води, то все будуть на тебе кидати кал, а купай ся доти, поки будуть усі вилазити. І думаю собі: Дуже змерзла, стривайтеж, каторжні діти, яж вам оддячу. Та вискочу з води мов стріла з луку, захоплю свою одежу в одну руку, а другою хапаю їх сорочки, біжу поуз ставок та й повкидаю у воду. А як що не все захоплю своє, то й моє буде у воді. Отож за

*) Перший розділ сих споминів друкував ся в Літ. Наук. Вістнику за січень і лютий 1906 р. Ред.

мною як побіжать навздогін, то стільки накидають на мене калі, скільки хто попаде. Як бачу, що прудкішого нема над мене, то й тікаю собі мовчки, а як оглянуся та бачу, що ось-ось наздогоняють, то й давай репетувати на все горло. Чи почує хто в дворі, чи ні, а дід мірошник перший почує у млині, зараз і біжить мене рятувати. Приведе до матери, то мати мене гарненько одшпандьорить, як слід, та й запре на цілий день у хаті.

У діда була онучка Галька, трошки більша дівчинка од мене. За неї мати б то й нічого, так дуже була злодійкувата. Почнемо було грати ся у кукли, то вона і вкраде куклу або що друге. Розумієть ся, я зараз її трусити: коли не в пазусі, то в кишени знайду свою пропажу. Один раз разів десять трусила я Гальку, а кукли не знайшла, а знаю що вона узяла куклу.

— Оддай, Галько, куклу! — кричу я.

— Я не брала! — божить ся Галька.

— Брешеш, — кажу.

— Їй Богу, не брала. Труси, коли хочеш, — плаче Галька.

Я знов її трусю.

— Розперізуй спідницю!

Вона виверне. — Розтопир руки!

Вона розтопирить. Думаю: ні, під плечем нема. Знов командую, бо кукли жалко: — Піднімай руки в гору! Вона одну підняла, а другої не хоче. Е, думаю, се не дурно вона не хоче підняти. — Піднімай, кажу, а то буду бити!

Вона підняла й другу, а кукла з рукава як брякне на поміст, так головка й одлетіла. Ненькож моя рідна, якого ж то було реву! А сю куклу мені подарувала одна капітанівна, так що другої такої кукли у мене й не було. А чого я так довго шукала, так що я ще не тямилася, що в Гальки був рукав з чехлом і там можна було ціле поросся сховати. Ото ж Гальку випроводять геть до дому, а я знов одна. А тут ще як на те близько живемо біля ставка, чути як дівтора купаєть ся, кричить та куряву збиває. Думаю собі: як там їм бойко та весело! І мене кортить побігти до них, так ба, мати битиме. Ото ж я так і ходю собі одно як те бойдоча: то в огородчику біля квіток, то в бузку з куклами горниці строю, то в леваді собі блукаю. А саме любязне було мені місце, де я гралась, то в Ліщані. Наші хати стояли під високою горою. І така висока гора, що тільки тоді травицю й побачиш, як зійде з неї сніг, а то усе вигорить до чиста. Отся

то гора була по полям розрізана глибоким ярком, котрий виходив недалечко з боку біля наших хат. З початку той ярком має собі вигляд шиї, вузкий і крутий, не дуже довгий; підеш у глиб тим ярком, перше трапить ся тобі рівеньке розпуттячко, по середині вбачиш висше місце, не знаю як би його зміряти, тільки більше як є де великий двір продовгуватий. Видко, що кругом сього місця можно було їздити возами. Се місце вишиною і до половини не достає своїх крутих боків. Одно слово, що для твого зору здаєть ся тобі, що мов ти бачиш островик облямований водою, а коло води стоять високі гори. Се місце мене завжди займало і скільки раз я питала ся у старих людей, що воно тут було, то ніхто не знав. Деякі старі чоловіки так казали: То либонь тут була якась кріпость. Та мабуть і запевне, що була там кріпость, бо я граючись у тім ярку ще з початку завжди копала з боків дріб, кулі, обломки якогось заліза. А также і другі були там ярочки, котрі виходили на бік, та вони мали зовсім инший вигляд. А чого воно прозивало ся тепер Ліщаною, то мабуть того, що воно було заросле ліщиною. О тут то я й любила грати ся. От і тепер граю ся, як кажу, городю хатки, роблю возики, ящірок ловлю, павуків давлю, сорокам гнізда руйную та яйця деру, щоб не виводили ся та курчат не хапали. Ото я там собі граюсь тай граюсь, а в мене тоді була пропасниця. Чую, що вже мене з за спини забіра, мов телята язиком лижуть. Щось то я там хотіла скінчити, та треба було йти до дому лягати. Коли се гульк, аж чорна гадюка, товста та довга аршина мабуть півтора, під пузом сірувата, а голова така жовто-горяча, аж горить. Тай плуганить ся собі тихесенько через те розпуттячко. Стрівай же — кажу, — яж тебе попоштую гарненько, що б ти тут не просвіщала ся! Я бояла ся гадюки, що б не вкусила, та мабуть не дуже. Я й тепер не знаю, що я хотіла з нею робити, чи вбити її, чи тільки попобити; мені було тоді сім год, восьмий. Отож зараз ухопила я хворостину, підбігла до неї, та як оперіщу її хворостиною в поперек! Та мабуть не дуже дошкулила, бо хворостина як була гнила, то й розпала ся на кілька шматків, а я то, звісно, дурне, сього не тямилася. Гадюка висолопила жало, засичала мов гуска, витріщила на мене очи, підняла на пядь голову од землі, а я трошки одбігла од неї і вона собі знов полізла тихесенько. У мене з ляку трішки серце забило ся. А постій же, бісова годюко! Та вона на мене, бачу, і вухом не веде, хоть би

швидче тікала, а то бач як плуганить ся! Ні, стривай же, я таки тебе піджену швидче, тільки тепер так близько не буду підходити. Отож мерщій кинула ся я, назбирала дечого замашного в пелену, то оцупалків, та камінючок, де яка й цеглина попала ся, і пішла з гадюкою воювати ся. Яке не докину, яке перекину, а яким так гарненько влучу по головці, як вона її підійме у гору. Отож вона сичала-сичала та все вище й вище підіймала ся од землі, а мені так ловко на неї кидати; як вона зведеть ся, ухоплю щіпок або оцупалок та як пошпудю на неї, то так і підпережу в поперек. Ото ж мабуть я їй добре допекла. Ненькож моя рідна, як схопить ся вона на хвіст на самісінський кінчик, як кинеть ся до мене, а я тоді навтікача до дому. Ох лишенько, мене вже пропасниця давно ламає, ноги трусять ся, підломлюють ся, швидко не мога тікати. Оглянуся назад, а вона летить за мною мов стріла та махає туди й сюди усім туловищем, аж повітря розлягаєть ся. А я так злякала ся, що й пари з рота не пушу. Оглянула ся знов назад, лишечко, гадюка раз і вдруге плигне на хвості і опинить ся у мене на шиї! Що ж його у світі божому робити? Більше нема мочи бігти. Не знаю, яким чудовним провидінням я була спасена од сеї гадюки. Бачу незбіжного ворога і чую, що не маю сили тікати, прямо кинулась на бік. Кажу, що мені був тоді восьмий год, і як мене Господь наоумив з вернути з дороги! Як же воно можно було звертати й набік і тікати швидко? Ярок був крутий і глибокий, не то що можно було збігти, а треба було рачки лізти. Я лізу рачки, як на стіну деру ся, а ноги мої повзуть назад; трава була випалена сонцем, а піщана земля сиплеть ся під ногами без упину. Де неде стирчить бурянина, за котру я вхоплю ся, і вона перериваєть ся у мене в руках. Оглянуть ся бою ся, щоб гадюка не впила ся прямо мені в лице. Не знаю, яким побитом я докарабкала ся до вершини гори. Там почала я хватати ся за прутики ліщини і цупкіше стала вибирати ся на гору. От я вже й на горі, а оглянути ся назад бою ся, та мерщій хватаю себе за шию, за голову, трусю на собі платтячко, платочок, що був на шиї, чи нема на мені гадюки, і сама собі не вірю, що її нема. Тепер дивлю ся на ноги, під ноги, кругом себе, ні, нема ніде. Доси я нічого не чула у себе окрім одного страху. Тепер у мене застукотіло серце в грудях, затрусили ся ноги і руки, усе в мене загоріло ся мов би то я стою у жару. Сяк так дочвалала я до хати

мовчки, нікому нічого не кажу, бо знаю, що се дурно не прийде, як узнає мати. Як же вдріла мене моя матінка, та й почала на мене гомоніти:

— Це вже у тебе була пропасниця! Чой же ти не йшла до дому лежати?

А я вся була червона як жар.

— Лягай тут! — Тай почала було мати прибирати лишні подушки з ліжка.

— Ні, — кажу, — мамочко, я не хочу там лягати. Дайте мені подушку, я ляжу на голій скрині.

— Що се з тобою, моя дитино? — допитуєть ся мене мати, бо знала, що я окрім ліжка ніде не спала.

— То так, — кажу, — мені душно.

А я того бою ся лягати на ліжку, щоб гадюка не злізла по підзору до мене. А скриня, думаю, і висока і гладенька, ні завіщо буде учіпити ся гадюці. Я зараз заснула і нічого не знаю, а як опам'ятала ся на другий день, то вже лежала у матери на подушках. Казала мати, що я цілу ніч балакала Бог знає й що. Ну, з того часу мене покинула пропасниця трусити, і я більше вже ні ногою в Ліщану.

(Далі буде).

ЧЕРНИГІВЕЦЬ.

М р і ї.

З далеких гір часом вітрець злітає
І в своїх крилах обережно,
Неначе скарб цінний, який згубити можна,
Сумну пісню пастуха ховає.

Так мрія та в мою порожню хату
Часом з квітками завитає,
Часами з холодом, там сумно заспіває;
Люблю! Лиш часто кат вона завзятий.

1905 р., Чернігів.

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

Справа українських кафедр і наші наукові потреби.*)

І так ся сторона питання представлять ся, думаю, по всім сказанім вповні ясно. Ріжні галузи українознавства повинні бути введєні в круг університетської науки, університетських викладів. Вони повинні дістати органи свого розроблення в виді університетських кафедр. Сього вимагають інтереси науки взагалі, якій се зовсім не виходить на добре, коли різні сфери наукового знання, звязані з українським народом чи українською територією, представлятимуть пустопорожні, або слабо оброблені, ріжним чортополохом вертити простори. Сього вимагають ще ближше — інтереси ріжних „руських“ наук, включених в університетські програми — як „руській языкъ и литература“, „русская исторія“, „русское право“, що все будуть кривобокими каліками, доки не буде висвітлено відповідно український язык, літературу, історію, право, і т. д. Сього вимагають, далі, наукові інтереси, наукова цікавість української університетської молодіжи, яку виховують і учать російські університети. Сього вимагають культурні інтереси українського громадянства Росії і вкінці — сама репутація Росії, як культурної держави, в котрої склад входить $\frac{5}{8}$ української людности й території — коло 750 тис. квадр. кілометрів і до 30 мільонів душ сеї людности.

А що неможливо жадати, аби курси з ріжних галузей українознавства читали ся по всіх університетах Росії і щоб по всіх університетах були для них спеціальні кафедри, то, значить, сю потребу в українських кафедрах і курсах повинні в першій мірі задоволити ті університети й иньші вищі школи, які стоять на українській території, бо тут українські дисципліни мати муть особливо живе й життєне значінне, звязані тисячними нитками з місцевим житєм, й місцевими інтересами притягати муть до себе живу увагу академічної молодіжи. В Петербурзі чи Москві можуть бути або не бути кафедри для української історії, языка, літератури й т. ин., але в університетах київським, харківським,

*) Початок див. в кн. I Лїт.-Наукового Вістника.

одеським і по різних інших вищих школах тутешніх вони доконче повинні бути. Тутешні університети й вищі школи в першій лінії повинні забезпечити й наукове розроблення різних галузей українознавства й їх навчання, виклади. Коли неможливо, щоб кождий з цих університетів, не кажучи за інші вищі школи, зараз мав повний круг українських кафедр, давав повну систему викладів з різних галузей українознавства, то треба принаймні, щоб кождий з них мав невідмінно кафедри й виклади з усіх найважливіших, основних українських дисциплін (так само й інші тутешні вищі школи). Інші — другорядні, так би сказати, галузи українознавства можуть бути поки що поділені між тутешніми університетами, так щоб все таки всі разом вони заступали всі галузи українознавства, які повинні вийти в круг університетської науки (нижче поговоримо про те, які саме), і ні одна з них не віставала ся без органа, без кафедри, „без хазяїна“. Приміром, коли вийде так, що не можна викладати в усіх тих університетах української етнології й археології, фольклору чи помічних історично-філологічних наук (палеографії, дипломатики й археографії), то вистане поки що, коли народня словесність українська (фольклор) матиме кафедру в Харкові, етнологія в Києві, а дипломатика в Одесі, і студент чи взагалі чоловік, що хоче приготувати ся до наукової діяльності в певній сфері, може піхати на семестр чи два до того університету, де викладасть ся якийсь предмет, котрого він не міг послухати в своїм університеті. Такі перелети студентів в Росію взагалі не практикували ся, завдяки каззонній одноформності університетських програм, мертвоти університетського наукового життя взагалі та умисним утрудненням таких переходів. Але в німецьких університетах, де нема одностайних шаблонів, де кождий університет сам творить, розширяє свою програму, відповідно до потреб, наукових сил і т. д., — там такі переходи широко практикують ся людьми з серйознішими науковими інтересами.

Лишаючи на боці всяку політику, а ведучи ся об'єктивними інтересами науки, ніхто не поставить яких небудь аргументів против сього постуляту — заведення кафедр з різних галузей українознавства по університетах України. Всякий аргумент против сього жадання буде вже політикованнем, домішуваннем до інтересів наукових, культурних, котрим повинна служити вища школа, мотивів поліційного, централістичного, обрусительного ха-

рактера. Можуть бути певні практичні перешкоди, чи труднощі — про них будемо говорити нижче, але не може бути ніяких аргументів принципіальних, „по существу“.

В Росії зрештою поняття „політики“ звичайно буває досить неясне, і навіть більше — „політикою“ називається те, що не має в собі ніякої політики, що служить тільки об'єктом державної чи адміністраційної політики, та через своє активне чи пасивне спротивлення тій державній політиці набирає політичного значіння, стає політичним чинником. Виходить політика на виворіть, *lucus a non lucendo*. Політикани закидають „політику“ тим, що протівлять ся їх політиканству й хочуть оборонити від нього, від його руйнівних впливів певні сторони свого життя. Вони переносять на політичний ґрунт дискусії, які в очах об'єктивного свідка не повинні мати в собі нічого політичного. Правда, що се так не тільки в Росії, а й скрізь, де держава починає робити політику національну чи релігійну, творить собі державну національність чи державну релігію, та починає її ширити чи розвивати коштом иньших.

Я вважаю потрібним пригадати се, перше ніж сказати, що й друга половина питання — заведення викладів по університетах та иньших вищих школах на Україні на українській мові, коли глянути на нього очима об'єктивними, свобідними від політиканських, наперед повзятих гадок, — також являєть ся вповні ясною, натуральною, і ніяких принципіальних закидів против себе не повинна викликати.

Українська народність існувала й існує, не видумана ані сотворена ні нами, ні нашими предками. Її зародження виходить за всякі історичні границі, в далекі часи диференціації словянства, а дальший процес її формовання був так само ділом не якихось свідомих чинників, а сліпих, стихійних сил — впливів географічних, кольонізаційних, економічних, політичних обставин, в їх різних комбінаціях і перехрещеннях. Раз зазначивши ся, сума прикмет, яка ділила українську народність від иньших близьких народностей, мала тенденцію зростати, ставати все виразнішою в процесі розходження, дивергенції етнографічних чи національних родів. Від коли ся народність стала свідомою своєї окремішности народньої, своєї індивідуальности, — інстинкт самоохорони наказував їй хоронити сю індивідуальність, берегти її від знищення й занепаду, та розвивати її внутрішній зміст. Сей

інстинкт самоохорони каже нам тепер, коли ся народність виходить зі стану летаргії, в яким держали її заборони й репресії, пильнувати її дальшого всестороннього розвитку, як не хочемо засудити її на розклад і смерть. І одним з основних постулатів, таких, що найбільше природно й логічно випливають з стремління до розвитку своєї народної індивідуальності, являється культура мови, як першої прикмети народної окремішності й показника культурної вартости народу.

В теперішніх часах, коли не стало старих універсальних культурних мов, і кожда народність на своїй мові старається розвинути культурну роботу, потрібну для задоволення своїх культурних потреб, і на своїй мові мати весь культурний запас, потрібний для життя й розвитку своєї суспільности, — ся культура мови стає питанням життя і смерті, „бути чи не бути“ національного існування. Від рішення сеї задачі залежить, чи певний народ переходить в категорію націй культурних, — чи зостається на становищі народностей низших (*mindgerwerthige*), які власними культурними засобами можуть задовольняти тільки нижчі культурні потреби своєї суспільности, а для задоволення вищих мусять звертати ся до культури чужої, до чужої мови, до чужих інституцій. І кожда народність, доки тільки чує в собі сили, — свідомо і навіть несвідомо, ведена стихійною силою інстинкта, буде все йти до того, щоб розширити сферу й границі своєї культури (кажу не про територіальну, а ідеальну сферу — охоплення можливо широким областям культурного життя й його проявів), та піднести рівень, інтензивність, якість сеї культури. І доки сеї заходи народу коло піднесення своєї культури не зачіпають інтересів інших народностей, не роблять ся коштом їх, — вони вповні законні й похвальні. Навпаки, всякі змагання зі сторони чи правительства, чи суспільности задержати культурний розвиток якоїсь народности, умисно затримати її на становищу нижчої культури, щоб її коштом, її засобами розвинути культуру свою, — являється надужитом, визиском, актом насильства над благороднішою сферою людського життя, гріхом супроти людських інтересів і людського духа. Против нього повинна боротися всіма силами не тільки заінтересована народність, не допускаючи спихнути себе силоміць на ступень нижше культурних, нижчих народностей, але повинні-б такі надужитя стрічати осуд і ганьбу всякого культурного чоловіка — коли-б сфера етики

особистої не була досі так різко відграничена від етики класової або національної. Все-ж таки й тепер в очах об'єктивного свідка і цінителя такі змагання до визиску слабших народностей не можуть не стрінутися з різким осудом.

Одним же з основних питань з становища тої культури мови і повноти національного культурного життя являється справа вищої науки на даній мові. Доки якийсь язик не доступив до вищої школи, доки він не служить органом викладів університетських чи інших вищих шкіл, доки він не став знарядом наукової роботи в викладі і в книжці, доти суспільність, народність, що говорить тим язиком, буде чути себе на становищі „низшої“, культурно-неповноправної народности. Вона буде підозрівати у всіх такі зневажливі поняття про неї — що її не вважають за культурну народність, а її мову — за культурну мову. Академічна, університетська наука на даній мові дає певне свідчення культурности, притискає печатку (cachet) культурної повноправности даної народности в очах сучасного чоловіка. Незалежно від великості тої народности, міри її політичних, економічних, культурних сил, практичних чи духових талантів, вона чує тоді себе культурною нацією й почуває за собою моральне право і від інших жадати таких же відносин до себе — щоб її поважано й трактовано як культурну націю, культурно-рівноправну з іншими. І тому ми бачимо зі сторони всіх народностей, які доходили на наших очах або доходять іще й досі своїх національних прав, чи репутації культурної народности, — змагання до того, аби мати свою вищу школу, з викладами на своїй мові, а коли се неможливо, то принаймні — виклади деяких предметів на своїй мові по університетах.

У. вкраїнської суспільности сї змагання мають уже досить довгу історію. Лишаючи на боці заходи коло українських (русинських) кафедр у львівськїм університеті за цїс. Йосифа, вже в 1848 р. прокидається ідея перетворення львівського університета на університет український, а хоч плян сей потім заглож, то все таки від 1848 р. справа українських викладів і кафедр в університеті львівськїм, а потім також і черновецькїм стала живою й реальною. Вона не переставала живо інтересувати українську суспільність і посувала ся наперед, хоч і дуже поволі, стрінувши ся з опозицією *beatī possidentes*. У Львові Поляки хотїли заховати, лїпше сказати — надати виключний польський

характер львівському університету, утраквістичному, українсько-польському в ідеї. В Чернівцях професорські круги завистно стерегли німецького характеру свого університету. Зрештою в черновецькій університеті український елемент був досі занадто слабкий, щоб виступити скільки небудь сильно в сій справі. Навпаки, університет львівський став ареною завзятої боротьби між академічною молодіжю й суспільністю українською — з одного боку, і польською професорською корпорацією, шовіністично настреною частиною польської молодіжи й польською суспільністю — з другої сторони. Українська сторона домогала ся в принципі заснування осібною українською університета, а поки се наступить — дальшого творення паралельних українських катедр по всім головним предметам університетського курсу. Польська сторона стала на становищу охорони польського *stanu posiadania*, уважаючи однаково нарушеннем свого польського володіння і заведенне нових катедр українських і плян заложення осібною українською університета.

Та хоч які невеликі були дотеперішні здобутки австрійської України на сім полі, але й ті десять українських катедр, що до сих часів здобула вона, а ще більше — завзята боротьба за український університет, що розгоріла ся в останніх літах, — не переставали підогрівати Українців російських в свідомости потреб університетської української науки. Свідомість ся впливала вповні логічно вже з самих змагань за повноту національного культурного розвитку й життя. Свідома частина української суспільности стала на становищу такого повного національного розвитку в останніх десятиліттях зовсім виразно. Але істнування вже готових українських катедр по той бік Збруча, і завзята боротьба за повний український університет, що виникла-там, — не можуть не служити імпульсом для аналогічних змагань російських Українців. Те, чого добила ся вже й чого добиваєть ся невеличка частина українського народу, поставлена в далеко гірші обставини економічні, культурні й різні інші, як може не бути предметом домагань величезної української людности Росії? І як тільки з'явила ся спротога добивати ся взагалі чого небудь українського, так зараз вплило на верх домаганне вищої науки на українській мові, а передо всім — українських викладів по університетах України з предметів, найбільше інтересних з національного становища (мови, літератури, історії)

Що можна протиставити цьому домаганням? Доводить неможливість таких курсів принципіально, з наукового становища, нема чого й думати, коли по австрійських університетах виклади на українській мові з української історії, літератури, язика, права ведуться десятками літ, вповні успішно, на висоті наукового рівня тих університетів. Можуть бути практичні перешкоди — які легко можна обминути, коли не буде неохоти до цього жадання в компетентних кругах; про них я говорити му нижше. А поза тим можна виступати протиставляючи домагання українських викладів як взагалі протиставляючи всяких домагань в сфері українського культурно-національного життя. Жадання українських викладів на університеті становлять таку органічну частину українського культурного розвитку, що боротися з сим жаданням — значить боротися з змаганнями Українців до свого культурного розвитку, культурно-національного життя. Отже можна говорити — як і говориться, що заведення українських викладів, українізація вищої школи на Україні шкідливо відібеться на науковому житті, на культурі „общерусській“, себто великоросійській, бо відтягне від неї сили українські. Можна повторити старі, затаскані фрази про те, що українство не має підстав для національного культурного життя, і змагання до тої вищої культури штучно роздухані купками українських фантастів, і т. д. І таке залакання буде ще певно довго повторятися серед людей взагалі неприхильно настроєних до українського культурного руху.

Та можна вірити тим фразам, чи ні, але на підставі їх ставити перепони українському культурному рухові, а з окрема — домаганням вищої української науки — се значить робити насильство над живим життям суспільности, над її правами й органічними потребами. Хто може жадати від української суспільности, аби в інтересах розвитку великоросійської культури вона зрікла ся свого власного культурного життя й розвитку? Хто має компетенцію відмовити українській суспільности морального права на певні національні постуляти, або оголосити їх штучними, а не реальними, коли вони впливають логічно зі змагання до розвитку своєї народности, даної, витвореної тисячолітнім процесом?

Коли тисячі студентів-Українців домагаються від своїх університетів, щоб вони подавали їм науку певних предметів по українськи, — се-ж для об'єктивного ока, незасліпленого „посто-

ронними соображеннями“, повинно вповні рішати діло. Відзивають ся люде, котрих інтересам повинний в першій лінії служити університет; відзивають ся не з якимсь екстравагантним жаданнем, а вповні зрозумілим, логічним, з становища культурного розвитку сеї самої університетської молодіжи і тої суспільности, яку вона репрезентує — вповні оправданим, законним. Робити якісь перешкоди для здійснення сього жадання, висувати якісь труднощі, виявляти йому не-співчуте своє — значить політиканти, вносити в ясну й чисту культурно-наукову справу елементи національного шовінізму чи поліційних заходів; значить політику виразних заборон українського національного життя замінити системою дрібних заборон і перешкод. Професорським корпораціям та університетським кругам така роля безусловно не личить.

Кінець буде.

О. КРИЖАНОВСЬКИЙ.

Я бачив, як сонце червоне вставало,
 Я бачив рожеві навколо хмарки:
 І світле й веселе між них впливало,
 Веселе на мене воно поглядало
 І світлі будило у мене думки.

Я думав: хай злість все людська розруйнує,
 Хай згинуть і щастя і правда земні,
 Хай згине усе, що тут душу милує,
 Що серце так пестить, що око чарує,—
 А все ж ще зістанеть ся сонце мені!

А все ж ще зістанеть ся світле, палке,
 Зістанеть ся сила його вікова,
 І сходити й сяти ме завше яснее
 І лляти ме світло своє неземнее,
 Зістанеть ся Правда на небі жива!

НАДІЯ КИВАЛЬЧИЧ.

ХМАРИНА,

Ще з осені, з самого 17-го десь далеко від повітового міста N. гула негода, там над самою землею спускались чорні, важкі хмари. Перші хмари запливли і сюди в тихий куток, кілька раз зривалась буря тай затихла. Настала якась чудна, незрозуміла тиша і чисте небо ясніло в горі, та те, що воно було незрозуміло ясне, здавалось гнетучим. Віками тут стояла тиша і трудно її зворушити...

У місті в свій час були деякі події, були зібрання й заборання, колихнулась тиша тай знов стала. Навіть самі учасники згадують минуле, як щось таке, чого справді не було, а що снило ся або читало ся...

*

Ясний, багатий день раннього літа наближав ся до кінця. Правда, що сонце стояло ще височенько, але у місті вже повіяло прохолодою. По вулицях снували городяне й селяне з безтурботними, веселими обличчями. Кожний користувався неділею, як йому можна. Навкруг грали, сьміялись, співали, все місто лагідно і невпинно гомоніло.

У місті саме було багато селян, що прийшли на торг та загуляли ся й запізнівшись тепер вертали ся до дому. Їх настрій здавав ся найкращим. Вони йшли до міста нивами, а на тих нивах стояв хліб високий, колосистий, та такий буйний, якого не затимили й старі. Віками цілком залежучи від урожаю і бачучи таке гарне віщування, маючи певну надію на краще, селяне забули дійсність і настроїлись чудово. Вороги здавали ся вже не такими ненависними, житте вже не таким лихим, а будучина обовязково ясною. То з таким настроєм вони вертались до дому, де хто під чаркою, але всі до всіх прияєні.

Тим часом у місті пив і гуляв із тими, які повинні не дозволяти йому сього робити, один з нанятих паном стражників. Се було кавказьке хлопя років сімнадцяти, мале, бліде і сухе, але все узброєне шашкою, пістолем і кинжалом....

Кілька місяців тому назад він жив у своєму краї, не бачивши нічого окрім свого аула. З давніх давен край був відда-

ний на поталу християнам, з давніх давен у краї вкоренилась ненависть до них. Край з'убожів, заробітку було далеко менше ніж треба, і от коли стали наймати бити християн, багато охоче згодилось на се. Тут був і заробіток і можна було вдовольнити ся помстою. „Ви нас у нас бете, а ми вас у вас битимем“.

Їм так і дали зрозуміти, коли наймали, що наймають їх бити, і що за се їм ніколи нічого не буде, хоч битимуть і на смерть. І так проняті помстою і переконанням, що їй можно безкарно дати волю, вони приїхали сюди. Здебільшого се була зелена молодь, майже діти, яким дали зброю і право над життям чужих, ворожих їм людей. Вже через те одно, що сі люде були інакше одягнені і говорили незрозумілою мовою, вони не здавали ся їм справжніми людьми, а ворожі відносини та давня ненависть цілком роз'єднали їх. Окрім того сеж були діти, яких поставили за дорослих і дали їм право дорослих; се їм було навдивовижу, і вони втішали ся як діти своїм страшним правом.

Так вони й жили з селянами в селі мов два ворожі війська, які ждуть гасла, щоб кинутись до бою...

Один із таких хлопців отсе й гуляв у місті. Дома йому закон забороняв пити горілку і він її ніколи не пив. Тепер сі чужинці з золотими гудзиками, єдині з якими йому велено поводитись по товариськи, напоїли його, ще й дали чвертку на дорогу, звичайно, все за його власні гроші.

Він пішов до дому до пана і йшов по вузьких вулицях, та все зустрічав селян. І вони всі були веселі та дивились на його вже не так як завсїди ворожо і з жахом, вони навіть при йому сьміялись без ніякої поваги до його, наче б він не був дужий, все-сильний, дорослий магометанин. Може вони ще й сьміялись з його, він же не розумів їх мови.

Се його дратувало. Де далі він все більше розлютовував ся і йому схотїлось когось добре побити, щоб зірвати свою злість, щоб вороги не сьміли дивитись так безтурботне, мов його тут і нема.

Саме на зустріч йому йшло пять селян. Се все були не молоді чоловіки, замучені працею, убого одягнені, але у найкращому настрої. Вони жартували, дратуючи один другого, і щиро реготались. Се вже до краю роздратувало хлопця. Він думав, що його прислали, щоб сі селяне не сьміялись, а плакали. Вони ж ті самі християне, які знущають ся там дома над його кривними, а тепер он бач, сьміють ся! Всі християне здавались однією суцільною істо-

тою—ворогом, і він не розумів, що сі самі селяне ніколи не були у його краї і що вони самі, як і його рідні, гинуть під однаковим лихом.

Селяне сьміялись... незрозуміло, що вони говорять, може ще сьміються з його, ображають... Он один глянув на його...

... Злоба чорною хвилею вдарила йому в голову, він вихопив шашку, щоб одрубати селянинові голову. Се було так несподівано, що чоловік не успів одскочити, а лише нахилив ся і підняв руки, щоб захистити свою голову. Одна рука одрубана одлетіла на дорогу, друга була розкраяна вповодж, і чоловік упав. Черкес розлютувався ще більше, кров збудила давній інстинкт до бою. Він погнався за іншими махаючи шашкою. Всі п'ять чоловік умилися кровю. Але тут видираючи кіяки з тинів, підіймаючи каміння, хапаючи все, що під руки попадеться, стали збігати ся люде. Черкес зупинив ся, спустив руку і глянув навколо на обличчя ворогів. Він одразу протверезив ся і зрозумів, що безкарно бити дозволяється, але що сього не стерплять ті, кого можна бити... Він се зразу зрозумів і інстинктивно, традиційно піддався ворогови, кинув шашку, зірвав і иншу зброю та кинув на дорогу.

Але він бив людей не в бою та безоружних і ніхто не прийняв його покірности... Їм просто здавалось, що се якийсь страшний, скажений звір, до якого не можна близько 'приступити через його зброю і від якого тільки тим і можна оборонитись, що вбити його як скаженого...

*

У больниці ридали і кричали жінки побитих. Вони тепер zostались самі в чужих хатах, маючи малих дітей і калік чоловіків. В больниці і навкруг її стояла гнівна, збентежена юрба. Приїхало начальство з золотими гудзиками.

— А де той звір?—спитало воно, бачучи біля себе лише два чоловіка сторожі і велику, розгнівану юрбу.

Звір лежав з пробитою головою і конав.

*

Минуло кілька годин, місто заспокоїлось. Так вирвавшись від грозової хмари, пропливе хмарина, зірветь ся негода тай затихне...

*

Ген за містом стоїть буйний гай. Він доходить до глибокого, зеленого яру, за яким хвилями плывуть ниви кудись у без-

крає, сине небо. Гай зелений та веселий. Тільки з одного його краю на ріжку якась неприємна, чи дика, чи сумна місцина. Земля там руда мов цегляна, не поростає травою, а де-не-де хижим бурянцем. Коли прийти з гаю сюди, то здається так, мов опинився де на півночі. Робить таке вражіння мабуть сей убогий бурянець, низеньке криве дерево і глибокий яр, який з сього боку й на другім березі поріс кущами, та від сього здається темним і холодним.

Над самим яром три недавні могили. Над однією вкопаний стовп з якимись чудними літерами. Стовп не отесаний, літери видно вирізані звичайним ножиком. Убого, самотно. Се ж могили чужинців, що прийшли покорити ворожий край. Вони молодь, майже діти, не витримали незвичного життя, а того, що похований у останній могилі, ховали чужинці, бо свої відреклись від його. Він переступив їх давній сьвятий закон і пив вино...

Десь у його є мабуть рідні, які не побачуть навіть і цієї убогої могили.

ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА.

Душа — се конвалія ніжна,
Укрита у темному лісі; —
В ній мрія таїть ся кохана.
Для неї вона й розцвітає
Нікому незнана...

Душа — се безсилая квітка,
Що пахоці лле, але гине;
Від тихого смутку що вяне,
І в лісі ніхто в оту пору
На неї не гляне...

18—XI 1906.

ІВАН ФРАНКО.

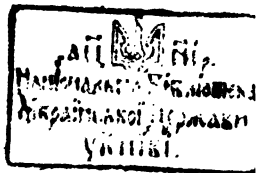
Літературна мова і діалекти.

Буде вже більше як 25 літ тому, як я мав нагоду у Львові познайомити ся з заїзжим, петербурським Поляком Венцковским, людиною незвичайною осьвіченою та бистроумною. Я жалував ся перед ним на слабкий розвій нашої літератури та неусталеність граматики.

— Ах, не говоріть мені про граматику! — аж крикнув д. Венцковский. — Богу дякуйте, що у вас іще нема граматиків. Бо граматики, то грабарі живої мови. Вони не розуміють тої мови, а знають тільки свої правила. От погляньте у нас! Ще Міцкевич, Словацкий і Красінський говорили кождий своїм язиком і жаден не вчив польської граматики. А прийшли по них граматики і щож — жерело живої води засохло, бо кожного в школі вчать: так маєш говорити і писати, а не інакше. А се, пане, перший ступінь до переміни польської мови на мертву мову.

Богато разів потім, коли доводилось міркувати про питання язикові, я згадував слова д. Венцковского. Читайте прим. те, що написав Т. Бенфей у своїй Історії язиковідання про граматику санскриту, написану вченим Індійцем Паніні! Бенфей не знаходить досить сильних слів подиву і захвату, щоб вихвалити ту граматику, невеличку книжечку зложеноу з кількох тисяч коротких правил, а яка про те що до глибини і вірности і ширини і точности тих правил безмірно перевисшає все, що на граматичнім полі зробили Греція, Рим, середні віки і новійші аж до Грімма включно. А чому ж се так? А тому, що Паніні жив і працював над граматикою санскриту тоді, як сей язик уже майже тисячу літ був мертвий. Живий язик не має граматики, тоб то не зносить школярських, механічних і непорушних правил, диктованих ніби вченими. Живий язик можна і треба студювати як живу рослину, але не можна і не слід засушувати і заковувати в мертві правила і формулки.

Візьмім хоча б історію нашої не так дуже давної літератури. Її цвіт і краса вирости над Дніпром, у Росії, де інтелігентний чи півінтелігентний Українець не чув і не бачив граматики української мови, але черпав зразки тої мови просто з живого жерела, з уст люду. А у нас у Галичині, де друкано і писано

довжезний ряд граматик від Могильницького до Огоновського, де ті граматики товмачено тисячам інтелігентних дітей у голови на шкільній лаві, все таки знане нашої народної мови дуже мале, язик поплутаний і запоганений, язикове почуте у всіх що пишуть і говорять нашою мовою, зовсім затемнене та затуплене. Кілько дивоглядних теорій сплодили вони, а всім їм одно жере-ло — незнане живої народної мови та бажане викувати з неї щось як мога близьке до мертвеччини.

Та не вважаючи на ті зусилля граматиків можемо сказати, що наша літературна мова в остатніх десятиліттях таки значно виробила ся. Кождий, хто брав ся писати тою мовою, на скілько черпав із книжкової традиції, мусів зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мусить бачити, що тут, у мові тих письменників лежить основа того типу, яким мусить явити ся вироблена літературна мова всіх Українців. Уже хоч би тому, що та мова на величезному просторі від Харкова до Камянця Подільського виявляла таку однотайність, такий брак різкіших відмін, який в повні відповідав українському національному типови, також „вимишаному“ і вирівняному в цілій масі, як мало котрий подібний тип у світі. І от кождий, Галичанин чи Українець, хто бажає друкованим словом промовити до найбільшої маси українського народа, мусить уживати мови тої найбільшої маси, а до того мови виробленої найбільшим числом талановитих та популярних письменників. Тільки з часом науковими дослідями показано, що ся мова була готова вже в XVI в.; проривала ся в писану літературу в Пересопницькім евангелії половини XVI в., в евангелії Тяпинського з кінця тогож віка, в українських інтермедіях та віршах XVII—XVIII в. і загалом скрізь, де свобідна творчість поневолі хапала ся свобідної живої, не звязаної шкільними шабльонами мови.

Кожда літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість з одного боку всисати в себе всі культурні елементи сучасности, значить, збогачувати ся новими термінами та ви-словами відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку доки має тенденцію збогачувати ся чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору. Ті діалектичні відміни, залежні від географічного положення, ет-

нографічного сусідства, більш або менше відокремленого способу, життя даної частини народу, є у кожного народу, а декуди доходять до того, що одна часть народу перестає розуміти другу часть, коли обі сторони говорять кожда своїм діалектом. От тут літературна мова, мова школи, церкви, уряду і письменства робить ся справді репрезентанткою національної єдности, спільним і для всіх діалектів рідним огнивом, що сполучує їх в одну органічну цілість.

Чи діалекти по за своє глухе, елементарне існуванє по ріжних закутках краю мають право до більше самостійного існуваня, до уваги на них усеї суспільности, до письменства? Доки спільна літературна мова якогось народу не вироблена і не розповсюджена на стільки, що багатство діалектів моглоб затемнити та заплутати її, доти звичайно в кожній літературі підносять ся голоси против управненя діалектів до літературних публікацій. Про них говорять з погордою, їх підіймають на сьміх, їх уживанє чи то в розмові чи в письмі вважають неприличним. Так було в XVI віці у Франції, коли як єдиний управнений зразок французької мови виробляла ся зусиллями цвітї усеї інтелігенції мова панських сальонів. Так було з початку XVIII в. в Німеччині, коли Готшед накинув ся на диктатора мови і перекладив саксонське нарічє як єдино натуральну, загально-німецьку літературну мову. Аж коли літературна мова усталила ся, тоді в Німеччині з радістю привитано діалектові твори: і Алеманські поезії Гебеля і австрійські Штельцамера і долішне-німецькі Фріца Райтера та Кляуса Грота.

У нас плеканє отих німецьких діалектів довгий час у таборі наших „твердо-русів“ та москвофілів служило доказом против існуваня і потреби української літературної мови. Нема, мовляв, ніякої української мови, а є тільки місцеві діалекти, такі як бойківський, лемківський та інші, а всі вони не жадні язика, а тільки частини одного русского, всеруського язика, що репрезентуєть ся перед сьвітом як російська урядова та літературна мова. В такім дусі ще й доси промовляє Б. Дідицький, не вважаючи на те, що його сопартійники давно вже на практиці покинули уроблене ним сьміхотворне галицьке „язичіє“ і повертають до чистої російської мови, себ то не до мови великоруського люду, а до того конгломерату, що витворив ся в XVIII—XIX віках, що правда, зусиллями Великорусів і Українців зі значною примішкою

німецьких, фінських та татарських слів, але все таки витворив ся не на основі, спільній мові українській та великоруській, а на чисто великоруській, підмішаній церковщиною, якої перших виразних зразків треба шукати не в старих південно-руських літописах, не в слові о полку Ігоревім, а в писаннях протопопа Аввакума та „думних дьяків“ московських XVI—XVII в.

На галицькім ґрунті ота язикова доктрина Б. Дідицького, з наукового погляду зовсім нестійна, бо оперта на незнайомости фактичного розвою „російської“ і української літературної мови, мала одначе один практичний досить цікавий наслідок. Цураючи ся української літературної мови, яку чули довкола себе і якою переважно говорили й самі, не чуючи себе в силах писати російською літературною мовою, якої не знали гаразд, деякі молодші письменники-москвофіли в Галичині кинули ся писати місцевими галицькими діялектами, лемківським та бойківським. Розумієть ся, ми можемо лише благословити їх на тій дорозі, в тім переконаню, що чим глубше вони вникатимуть не лише в людський говір, але також у суть людського життя і чим більші між ними проявлять ся таланти на тім полі, тим ближші вони будуть до нас і до нашої української літератури.

Українська мова наслідком свого історичного розвою має загалом мало діялектів. На великім просторі між Кубаню, Доном та Сяном протягом усеї історії укр. народу йшли рухи людности то зі сходу на захід, то з заходу на схід, і в тім ненастаннім руху, що тяг ся аж до половини XIX в., ніяк і ніде було виробити ся діялектам, що повстають лише в місцях відокремлених і відірваних від руху. От тим то бачимо, що властиві діялекти укр. мови проявляють ся лише в немногих забутих кутах: у болотах Пинщини та в Карпатських горах і на Закарпатській Русі. Для досліду тих діялектів зроблено у нас не мало; маємо про них головно етнографічні та язикові досліди, що назву лиш імена Верхратського, Гнатюка, Шухевича, а з російських учених Чубінського, Радченкову, Янчука та Довнар-Запольського. Але й тут багато ще лишило ся зробити, особливо діялекти тай загалом жите Бойків та Лемків досліджені доси дуже мало (цінні праці о. М. Зубрицького доторкають ся лиш одної часті Бойківщини).

Та для нас важнійше те, чи і на скільки ті діялекти доси проявили силу й охоту маніфестувати себе в літературі. Тут мусимо сказати, що прим. лемківський діялект дуже виразно

проявляє себе в численних писаннях XVII і XVIII в., що повстали на місці, де тоді почало було творити ся цікаве огнище освіти в священничих родинах Свідзінських, Чернявських, Олесницьких, Прислопських і т. п. Маємо з запискою сего діалекту і переклад Псалтирі та інших побожних творів, і пісні духовні та світські і оповідання та перерібки старших руських творів. Се огнище лемківщини в XVII-XVIII в. жде ще детального досліду та вияснення; дещо дав др. В. Щурат в своїй торік виданій передмові до тзв. Перегрінації. В XIX віці ті початки лемківського письменства за-снітили ся, попали в забуте. Тільки в другій половині XIX в. зовсім незалежно від тих старих проб почали в творах письменників родом із лемківщини пробивати ся сліди лемківського діалекту. Бачимо їх у писаннях Плятона Костецького, розібраних торік у моїй статі „Стара Русь“, бачимо в оповіданнях Н. Вахнянина, друкованих у 60-их роках у „Вечерницях“; аж у найновіших письменників москвофільського табору здибаємо проби подати ціле оповідане в діалекті. Одну з тих проб ми й передуємо в дальшій книжці Л. Н. Вістника.

Що до бойківського діалекту, то він також ще від 1848 р. досить виразно проблискує в творах тодішніх чільних галицьких письменників, особливо у Миколи Устияновича, що довгі літа жив у Славску і там написав найкращі свої оповідання „Мєсть Верховинця“ і „Страсний четвер“ та ряд інтересних дописий у „Зорі Галицькій“, а також у Антона Могильницького, що жив тоді в глухім гірським куті в Хитарі. При посередництві тих письменників деякі бойківські слова і форми, такі як ний зам. най або нехай, чясть зам. часть і т. п. здобули були право горожанства також у галицьких шкільних книжках і в письменстві. Чисто бойківським діалектом перша поспробувала писати в р. 1878 молода тоді панночка Михайлина Рошкевичівна (тепер замужем Іванцева). Її оповідане „Лолінцкі жони“, друковане тодіж у „Молоті“, не звернуло на себе близької уваги; передруковуємо його тепер тут для памяти. На жаль пані Іванцева давно покинула гори і сферу бойківського діалекту, та про те й її пізніші оповідання, короткі, продумані варті близької уваги і окремого видання.

В „Живій мысли“ видаваній др. Святицьким, було надруковано кілька невеличких оповідань у бойківським діалекті иншої, присескидської части Бойківщини, над горішнім Стриєм

Опором, і ми даємо тут одно з них для показу не лише беллетристичного таланту автора, а також і самого дуже цікавого діалекту.

Гуцульському діалектові перший здобув славу в нашій письменстві Федькович. Правда, він не писав чистим гуцульським діалектом, але з погляду языка його діяльність визначає змагане—з діалектового ґрунту дійти до загально-літературного языка. Найбільше слідів гуцульського діалекту у Федьковича в лексичі, далеко менше в складні і в словотворі.

На ґрунті діалекту дуже зближеного з гуцульським, так званого покутського, стоять В. Стефаник, Мартович та Марко Черемшина. До чистого діалекту найбільше і найкраще підходить Стефаник, але все таки сей покутський діалект виявляє далеко більше схожости з загальною літературною мовою, ніж згадані вже гірські діалекти, і не був Стефаникови перешкодою в тому, щоб він зробив ся почитним і любленим письменником усеї України.

Для доповнення серії наших оповідань на галицьких діалектах подаємо тут оповідане з гуцульського життя д. Данила Харовюка, молодого учителя в гуцульським селі Ростоках і звертаємо увагу на його ориґінальний талан. Не в тім річ, що гуцульським діалектом він володіє краще та вірнійше, ніж хто будь перед ним; у самім житю Гуцулів він оком правдивого артиста вміє доглянути такі моменти і риси, яких не добачив ніхто перед ним

Полагна.

Оповідання Данила Харовюка.

Прийшла бечкова ¹⁾. Погода красна. Небо ясне. Повіває тихий вітрець. Усюди весело. Козмиха Полагна надійшла до церкви. У церкві повно — старі, молоді, хлопці і дівчата. Прийшла й Одокія Сави Грабишиного. Дівчина на все село, — красна і цікава. Минула служба. Освятив панотець бечку. Кождий із христян узяв по ломаці, перехрестив ся, пішов до дому.

На підсадю ²⁾ догнала Полагна Савину Одокію.

¹⁾ Бечкова — цвітна, шуткова неділя, коли в церквах сьвятять „бечки“ (ваї).

²⁾ Левада понизше садів.

— Що дієте? — зрікла Полагна.

— Гаразд, що ви, вуйночко! — відповіла борзенько Одокія.

— А ек туди дьидя та неня? здорови?

— Здорови, Богу дькиувати! Шо май коло вас понизками? ¹⁾

— Ет, отак! Шьи на старім! Єло ²⁾ вже вибирати си на весну.

— Ой, у нас верхами шьи скрізь сніг та ожеледь.

— Та воно може чий-чий ³⁾ вже потепліє й затінками, — говорила Полагна, своїх очий не спускаючи із Савиної доньки Одокії. Все дивила ся на неї затривожена, задумана.

— А шо, йдемо, Одокіко? — прошептала Полагна.

— Добре, вуйночко, ходім! — відповіла Одокія.

Перехрестили ся тай пішли понизками направц⁴⁾.

— От, дав Бог добре товариство. Не буде скушно іти облазами⁵⁾.

— Правда, вуйночко! У товаристві йде-си май приезно тай дорога не втьимить си, — сказала Одокія поглядаючи на стару Полагну.

— А ек туди у вас верхами? є шьи зимівля, нема? — запитала Полагна.

— Та шьи ніби є! Але де ваш Юрій ⁶⁾ шьи петь неділь! — промовила Одокія з притиском.

— Ей, дайте мені поки! Шьи петь неділь, а у мене зимівлі ні на по́пах. Відний же мій світку! Відколи умер цеє⁷⁾, схне моя голова в один гайташ ⁸⁾.

— Та-же ви маєте, Богу дькиувати, сина! Ек то схне голова? Николайко повинен шьинувати неню, — говорила Одокія розмаїтно.

— Ого, шо мене нашьинував си Николайко. Він зимі бутинами⁹⁾, а літом у луплінці¹⁰⁾. Прийде лиш хіба на урочисті сьветки д'хаті.

¹⁾ Понизок — низ, долина, в якій лежить часть села. Друга, звичайно більша часть гуцльського села розсипана по гірських верхах.

²⁾ Взяло.

³⁾ Мабуть, ось-ось.

⁴⁾ Простуючи.

⁵⁾ Облаз, гола скеля, що вистирчає з землі.

⁶⁾ Сьвято Юрія, в горах початок весни.

⁷⁾ Себто муж.

⁸⁾ Одним тягом, уодно.

⁹⁾ Бутини — рубане дерев у гірських лісах.

¹⁰⁾ Луплінка — здиране кори зі зрубаних дерев.

— Але тепер ман бути дома?

— Але де! І тепер у бутині горі. Я дістала сьогодні від дьика екнийсь фордилюнок¹⁾. Може від него письмо. Не знаю! Господи, коби вже пішов. Не треба мені жури. Я вже стара. Сьогодні, завтра оттуда... А він шьї до людей не привернений.

— Ну, а ви чому не постараете си?—

— Та лучьне си їму дівка аж із Єсинова, файна тай богачка. Має шос до триста банок самих гроший... Але шо з того? Я его туда не пускаю. Вже нема путері²⁾ ходити з ним десь по Єсиновах. Є й у нашім селі дівки. От, хоть би й ви, коби сте здорови.

Одокія засоромила ся ніби тай зрікла осьміхаючи ся :

— Є, вуйно! Де мені до вашого Николайка? Він собі легінь, а я шо? Я шьї дитина против него!

— Ага дитина? файна дитина, ек уже на сімнацьитий переступило від середопістя! Мені було ледви шо на петнацьитий, ек віддала си. Тобі вже на сімнацьитий, гі—гі—гі!...

— Тепер вже не тоті чьиси, вуйночко. Бувало нікто й гадки про тривогу. А тепер — Боже крий. Лиш народиш - си, жура, клопіт, недостатки.

Тим часом Полагна витягла із дзьобні³⁾ капустяний барабуляник, переломила на двое, дала половину Одокі, а решту лишила собі.

Ідуть, харчують та одна на другу поглипують.

— Ну, ек гадаеш, Одокі? Питай - си нені! Ек-би..., то отут по велицідни.

— Е! бодай вас, вуйно! — осьміхнула ся Одокія, — ек то може бути так раптом? Нема шьї із чим!

— Яка - ж бо ти дивна, Одокі! Та-ж у мене, Богу дьїкувати, капуста шьї передтогідна.. Солонина лунчина⁴⁾. Бужениці⁵⁾, не снилаби си, шьї від покойного повна. За пите нема страху. Дудьо дасть за три десьїтці до гроший.

— Таже вузьїти не тьїжко, але коби з чого віддати.

1) З нім. Vorladung, візване, тут очевидно значить лист.

2) Путеря, румунське слово, знач. змога, спроможність.

3) Дзьобня — тканина барвиста торбина, яку у Гуцулів скрізь носять і мужчини і жінки.

4) З минулого року.

5) Копчена баранина.

— Бодай тьи! Є й з чого заплатити. Мій покійник скупив добрий ґрунтик. Подиви си, які царинки ген—ген під верхом, ек золото. Є де кохати маржинку¹⁾, коби лиш кому. Я умру, а ти будеш газдиня на все село. Не слухай тих охаб²⁾. Нічим не жури-си! Ану, най би тьи скривдив хто на волос!

— Я тьмю, як мені неня шо-с повістувала за вашого Николайка.

— Та він як обарінок³⁾ добрий! — перервала Полагна.

— Мене хотіли шьи сих мньисниць заручіти із Василем Гримелековим із за Погорілля. Я не хотіла. Кажуть, шо Василь любить честувати⁴⁾ потрохи.

— Ну—ну! Шьи й як!

— Я аби-х то не виділа на свої очи. Не хочу Василе, не хочу й честоване.

— Та то правда, Одокіко душко. Але мій Николайко не тудя. Нічо не пе, лиш хіба десь - колись порцію руму. І то лиш на лік від серця.

— Ваш Николайко, шьо правда то правда, не йде аби - як до коршми.

— О, яка би ти була шьислива за моім Николайком! Жила би - с як на ириці⁵⁾. Ото би була пара! Раз вло би-си ⁶⁾, коли вло.

Так ішли вони попід скали, Полагна наперед, Одокія із заду. Облаз був довгий; з одного боку убочи, стромини, а по другім бистрий, гірський потічок. Сонце гріло та сипало свої золоті проміння в низ. Полагна й Одокія затихли на хвильку. У їх серцях роіло ся безліч нових думок.

— Ой, Боже! — зітхнула Одокія, — як будемо одно другого, то хоть аби незнатишью, все нічо не поможе!

— Мені розповідала даві⁷⁾. Юріха за тебе, Одокі. Ти собі дівчина око - двацять. Нема шо казати, чвåла⁸⁾ на всі дівки. Преці - ж хоть мала бих невістку.

¹⁾ Скотинку,

²⁾ Охаба — погана людина, якої всі добрі цурають ся.

³⁾ Колач.

⁴⁾ Напивати ся.

⁵⁾ Ириця — вирій, шаслива країна.

⁶⁾ Яло ся — гарно, до лица.

⁷⁾ Вчора.

⁸⁾ Чвåлий — дотепний, розумний.

— Та шо мені з того? Шкода споминати, вуйно. Далеко шьї й до завтра. Бог знає шо може бути.

— Правда! Але ти, душко-Одокіко, знаєш, шо й так не добре, все в одно відкладати. Ти входиш в роки. Та на шо аби на тьи легіні палцем показували? Тобі й так прішов прьїц!¹⁾ до того.

— Ой-га прьїц? Шо за прьїц? А Семенкова віддала си у двацьть років, та газдують нівроку файно. Хоть би й я шьї так!

— Говори свої! Ти все ні в пліт, ні в ворота. Таже ти не Семенкові пара. Ти вже й сьогодні до людей. Їй то так зробили.

— О, де его кату! Парубоча мама не пропала. Коби хліб, а зуби найдуть - си.

— Шо бо ти така, Одокі? На шо, аби на тьи з'зирали си люди. Тобі вже давно варта гадзувати.

— Але тяр!²⁾ Адї гєнде³⁾ Гафія Жидикового Василя! Шо ми за газдиня? А віддала - си у півпєтьнацьїта року. Та шо з неї? Держить си хати, як чобіт підлоги. Все пішло в нівєрть! — говорила Одокія різко ідучи сутками⁴⁾ недоходячи Данилихи.

— Е, бо то небого не дай Боже аби всі такі.

— Та же так! Але на шо собі голову ззамолоду везати? Най подівочу! Шьї зазнаю того гаразду, шо чоловік ме жили як коса рвати.

— Не дай Боже всім таке пацїти⁵⁾. То, як якийсь казав вже від Бога. Але й жінці огроза мусить бути. Жінка не бита, не клепана.

— А ваш Николайко нїби шо, далеко від тих?

— Та шо? Він такий добрий, шоби тобі мїзїнного пальце врубав, з ним би не насидів си!

— То лиш тепер так, а потім оттуда на зломану голову! Лиш фоста їм всім бракує.

¹⁾ Пора.

²⁾ Куди там,

³⁾ Гєнде — онде.

⁴⁾ Сутка — частина тину, яку переходячи треба розгородити і знов загородити.

⁵⁾ Пацїти щось — зазнати щастя, дожити чогось.

— Фоста, не фоста, але диви-ко си, аби шос з цього було. Не давай си розбаркувати¹⁾ від отих публік, та будеш так жити, шо нй-де!

— Ой га, головка моя бідна. Маибути Николайко не оженишь си через мене. Є дівок, як мишиного..., коби лиш кому брати.

— Та то нічо, шо є! Але Николайко таки лиш тебе має на гадці. Навіть отти брехи мені так казали.

— Ба ци єму я в голові? Він десь собі найде оттуда горішами²⁾ у бутині хлоп - дівку! А я шо? Єму треба єкоїсь до роботи, а не до гиндриганя³⁾.

— Ий, цить! Не плети таке, як із просонку. Ліпше гадай на це, шо я тобі кажу. Доста рости в стовбір. Вже чьис своє дупло мати.

— Кабих шьи здорови, а це малий бай⁴⁾. Я свого діжду си. То все в Божих руках. Шьи не знати, як шо куда може бути! — стиснула плечима Одокія осьміхаючи ся.

— Дийко, Одокіко душко! Кажи нени! ек би..., то перекажіть.

— Но но! я скажу! — зрікла Одокія перелізаючи на перелазі. —

— Бувайте здорови, вуйночко!

— Бувай і ти, душко, здорова, та не забудь, шо говорило си.

І в тот раз зникла Савина Одокія у затінь. Задумана Полагна повернула до Дуді прочитати письмо від свого синка Николайка.

12/Х. 1905.

1) Розбаркувати — розраджувати.

2) Горіша — верхи гір, звідки пливуть ріки.

3) Жарти, забавки.

4) Дрібниця, пуста річ.

ОЛЕКСАНДР ГРУШЕВСЬКИЙ.

**Сучасне українське письменство
в його типових представниках.**

(Далі).*)

Олександр Ковиський.

Українська література з самого початку була перейнята щирими симпатіями до народа, й се дуже ясно виявилось в обробленню тем із народнього життя. Після поодиноких натяків в „Енеїді“ Котляревського симпатії сі повнійше відбили ся в побутових малюнках „Наталки Полтавки“, далі йде лагідна у вислові, але дуже гостра своїми ідеями сатира Гулака, а пізнійше Квітка дав цілий ряд оповідань з народнього життя. Між темами з народнього побуту—найбільш улюблений і вічно новий сюжет про кохання: з одного боку се відповідає тодішнім літературним напрямам (сентименталізм), а з другого боку—для сих тем народня лірика давала невичерпане джерело глибоких психологічних спостережень та утертих уже, готових висловів.

Помалу до малюнка чисто-психологічного прилучають ся соціологічні спостереження. Намалювати псіхічне житте простого селянина, показати, скільки глибокого, чистого почуття могло знайти ся в душі кріпака—се мало важне значінне для тих часів, коли пани не соромились уважати кріпаків ближшими до бидла, ніж до себе, не соромились жорстоко з ними поводитись. Але всеж таки одного психологічного малюнка за мало: треба простежити умови, серед яких живуть люди, завважити вплив отсих умов на людську душу, її почуття і змагання. В сих відносинах сатира Гулака стоїть у безпосереднім звязку з різкими висловами Енеїди на адресу панів, її різкими, хоч нечисленними осудами кріпацтва. Квітка доторкнув ся ріжних сторін сучасного селянського побуту, але не заглибив ся в вияснення соціальних умов, і взагалі ми знаємо, що він не міг уявити собі все моральне зло кріпацтва і малював його собі в іділічних фарбах добрих, щирих відносин між панами й їх кріпаками. В дальшій поколінню Шевченко в своїх віршах висловив міцний і різкий

*) Див. початок в I книжці.

протест проти кріпацтва, зі всієї сили змученого серця селянського сина, а пізніше Марко-Вовчок намалювала в своїх оповіданнях агонію кріпацтва, останні часи його існування.

Життя йшло своїм шляхом. Нові літературні змагання змінялись: всюди брало гору соціально-реалістичне освітлюванне сучасного життя. Треба було заповнити прогалини, що лишили попередні письменники, малярі селянського життя. Треба було перевірити давні спостереження і звязати окремі факти й події в великий і по можності зовсім повний начерк народнього життя з його світлими й темними сторонами, без романтики й ідеалізації стежачи разом з тим не завсіди видний звязок людської психіки з соціальними й економічними умовами існування. За се завдання й прийняла ся група письменників-реалістів з половини шестидесятих років. Розуміть ся, се не могло вже бути тільки докладнішою, поправнішою фотографією з того-ж самого краєвиду. Життя змінилось, се вже не було село часів Котляревського або Квітки: кріпацтво упало й на його руїнах складало ся нове життя, виникали нові умови існування. Наочними свідками сього процесу утворення нових форм і були письменники-реалісти 60-их рр.: хоч вони не бачили кріпацтва й знали про його лише з гірких споминів недавніх кріпаків, але замість того за свою довгу літературну діяльність вони були свідками довгої еволюції від реформи (знесення кріпацтва) аж до наших часів.

Першим з цієї групи—в хронологічному ряді треба назвати Ол. Кониського. Перші оповідання його датовані 1861 роком, і за свою сороклітню діяльність, починаючи з простої, наївної „Спафарівної Рудки“ й кінчучи трагічною „Хочаб була постати дожала“, між комічним „Бугаєм“ і сумними „Старцями“—автор дав цілу галерію постатів селянського й інтелігентного життя, цілу низку малюнків то сумних, то гумористичних.

Були у Кониського здібности й публіциста й сатирика. Поруч з його публіцистичними статтями та гострими коментаріями сучасного життя в приватних розмовах, поруч з сатиричними малюнками з сучасних літературних відносин можно поставити декілька оповідань, цілком перейнятих публіцистичним духом, мов написаних за для певної тези. Та і в інших повістях і оповіданнях легко подекуди помітити, як публіцист одною рисою, одним двома деталями докінчує, закругляє малюнок письменника, надаючи йому іноді ледві-ледві помітний публіцистичний кольор-

рит, починаючи з оцінки головних течій інтелігентного життя й загальним розумінням історичної еволюції українського народу, та кінчаючи критикою хибного погляду про джерела творів Шевченка. Богатіох фактів та течій дотикнувся Кониський в своїх публіцистичних а parte в оповіданнях і повістях.

Коли молодий автор починав свою літературну діяльність, кріпацтво було недавнім, вчорашнім минулим. Не будши сам наочним свідком сього морального прокляття, що звуть звичайно кріпацтвом, він і не дав у своїх творах яркого, міцного малюнка тих відносин; але старші персонажі його оповідань згадують те нещасте, деякі ще з міцним обуренням, а иньші з тихим сумом при споминах про минуле, пережите страждання. Ось наприклад жебрак оповідає, як дідич взявши гроші за викуп, обдурих і не зробив про се відповідної заяви, а новий дідич загубив усю його родину, вимогаючи такої ж самої праці від них, як і від иньших кріпаків (Старці). Ось стара жінка в своїх споминах згадує про морально-шкідливий вплив панського двора на село („Хвора душа“). В оповіданню „Протестант“ намалював нам автор постать селянина, що за для своєї психічної вдачі цілком не може звикнути з умовами кріпацького життя. Отсих малюнків досить, щоб характеризувати минуле і викликати певне почутте у читача, не вважаючи на простий, прімітивний зверхній вигляд оповідань і просту манеру оброблення фактів життя.

Давно сподівана воля прийшла якось непомітно: ось наприклад стара жінка селянка згадує, як в їх селі чекали на волю, виглядаючи, що привезе її „енорал“. Прислухались до дзвінків, розрізняючи між звичайним поштовим дзвінком, которий ніби „промовляє: звертай, звертай“, та дзвінком станового, которий мов каже: „давай, давай!“, та виходили зустрічати тую волю і всеж таки не підстергли, не вгадали. З волею зараз же почали ся ріжні сумніви та непорозуміння, ось хоч би з наділом: старі люди дивили ся на се дуже скептично, не хотіли брати наділів. Почались сумніви вже з того, як розуміти „Положеніє“ та чи дійсно се справедливе „Положеніє“. Надумали ся нарешті та за радою сьвятого схимника з Лаври покликали до себе дотепного ченця: він прочитав „Положеніє“, пояснив, що було незрозуміле, та порадив перенести на користь селянам намічену вже межу проміж панською та селянською землею. Так було се зроблено добре, та непомітно, що дізнали ся про се лише 17 років пізнійше, й тоді

вийшла з того ціла історія („Півнів празник“). В иньшій сполученню з кріпацтвом стоять спомини в оповіданню „Хвора душа“: бувший колись кріпак так натерпів ся за ті роки, що почуває в душі непоборне бажання наговорити неприємних річий усякому пану, хоч би цілком невідомому; се ніби помста за колишній утиск, і ся прикмета лишила ся до кінця, не вважаючи на часті кари за сі лайки та ущипливі слова.

Такі то спомини про недавнє минуле. Про давніші часи, давню пору невимовно-тяжкого кріпацтва нема таких споминів, простих та докладних, хоч в оповіданнях Кониського ми й зустрічаємо постаті старих дідів, як наприклад старий дід Євмен, або иньші. Але сі старі діди живуть самі-саміські, якісь відокремлені між молодшими людьми, та не дуже охоче ділять ся своїми споминами про старі роки. Цікаві два сусіди й товариші, діди Славір і Пухир, з їх щирим бажанням порозумітись в такій, здавалось, дрібниці, що один непомітно, помилкою вкосив ся в лан другого: в сім своїм плятонічним бажанню дійти „за те сіно до правди“ вони звертали ся навіть до судді, але з того нічого не вийшло. Дід Євмен в оповіданню баби Красючки вийшов дуже цікавий, майже епічна постать: високий на зріст, міцний та живий—не вважаючи на старі вже літа; разом з тим се дуже добра, приятна людина, се наче втілення принціпа давньої солідарности та самозапомоги селян. Дід Євмен знає, хто бідує на селі, й сам поможе, та й иньших до того зверне: то він скаже дівчатам в осени попрясти кожній для бідних, або дасть грошей погорілому, щоб поставити хату. Трапилась на селі сварка та ледви не скінчилась дуже поганою справою—карою на тілі для одного парубка, і знов дід Євмен встиг помирити та полагодити справу. При всім тім дід Євмен був дуже гострий на язик та своїми дотепними глузуваннями дуже допікав своїм односельцям, що звичайно почували правду в сих гострих словах.

Порівнюючи давнє та сьогочаснє, старі люди не все були задоволені зміною: не завсіди виходить на ліпше, псують ся люди й „злодійство таке розвело ся, що й не сказати“. Таке розумінне причин сієї зміни дуже б було привабне в своїй простоті, але не можна згодити ся в сім з ними, з старими людьми: треба розглянути ся по глибших причинах відмін в сім новім життю. Малюючи образки сьогочасного сільського життя, автор зазначає й такі зміни: економічний стан та пережитки з минулого, брак освіти

загальної й спеціально-селянської техніки, далі розлад між старшими та молодшими, відкремленне від сільської маси пів-інтелігенції, що морально стоїть дуже низько—ріжних писарчуків, крамарів та салдат, що побували в місті, вертають до села з нехітю до звичайної сільської праці та погордою до своїх „неосвічених“ земляків. З другого боку треба завважати прихід на село чужих людей, ріжних пройдисьвітів, що з гучними фразами про меньшого брата чи може і без сих фраз думають лише про те, як би з сього меньшого брата поживити ся. Ранійше селянин-кріпак знав лише свого пана, що вимагав від нього праці та грошей. Тепер він уже на волі, але коло нього сила людей, ласих на чужий кусень, що тільки одного пильнують, як би піддурити хлопа.

Ось наприклад оповідання „Спокуслива нива“. Сільському сьвященнику о. Кузьмі дуже хотіло ся прилучити до своєї землі й сусідній кавалок—„спокусливу ниву“ Олешка, але сей ніяким чином не хоче пристати на такий плян, бо для нього ся земля „сьвята батьківщина“. І ось коло Олешка починають ся ріжні інтриги. Олешко був людина чесна й енергічна й дотепна, часто він виводив на ясне ріжні заходи сільських богатирів, шкідливі для громади, й за се його дуже поважали, а иньші бояли ся його та вважали за шкідливу людину. На сих то відносинах і буде свій плян о. Кузьма, щоб збутись неприємної людини та придбати спокусливу ниву. Підсобляє о. Кузьмі сільський крамар, Мошко, а потім сільський писар—Єлисей Савич, що хоче свата-ти сестру нового вчителя Коломійця і просить у о. Кузьми посередництва в такій справі. Коли таким чином коло бідного Олешка завязали ся з усіх боків інтриги, богато праці прийшло ся прикласти вчителю Коломійцеві, щоб вирятувати Олешка. Але всеж таки вчителя Коломійця за його „шкідливу“ діяльність перенесли до иньшого села, а спокуслива нива перейшла до о. Кузьми. На сім образку легко бачити темні сторони сьюгочасного сільського побуту, шкідливий вплив місцевих богатирів та безпомічність одинокої чесної та щирої людини супротив інтриг впливових та богатих людей.

В сім оповіданню — самі сільські люди, усі події на селі, а ось в иньшій оповіданню „Наввипередки“ події виходять вже поза границі сільського життя й виступають вже иньші люди. На сільських землях знайдено руду й група богатих людей хоче придбати у селі собі право експлуатувати сю руду, а щоб дешевше се вийшло — розумієть ся, всіма засобами дбає оду-

рити селян. Але трапляють ся конкуренти й хотять піддурити одні одних; кінчить ся се успіхом хитрійших, а сільський учитель, що хотів заступитись за селян та допомогти їм в сій справі, мусить перенести ся на иньшу, гіршу посаду, в далекім та глухім кутку.

В сих двох та численних иньших оповіданнях автор підносить, що на його думку буває головним нещастем сьогочасного сільського побуту. Економічне бідування, брак осьвіти, брак суспільного самопочуття та розуміння своїх прав — се важне лихо й сьому треба допомогти не відкладаючи та не гаючи часу. В сім завданне та обовязки сучасної інтелігенції й вона мусить іти на зустріч бажанням сільського люду, бажанням може й не зовсім ясним та зрозумілим і для них самих, бо вони, селяне, можуть і не розуміти гаразд, чого їм треба. І для інтелігенції — нераз підкреслює автор — се не любезність з її сторони молодшим темним братам, се обовязок, довг, і ті, що не виповнюють сього обовязку, ті — грішники. Таку назву дав автор одній своїй повісти, де молода й талановита артистка захоплена отсією ідеєю про моральний довг інтелігенції перед народом, кидає Петербург, щоб на завсіди оселити ся у себе на хуторі близче до селянського життя тай допомогати їм своїми знаннями та своєю працею. Широке та глибоке почутте свого обовязку, свого довгу, міцне й ясне переконанне впливає на иньших, і Кониський кілька разів з великими симпатіями малює нам в своїх оповіданнях такий моральний вплив осьвіченої та переконаної одиниці, що притягає до праці байдужних чи нерішучих. В однім оповіданню: „Вісім день з життя Люлі“ бачимо, що в молодій жіночій душі ся вірність ідеї лишається й по смерти любимой людини, яка вперше своїм словом та прикладом вияснила й підтримала ще неясні й несмілі альтруїстичні змагання.

Не випадково в двох вище показаних та і в иньших оповіданнях Кониський малює нам учителя на селі дорадником та помічником для селян в важну для них хвилю життя. Кониський високо ставив діяльність щирого та працюючого вчителя на селі: се не тільки властива вчительська праця, але й взагалі близькість до народньої маси та можливість впливати та допомогати своїм знанням. Не раз звертаючись до сїєї теми в ріжних випадках, автор доторкнув ся її також і в оповіданню „Непримирена“: для Тані, головної особи повісти (оповідання

написано в автобіографічній формі, від самої Тані) се високий ідеал — діяльність сільської вчительки. Вона хоче конче досягнути свою мету, не покладаючи рук працює серед важких обставин над своєю освітою (збіднілі її родичі не могли дати їй звичайної освіти) й нарешті витримавши з великим успіхом відповідний іспит дістає бажане свідоцтво на сільську вчительку. І тут устами Бориса, її вчителя та друга, а опісля чоловіка автор висловляє свою думку: не шукаймо в життю величезної, видатної праці; життє складається з дрібних вчинків і вимагає дрібної, але невсипущої праці — робити розумно та чесно свою невеличку, може непоказну працю, тай знаходити в ній самій задоволення, не вважаючи на відносини до сього інших людей.

Як письменник реаліст Кониський не міг потаїти від читача, що не самі лише втіхи та приємности лежать на сім шляху, й закликаючи до невсипущої, щоденної праці на користь народу, він намалював в кількох яскравих малюнках ті важкі обставини, серед яких доводиться працювати. Се не випадкове перенесення на гіршу посаду вчителів, що за для активної помочи сільському люду вийшли з вузьких границь визначених властиво педагогічної діяльності сільських учителів („Спокуслива нива“, „Наввипередки“): се звичайна кара, що в самім початку при звичаєння з місцевими умовами життя та користної праці відриває людину та й закидає на нове місце, серед інших умов та обставин, в далекий кут. І Тані з повісти „Непримирена“ довелося б пережити таку прикру зміну, як би їй не усміхнулася доля: вона вийшла заміж за Бориса і як жінка дідиця спокійніше учителює у власній школі в своїм селі. В інших випадках кінчить ся далеко не так щасливо: відірвані від звичайних умов життя та праці, закинуті в глухий кут чи на далеку північ, учителі часто не витримують моральних страждань. Ось наприклад повість „Юрій Горovenko“, де так багато споминів з минулого та автобіографічних вказівок — се сумна доля людини, що з такими надіями почала свою діяльність і так несподівано швидко мусіла її перервати...

Ті більші повісти з життя інтелігенції — „Юрій Горovenko“, „Непримирена“, „Гришники“, се не тільки малюнки життя й діяльності української інтелігенції, не тільки сумна хроніка її несповнених надій та даремних зусиль, се крім того відгук ду-

мок і плянів самого автора й виведені їм тут живі люди своїми розмовами, своєю діяльністю нагадують ради та вказівки Кониського публіциста в його публіцистичних статях. І ся програмова, публіцистична сторона повістей Кониського мала певний вплив на виховання української молодіжи з кінця вісьмидесятих та з початку дев'яностих років.

Симпатії автора лежать по стороні щирих та непомітних працівників, що без гучних фраз та без зайвих слів роблять свою роботу на користь українського народу. До певної міри наведений вище вислов Бориса („Непримирена“) служить відгомном думок і самого Кониського. Після численних проб оброблювання загальних програм та шукання нових шляхів і у суспільстві збудили ся сумніви до сих проб, що ні до чого не привели, а забрали багато часу та сил, прокинула ся знехоть до теорій та схем. Поділяв сей настрій і Кониський і він з натиском вказував на невідложну працю коло народньої освіти, коло поліпшення в різних напрямках народнього добробуту. З щирою симпатією намалював він постать сестри жалібниці, що не дбаючи про себе ходить коло хорих і нарешті й сама вмирає коло них від тої хвороби. Часто зупиняв ся він з симпатіями на діяльності сільського вчителя, маючи важкі обставини, серед яких доводить ся працювати на селі. Письменник, якому в молодих літах прийшло ся пережити кілька важких років в чужій країні, серед чужих людей, міг з повним правом підкреслювати, що і в малих справах передо всім потрібна щира любов до свого народу та непохитна вірність своїм переконанням.

Іван Левицький-Нечуй.

Левицький хронологічно слідує за Кониським. Ровесник по віку, Левицький пізнійше виступив в літературі зі своїми першими оповіданнями, за те був більш плодотворним та різностороннім в своїй літературній діяльності. В Кониського були прикмети публіциста і через се в його оповіданнях ми бачимо часом на малюнках письменника риси та тони покладені рукою публіциста, відчуваємо подекуди вплив задалегідь укладеної схеми. У Левицького нема сього, він усюди виходить з живої дійсности, підпадаючи безпосереднім міцним її впливам. З другого боку Кониський почуває себе ближче до своїх персонажів, він захоп-

люєть ся їх радощами чи горем, сам переживає сі почуття чи змагання. Левицький дивить ся на все більш спокійно: як письменник придивляєть ся до життя більш типово, передає се в своїх яскравих малюнках, і більш нічого. Можна б сказати, що у Кониського більш ліричних, а у Левицького більш епічних прикмет в літературній творчості. Одна з головних прикмет Левицького як письменника полягає в тім, що він уміє надати характер загальний тим окремим епізодам та подіям з життя, які наводить в своїх оповіданнях. На зверхній погляд Левицький оповідає нам індивідуальну історію певної людини чи цілої родини, але сі випадки та події приймають значіння загального та типового явища. Завдяки сій прикметі в літературній творчості Левицького родина Кайдашів з її щоденним життям та працею, з її звичайними сварками та суперечками, являєть ся для читача типовим малюнком сільського життя взагалі. Таким чином і біографія Василини (Бурлачка) або Ганни (Дві Московки) не тільки малює нам її особисті пригоди, особисте щастя чи горе, але поруч з тим дає загальний малюнок обставин життя та праці на буряках і на цукроварнях. Так само в „Хмарах“ показано, під якими впливами складало ся життя доньок та внучок київського міщанина Сухобруса, життя о стільки відмінне від простого та працювितого побуту старозавітньої заможної міщанської родини, а се все з зверхнього погляду—історія одної родини.

З другого боку треба також зазначити, що Левицький не тільки вміє добре й докладно придивлятись до життя, але і вміє виріжнити більш важні річи, відокремити їх, і кладе їх звичайно в основу свого малюнка, свої характеристики: через се малюнок стає ясним та яскравим, і не заваджають в нім зайві деталі. Кількома зручно зазначеними рисами Левицький малює цілу ситуацію, характер персонажів, псіхічне становище або соціяльні умови. До Левицького ще ніхто в українській літературі не давав таких докладних та яскравих малюнків українського життя і при тім з різних його боків. Чого-чого тільки не доторкнув ся Левицький. Він схарактеризував різні соціяльні та економічні групи українського життя з їх особистими прикметами й зазначив їх обопільні відносини. Таким чином ми знаходимо в оповіданнях Левицького малюнки селянського життя та нових на нього впливів, панський двір та побут сільського духовенства, життя студентів академії і учениць в однім панянсь-

кім пансіоні. Реалістично намальовані сільські сварки і теоретичні розмови про націоналізм і космополітизм — все се знайшло у автора місце. Але життя не лишалось постійним; ані само в собі, ані перед поглядом письменника. Життя змінювалось і придивляючись до життя та малюючи його в своїх оповіданнях письменник конечно мусів передати в своїх малюнках сю зміну форм життя. Малюючи побут певної групи в своїх оповіданнях, віддалених одно від другого кільканадцятьма роками, малюючи кожний раз не з голови, чи з споминів, але з натури, з дійсности, письменник може й сам того не помічаючи, підкреслює зміну, еволюцію життя: читачі легко се помітять, коли порівняють два оповідання на близьку тему, наприклад з сільського життя, але писані одно в кінці шестидесятих чи в початку семидесятих років, а друге — двадцять літ пізніше, в дев'яностих роках. Але окрім таких поодиноких малюнків та оповідань Левицький уміє в одній більшій повісті простежити та намалювати зміну поколінь та поглядів, перехід від батьків до синів, виводячи з звичайним своїм талантом з окрема кожне покоління з його особливими прикметами, а потім і відносини його до дальшого покоління. Коли оповідаючи автор тримається хронологічного принципу й переказує нам одне за другим життя кожного покоління, перед нами хроніка кількох поколінь: в „Хмарах“ наприклад ми маємо три покоління — міщанська родина Сухобрусів, далі родини його зятів — Воздвиженського й Дашкевича, професорів академії, і нарешті професорські доньки і Радюк. В иньшій випадку перед нами лише одно покоління, але в окремій екскурсії автор оповідає про батьків: так наприклад в „Причепі“ ми з окремого великого екскурсу дізнаємось про міщанську родину Лемішки, якого син поріднившись з Пшепшинським, звав ся вже Лемішковським та соромив ся рідної мови. В сім ряді малюнків, то сумних і трагічних, то гумористичних та веселих, перед читачами непомітно переведена ціла еволюція культурна чи соціальна або економічна.

Спомини давніх часів кріпацтва знаходимо в повісті „Микола Джеря“—се ціле життя втікача кріпака, життя повне гірких вражіннь, важкої праці і постійного протесту. Микола Джеря, се типовий зразок втіленого протесту, людина більш ніж иньші дразлива на людську неправду, що засвідив бореть ся против неї. Уродив ся Микола в панськїм селі й через те розумінне за-

гальної неправди прокинулось у нього з приводу відносин панів та селян. Автор дає зразок тих думок, які ворушилися в серці Миколи, показує той шлях, яким ішов Микола до своїх висновків про панську неправду. Одного дня молотив Микола з батьком панське збіже. „Микола глянув на незлічені скирти, задумався і спитав у батька: На що одному чоловікові так багато хліба? Господи! Чи вже він поїсть оце все?“ А ось і другий зразок—в довгі зимові вечери та вдосвіта в Джериній хаті горіли тріски на припечку в челюстях. Коло печі Джериха та Нимидора сиділи і прядли панське прядиво. Микола стояв коло лежанки і мняв ногами коноплі... Він думав про те, на що його Нимидора пряде не собі і йому на сорочки, а комусь иньшому.

Панщина важка була і сама по собі, а ще доводилось за для неї кидати власне поле, коли властиво треба б було жати власне збіже. Якось жінці пішли жати на своє поле, бо саме була пора жати, — їх всіх на панськім дворі вибили різками; приходилось жати своє вночі після панщини. А ось також зразок: звичайно після пологів давалося пільги три дні. Нимидора привела доньку, на третій вільний ще день устала і порала ся коло хати. Їхав поуз хату осавула, побачив Нимидору і міркуючи, що вона лїнуючись не пішла на панщину, не чекаючи відповіді оперезав її нагаєм по спині. Під такими важкими вражіннями виростало в Джериній душі почуття безсилої ненависти супротив панів, важка праця втомляла тіло, а негуманне поводження, зневаги отруїли душу. А ось наслідки такої важкої щоденної панщини. „Одного вечора старий Джеря прийшов з панського току та й звалив ся: в його нічого не боліло, але уся його сила хто зна де й ділась! Тонка шия стала ще тонча, сухе лице стало ще сухіше; очі позападали дуже глибоко, а обидві руки по самі кісточки так трусилися, що він не міг нічого держати в руках. Важка робота виссала в його усю кров... Вся його сила пішла на чужу користь, в чужу кишеню...“ Дуже сумні спомини лишила на довго по собі панщина і багато літ пізнійше випадкова згадка в розмові про панський двір та панщину наводить сум на всіх присутніх.

Вертаючись після довгої блуканини в рідне, вже вільне село, Микола Джеря сподївав ся знайти нові, ліпші порядки, думав що йому не доведеть ся вже більше сперечатись із-за людської неправди. Але надїя його не здійснилась. Правда, вже була воля,

старої панщини небуло, але стара панщина лишила по собі деякі пережитки, маленьку панщину. Завели волость і обрали голову, але голова з писарем почали красти громадські гроші та прислужуючись багатшим накладали більш податків на плечі біднішим. Міцно усів ся на селі Жид-шинкар та заробляючи добре на горілці, піддурював і иньшими способами темне селянство, користуючись з бідности та безпомічности сільської. Не було справді кріпацької залежности від панів, але була за те иньша залежність—бідних і темних селян від багатих та їх визиску. Сумні вражіння!

Видаючи доньку Ганну за Василя, родичі казали: хоч будеш московка, за теж будеш вільна, непанщинна... ліпша воля з бідністю. Але час скоро показав, що то — голодна воля, без землі та хліба. Працюючи наймитом по чужих людях, Василь мріяв про власне господарство, пару волів та плуг і працювати для себе на власній землі (Дві-московки). Се дійсно найвища мета, найглибше бажання: деяким пощастило його здійснити в своїм життю. Але вже дальшому поколінню прийшло ся зазнати грізної небезпеки: землі ставало за мало. Знов власна земля стає найвищою метою, придбати її стає найщирішим бажанням; вона причина непомітних, але сумних сільських трагедій і подій. Ось наприклад в оповіданню „Пропаші“ бачимо, що дівчина Лукина любить парубка Уласа, але вони обое бідні, через те для них се щасте являється не можливим: Улас одружив ся з багатого Гапкою, а Лукина в відчаю з намови матери виходить заміж за багатого удовця. Але для сіві і для того житте склало ся нещасливо з нелюбом та з нелюбою жінкою. Сумні думи обгортають Лукину: через поле, через землю покинув мене Улас! В моєї матери нема поля! Хибаж не через поле моя мати хоче мене віддати за старого Хавруся? Се одна з сільських трагедій, які викликало безземелле.

В повісти „Бурлачка“, виражаючи Василю вперше на панські буряки, мати завважає з сумом: „Ой, бою ся за свою дочку. Там же збирається всякий нарід“. — „Що ж маємо робити, — сказав батько, — бій ся, не бій ся, а на заробітки треба посилати дітей, грошей треба. З'їжа велика. Нехай іде заробляти“. Бідна мати не помилилась, панські буряки були для Василю початком її сумної блуканини та гіркого життя на заводах і тільки цілком несподівано спасла її любов Михалчевсь-

кого від звичайного сумного кінця. І се не одній Василю грозила ся небезпека. З своїм звичайним майстерством, яскравими рисами малює автор працю на панських буряках та умови життя на цукроварні і суконній фабриці. В перших оповіданнях се тільки злегка начеркнуто. В оповіданню „Дві Московки“ працю на буряках намальована маленькими рисами, навіть трошка в іділлічному тоні: Василь і Ганна стоять на двох рядках поруч, далеко поперед усіх врзались в зелене бадилле, а за ними рушником простягла ся чорна виполота полоса з двома рядками буряків. В оповіданню „Запорожці“ випадково згадано про „ляхівську сахарню“, в повісти „Причепа“ кинено сумне спостереження, що панські сахарні їдять ліси по Україні. За те малюючи блуканину Миколи Джері, як він утік від пана, автор спинається над докладною характеристикою умов життя та праці на тих цукроварнях, де робив Джеря. Докладнійше змальовано тут економічну сторону праці, матеріальні умови, несподіваний різкий перехід від сільської праці на полі на свіжій повітрі, до фабричної праці, в тісній, смердючій хаті, важка праця при поганій страві, бруд та неохайність усюди, нарешті важкий утиск від хозяїв та доглядачів. Все се підкреслено в сій повісти яскравими та різкими рисами. Доповнення до сього дає „Бурлачка“, де більш звернено уваги на моральний бік фабричної праці. Реалістичні та сильні малюнки фабричної деморалізації нагадують такі ж малюнки мійського життя в повісти „Дві Московки“; так само собою приходить в голову порівняння тої сцени в „Дві Московки“, як п'яну Марину викидають на вулицю з шинка, з сією сценкою в повісти „Бурлачка“, де Василина лежить п'яна без памяти на землі серед шляху.

Таким чином, як бачимо, фабрика не тільки певна ступінь економічної еволюції, що руйнує старі умови хліборобського життя та праці, але разом з тим вона являеть ся міцним та небезпечним ферментом деморалізації, що нищить давні патріархальні звичаї і звязки родинного життя. Фабрика забирає робітників з села з звичайних обставин і умов життя і знов вертає їх у село, але вже перероблених новими впливами. Посередниками між фабрикою та селом являють ся у Левицького в його повістях Жиди. Се не тільки шинкар на селі, що продає горілку, а разом з тим заробляє, позичаючи селянам гроші за великі відсотки. Сьогочасний Жид-шинкар займає ся й иньшими справами, всякими, де

тільки можна де-що заробити. Такий шинкар на селі — по словам автора — се тільки один вузлик з великої сітки, що покриває цілу країну, один лише посередник в великій організації експлоатації та визиску. Докладно намалював сю організацію Левицький в повісти своїй „Бурлачка“. Стеблівський жид Лейзор Рабиненко взяв ся постачати робітників на стеблівські та інші місцеві фабрик. Він мав своїх помічників та агентів, які за довги та позички тримали в своїх руках багато людей по різних селах і примушували їх відробляти сі позички; за таке посередництво вони одержували від Лейзора платню за кожного постаченого ними робітника. Менші агенти сами їздили з музикою в фургонах по селах та тим прибавлювали дівчат їти працювати на буряках (Бурлачка). Але шкідливий вплив Жидів на селян ішов глибше. Хоч самі селяни помічали се в діяльності шинкарів, але все ж таки дуже важко було їм сих шинкарів вижити з села та відібрати від них шинок („Микола Джеря“, „Кайдашева сім'я“): завше шинкарі вміли таким або іншим чином вплинути на селян та поставити на свійому. В повісти „Бурлачка“ ми бачимо, як Жид поставляючи на панські буряки робітниць, разом з тим не цурав ся і інших послуг: так наприклад знаючи вдачу пана Ястшембского, Лейба звертає його увагу на гарних дівчат, між іншим і на Василену. В повісти „Рибалка Панас Круть“ намальовано зразок економічної залежности шевця від шинкаря Берка, а в оповіданню „Приятелі“ шинкар Шмуль провадить цілу організацію крадіжки, підмовляючи інших красти і беручи собі більшу частину користи. Так він заохочує до такого веселого та легкого життя Кузьму Гуляя й робить з нього собі злодія-помічника. Такими рисами малює Левицький діяльність на селі Жидів експлоататорів, шинкарів та скупщиків і лихварів.

Не тільки сама фабрика своїм економічним та моральним впливом руйнує старе життя, давні споконвічні умови праці. Шкідливий вплив на село має також і місто — на селян, що в нїм жили якийсь час. Видно се на сільській молодіжі, передо всім на вояках: вони придивляють ся в місті до иньшого, здасть ся їм, більш легкого та веселого життя, і побувши в війську приносять вертаючись до дому на село нахил до мійського життя, погорду до старих звичаїв, знехїть до звичайної сільської праці, яку вони тепер уважають за важку та непоказну для людей більш освічених, ніж звичайні селяне: при-

носять з собою вояцькі пісні, російську мову, з якої і утворюють на селі якийсь спеціальний українсько-російський язик: хоч він і мало зрозумілий, але всеж таки подає можливість дивитись з погордою на всіх иньших, що не вміють говорити по благородному. Такий наприклад син Ганни, Івась в оповіданню „Дві Московки“, або в повісті „Хмари“ сільські парубки з їх погордою до рідних пісень та рідної мови, що таким сумом огортає серце Дашкевича.

Таким чином бачимо в оповіданнях Левицького різні сторони сільського життя. Соціальна еволюція після реформи, починаючи з сьвіжих ще споминів та пережитків кріпацтва, далі еволюція економічна, радісне почуття довго сподіваної волі уступає місце прочуттю нових, важких обставин. Замість колишньої залежності від панів виступає залежність від богатих власників або сільських богатирів. Скоро дає себе почувати і брак землі й примушує робітників без землі шукати праці поза селом. Корисною через те являється фабрика—вона дає працю сільським безземельним робітникам. Але разом з тим фабричне життя стає тим міцним ферментом, що руйнує давній, споконвічний хліборобський побут і вносить деморалізацію в селянське життя. Поруч з сим зазначається і денаціоналізація, нові обставини і впливи зменьшують силу національної самосвідомости селян, псують стару народню мову домішкою російської мови, додають погорди до своїх звичайних умов життя, прищипляючи разом з мріями про веселе, легке життя і зневагу до свого сільського хліборобського.

Сі зміни в народнім побуті Левицький намалював в ряді своїх оповідань з звичайним майстерством та реалізмом. Автор знає добре сільське життя і через те його малюнки і постаті виходять дуже живими та правдивими. Найбільш відома і популярна з сього погляду його „Кайдашева сім'я“: се малюнки сьогочасного сільського життя — історія родини Кайдаша. За для простоти свого змісту, реалізму подій та психології окремих персонажів, нарешті за для своєї мови — кольоритної та міцної се одно з ліпших оповідань. Історія родини, головна тема — дуже давня та звичайна. В суцільній та спокійній родині починаються сварки та бійки, зпочатку із-за невісток, а потім сварять ся між собою сини і батько: дорослі сини не хочять коритись та слухатись батька, а з другого боку батько, почувавши

себе ображеним, не хоче відректи ся від своїх прав. Вже й батько вмер, а сини всеж таки сварили ся завше проміж себе; прийшлось поділити на дві частини, поставити паркан, але і се не дуже по-могло: була між иньшим стара груша, що при поділі стала Лавріною, але росла на тій половині, яка відійшла до Карпа, другого брата: діти обох братів, розуміють ся, вважали сі грушки своїми та рвали їх, і за для сього звичайно виходили сварки; кожда родина хотіла мати на сю грушу свої лише виключні права: питали поради у волосного і у сьвященника, але завсіди хтось був незадоволений. Нарешті груша усохла і обидві родини помирили ся одна з другою.

Окрім селянської верстви знає також добре Левицький і побут міщанства і житте духовенства по селах. До міщанського побуту звертав ся нераз автор у своїх оповіданнях та піесах: докладно і яскраво намалював він родину Сухобруса в „Хмарах“, родину Лемішки в „Причепі“; сій темі присьвятив він також і комедію свою „На Кожумяках“. Повно та кольоритно малює він старе міщанське житте, з певними споконвічними звичаями, традиціями та поглядами. Але як на селі ми мусіли завважити нові впливи фабрики та міста, фабричного та мійського життя, так і тут міщанський побут підпадає під нові впливи і при тім не дуже високої культурної марки. Як сільські парубки, спробувавши фабричного або мійського життя, переймають ся де-якою зверхньою культурністю і погордою до своєї верстви, так само почувають себе й „пів-інтелігенти“ з міщанського кола, як наприклад Євфросина й її наречений в комедії „На Кожумяках“; так само пориває зі своєю верствою і більш осьвічений Яким (родина Лемішки в „Причепі“), а доньки міщанина Сухобруса виходять заміж за професорів академії і перш від усього дбають затерти в собі останні сліди колишнього життя („Хмари“). Спокійно малює нам письменник перехід доньок Сухобруса з обставин міщанського життя до професорського кола, з спокійним юмором висьміває зверхню культурність Євфросини й її нареченого, але з сумним почуттем переказує долю Якіма Лемішки.

В сумнім оповіданню про долю міщанського сина Якіма Лемішки виступає ще й денаціоналізація: ставлячи против себе старий міщанський побут з давніми традиціями і звичаями, а з другого боку дрібну польську шляхту на Волині з її національ-

ним шовінізмом та різкою погордою до всього хлопського, українського, Левицький почував великі симпатії до одної сторони і се відбилось на його малюнку. З великим замилуванням — більшим ніж в інших своїх оповіданнях з міщанського побуту — зупинив ся він тут на прикметах сього патріархального життя, на традиціях та поглядах, що заховали ся тут від давніх часів. Майже епічними рисами намалював Левицький міцну, кремезну постать старого Лемішки: всі симпатії автора на сім боці й се дало привід одному критикови висловити докір за шанування навіть перестарілих вже пережитків. Але читачам завсіди треба пам'ятати сю схему *par contraste*. З одного боку — міщанська верства та духовенство на селі — і те і друге перейняте старими національними традиціями; з другого боку „причепи“: Зося — жінка Якіма Лемішки, Полька з походження, та Серединський — чоловік попівни Гані, з спольщеної козацької родини. На Якіма Лемішку вже вплинула російська школа; повернувшись зі школи до дому він відчуває себе тут чужим і далеким від звичайних інтересів міщанського життя, а Зося пізніше цілком забрала його в свої руки: він почав говорити по польськи, підпав під вплив польських традицій і ціле домашнє життє у нього було уряджено на польський зразок. Щось подібне трапилось колись давно — переказує автор — з предком Серединського, козаком Середою, а тепер Ясь Серединський підпадає впливам Зосі і дрібної польської волинської шляхти, переймаєть ся польськими поглядами та звичаями і хоче переробити також в сім напрямі свою жінку Ганю, але се йому не вдаєть ся і кінчить ся дуже трагічно — смертю Гані. Національне питання — властиво питання про денационалізацію української людности, се болюча тема для Левицького: він доторкаєть ся її в малюнках селянського побуту, говорячи про молодше покоління, бувших робітників або салдатів; він занотовує се в міщанській верстві, як ми бачили се на прикладах молодого Лемішки, Євфросини або родини Сухобруса; він зазначає се в сільськім духовенстві, де старе покоління сьвященників, простих в складі свого життя та близьких до народу, заміняють молодші, вже з іншими змаганнями та бажаннями, з погордою до простого селянства; нарешті подібні зразки денационалізації дає Левицький з побуту дрібного українського панства та інтелігенції.

Велике значінне надає письменник шкільним впливам і ба-

жаючи дати докладну, характеристику певної людини або цілої верстви, завсіди згадує про шкільні роки, про шкільні впливи. Так малюючи побут духовенства („Причеп“, „Старосьвіцькі батюшки“, „Поміж ворогами“ etc), Левицький разом з тим подає і характеристику вчення в бурсі, семінарії та академії (для останньої до тих повістей треба ще додати і „Хмари“), так само малюючи побут дрібного українського панства („Хмари“), чиновної інтелігенції чи міщанства, він не забуває дати характеристику свѣтської школи, кінчаючи університетом. Таким чином для нас являється можливість простежити, як вражіння дитячих літ сполучаються з шкільними впливами та суспільними течіями і разом утворюють свѣтогляд молодіжи (університетська молодіж з Радюком на чолі — в пов. „Хмари“, академічна молодіж в тій же повісти, жіноча молодіж з її змаганнями та поглядами в пов. „Над Чорним Морем“, там же спомини вчителя Комашка про свої дитячі роки). Іншими словами, маючи перед собою соціальний або психологічний тип, ми можемо аналізувати, що дала йому верства його, а в чім вплинула школа. З постатей молодіжи найбільш повно намальовано Радюка, студента київського університета з шестидесятих років; се улюблена дитина письменника і виясненню її психології письменник присвячує багато місця. Так часто звертаючись до обопільних відносин двох поколінь, так часто малюючи зміну обставин життя і поглядів, автор все ж таки лише в однім випадку задумав докладніше намалювати конфлікт старого і молодого покоління, поставити одно против другого, і сей випадок як раз дотикається Радюка. Нарешті в поглядах Радюка ми можемо бачити певний відгомін національного свѣтогляду самого письменника. Се все надає особливу цікавість відповідним розділам повісти „Хмари“.

Павло Радюк — з небогатого українського панства — виріс на селі і бачив близько селянське життя. Вчився він в університеті в той час, коли між студентами розповсюджені були західно-європейські ідеї, взяті з французьких та німецьких брошур. Сі думки були горячі і щирі, програма взята була з європейської літератури, але треба було розробити її в деталях та прикласти до рідного життя, до сього Радюк показався нездібним, він узяв лише головні риси, не проробляючи подробиць. Провідна думка — се народовство: „ми носимо народню свиту, бо ми народовці; стаємо на бік народа: ми націонали.. і пісень

співаємо сільських і пишемо книжки сільським язиком, бо ми демократи“ — так заявляє в імені цілої групи Радюк здивованим родичам і знайомим. І знов в імені цілої групи заява про вихованне дівчат: „нам не треба грапинь! нам не потрібно княгинь!... нам треба добрих і розумних женщин, хозяйок“ — такі загальні заяви Радюка демократа і народовця. Які ж із сього більш конкретні висновки? „Чи ви знаєте, що ми всі терпимо і самі того не добачаємо?... Наша земля на Україні, як золото, а народ наш часто голодує... В нас нема промислу і крамарства; з нас висисає кров жидова і Ляхва, а про народ ніхто й не дбає, ніхто його не вчить, не навчає на розум... ми хочемо все перетрусити, передивитись“... Таким чином перш від усього иньшого — критична аналіза сучасних обставин і умов життя, як перший крок творчої праці; разом з тим піднесенне народнього побуту і в культурно - духових і в економічних відносинах; далека ціль — неясна ще й для самого Радюка — „треба й панам до роботи братись, розділяти працю з простим народом, а вам (селянам) треба до книжок, до науки! Як поділимось ми працею й наукою — то й буде на сьвітї добро“... Здаєть ся, се загальні лише мрії про рівність, а ближче Радюк не поясняє, як має відбутись сей поділ праці, хоч на се й були вказівки в соціяльній літературі того часу.

Такі загальні погляди та вислови Радюка. Ми бачимо, що на селі, під час сьвят живучи у батьків, Радюк носить свиту, записує народні пісні, читає дїду на баштані „Наймичку“, допомагає якійсь хорій жінці. Окрім того він ще — для чого вже й не треба бути конче народовцем чи демократом — знайомить ся з сусідніми панночками. Се все. Пізнійше Радюк зацікавив ся народніми петербурьськими метеликами та й задумав і собі скласти гурток для видання народніх книжечок. Важко згодитись з письменником що до оцінки Радюка, яко „нової лкдини“, представника нових суспільних течій. Радюк — щирий і чесний, се безперечно; він любить село, любить рідну Україну, кохаєть ся в її минувшій історії, почуває темні сторони сучасного українського сільського побуту і щиро хоче щось зробити для селян. Се так, але у нього нема ширших поглядів, нема здібности для творчої праці, він познайомив ся трошки з сучасними ліберальними ідеями, але не може утворити програми діяльности, не вміє зробити висновків що до української дійсности. З другого

боку, придивляючись ближче до Радюка як типа психологічного, також, здається, не можна покладати на нього багато надій: як намалював його нам письменник Радюк, не має великої енергії, не проявляє її, се м'ягка, лагідна людина, і ми не знаємо, як довго буде Радюк підкреслювати свої погляди, коли мине пора надій і настане для українського суспільства сувора дійсність семидесятих років.

В виясненню національно-суспільного світогляду Левицький не обмежився лише самим Радюком; він знов вернув ся пізніше до національного питання, але на сей раз поставив се на інший ґрунт. Радюк як репрезентант нових національно-демократичних поглядів зустрічає критику з боку старшого покоління і вступає в полеміку з батьком у себе дома — легеньку, справді, та більш горячу і отверту — в Києві в гурті професорів академії. Вчитель гімназії Комашко в пов. „Над Чорним Морем“ переводить полеміку вже не з старшим поколінням, а з космополітами — також з молодіжи. Ми знаємо з „Хмар“, як Радюк хотів прищепити свої національні українські погляди нареченій своїй Дашковичівні, хоч без великого успіху. Подібна ж ситуація Комашка — він виріс біля народу; в мальовничих рисах встає перед нами його дитинство, коли він вертаючись на сьвята зі школи жив разом з батьком серед рибальської ватаги на лимані або на Дніпровім гирлі. З другого боку мійська молодіж, з щирими та чесними пориваннями, але без тісних та міцних звязків з народом: під впливом російської школи та західно-європейських ідей, вони, не почувавши себе близькими до місцевої людности, переймають ся космополітичними поглядами. Комашко в своїм націоналізмі відчуває під собою твердий ґрунт, для нього се не тільки теоретична схема, але освітленне його щирих симпатій до рідного народу. Через те Комашко і може вплинути — наприклад на Саню — не тільки теоретичними доводами, але і силою свого міцного та глибокого почуття до народу. Вказує письменник також і кілька рис з педагогічної діяльності Комашка: докладніше, ніж то виходилоб з шкільних програм, оповідає Комашко учням про рідну старовину і подає їм уривки з народних дум про Хмельницького. Легко завважити, що як там в „Хмарах“ всі симпатії письменника були за Радюка, так і тут вони по стороні Комашка: автор уважає космополітичні погляди хобливим і тимчасовим явищем; щира любов до рідного народу,

невтомна праця на його користь — се головна мета, і письменник гостро висловлюєть ся против космополітично - байдужних як і против інертних та лїнєвих.

В загальних рисах, в коротенькїм начерку — ми переглянули літературне надбаннє Левицького. Як добре вмів сей письменник придивлятьсє до сучасного життє і як живо вмів малювати його! Перед нами наче дійсне життє в рїзних верствах суспїльства та в рїзні моменти останнього півстолїттє. Подекуди, справдї, можна сперечати ся з автором що до критики чи оцїнки типів та напрямів, але ніхто не може заперечити його спостереженнєм та малюнкам вірности та повности. В творах Левицького знаходимо хронїку українського життє за останнє півстолїттє, змїну поглядів і обставин, начерк соціальної і культурної еволюції.

Далї буде.

ІВАН МАНДЖУРА.

З НЕДРУКОВАНИХ ПОЕЗІЙ.

Над озером.

Ранній вітрець полинув ось од моря,
 Лишили снє свої мрїї—казки,
 Гаснуть потроху ясенєські зорї,
 Цї самоцвїтові в небї глазки.

З берегом хвиля прозїрна шуткує,
 Ластить ся наче до його вона;
 Сьвіжий вітрець її лона цїлує,
 Зибом дрібнєньким у нїй порина.

Ось він на берєг її наганяє,
 Нею прикутий каюк обдає,
 Раз як колиску його погойдає,
 Вдруге на волю з собою ірве.

Тїлько зїрвать не здола його сила...
 Гей, не турбуй ся, бо волї не мать.
 Вік свій прикутому! й сам без правила
 Волї твоєї не хоче він знать.

Берегом сумно козаченько блудить,
 Жаль йому очи сльозою вкрива,
 Різвий вітрець його наче-б то будить,
 Стиха ув-уха йому навіва:

Гей, стрепени ся, козаче-небоже,
 Линьмо зо мною в далекі краї,
 Слава лицарська тобі там допоможе
 Думки смутніі забути свої.

З нею й братерська славная воля
 Скоро ледачий твій сум розгуля;
 Може й щаслива таменьки доля
 В світлоньці де закотилась твоя.

Ні вже, мій вітре, козачий ти брате,
 Мабуть з тобою тому не гулять,
 Серденько утле кому прикувати
 Мала навіки дівочая стать.

Остання ніч.

(Переспів).

Окувала весь мир страховинная ніч,
 Анї зірки, ні іскри просьвіту,
 І нікого немає, хто мав би ще міч
 Та надію діждати ся сьвіту.

Тільки сел пожарами в тій вишній ночі
 Оссявають ся злякані люде,
 Та кровавим промінням блискочуть мечі
 Розсікаючи стомлені груди.

Сновигає в пітьмі недобита, сліпа,
 Мов підкошений валить ся колос,
 І жадає і же чоловіча юрба,
 Чи не вчує архангельський голос.

Того гласу жадає вона не на те,
 Щоб і сьвітови знов возродитись,
 Ні, жадаєть ся їй в гробовище пуге
 Наізнов від живих схоронитись.

Граф Ф. де ля БАРТ.

Література і дійсність за часів великої французької революції.

В перехідну епоху, коли закінчений світогляд, який відповідав духовним вимогам цілого ряду поколінь, розпадається ся, коли всі підвалини моралі, естетики, ладу суспільного і державного беруть ся до перегляду і переоцінювання, різко відокремлюють ся два типи письменників.

Перші — люди справи, енергичної вдачі, активні, пристрасні. Вони кидають ся в самий розпал боротьби, роблять ся речниками сподівань, надій, потреб і домагань чи всього народу, чи тої або другої його фракції. Їх натхнене слово видаєть ся сучасникам огневим мечем, що проникає до глибини їх сумління. І коли, знесилені в нерівній боротьбі, письменники сі переконують ся, що світозорі обрії, які їм привиджували ся, ще далекі і колись то ще спустять ся на землю,—то вони роблять ся співцями туги і розчаровання. Лише туга ся инша, як та, яку звичайно називають „світовою тугою“. Сі письменники не оплакують невдачі й розчаровання свого „автономного“ серця, не розчулюють ся при виді урн і нагробників, не тужать за „невідомим добром“, не поривають ся до „зачарованного там“. Вони знають, чого хочуть і відчуваючи суперечність між реальним і бажаним, висловляють не своє особисте горе, а народню тугу.

Другі — химерники, що цілком поринули в світ своєї душі, свого серця. Вони лишають ся спокійними глядачами суснільних подій, люблять красу у всіх її проявах, служать штуці для штуки. Таких людей великі суспільні перевороти завжди застають несподівано. Вони прожили „на островах блажених“, дивили ся на світ і людей крізь призму свого ідеалістичного світогляду. І раптом хід подій, сказати б так, зводить їх з неба на землю; вони змушені вибрати між давним і новим, прилучити ся до тої або другої з партій, що борють ся. Вони неясно відчувають, що навкруги них тріщать і валять ся всі старі підвалини, що на них насуваєть ся грізна стихійна сила. А про те вони не знають життя, не знають де шукати ратунку. Де-які з них кидають ся до боротьби наосліп, навмання. Але більшість сих письменників віддаляють ся від дійсности, поринає в світ видінь і мрій, захоплюють

ся поезією чужих обривів і далеких історичних епох або віддаєть ся самоаналізі свого „я“. Почуваючи себе непотрібними, зайвими, сказати б так—викинутими за борт самим життям, вони віддають ся тузі про марність людських жадань, про лихо світу і т. ин.

За часів великої революції більшість західно-європейських письменників належала саме до сеї другої категорії. „Три роки перед тим (мені було тоді 23 роки) пише Сенанкур, я тримав ся доктрини стоїків і знаходив в їх гордїй байдужості підпору в журбі; але їх доктрина могла проти свідомости нікчемности життя поставити лише самі химери. Я переконав ся в тім, що мудрість злекшує наші нещастя; але коли я почав доходити того, за поміччю яких позитивних благ вона може дати нам щасте в житті і на якій неодмінній правді збудовано її високу будівлю, то я сказав собі з розчаруванням: мудрість—суєта. Що робити і кого любити серед безмисльности радощів і прв несталоности всіх наших принципів? Я хотів відібрати собі життя, більше втомлений його порожнечою, як наляканий тими, лихами, якими воно загрожувало нам. Я піддав сумнівови навіть те чи існувало саме нещасте і рішив, що для мене байдуже жити чи не жити. Почуваючи відразу до життя і апатію, в яку мій розчарований розум кинув моє любляче серце, я зазнавав звичайно лише одного стану: співчутте до болю иньших людей.“^(*))

В кінці „віку освіти“ з'явив ся окремий тип *désequilibré*, людей; що були вибиті з колії, не знайшли до чого прикласти свої здібности. Таким був напр. Бенжамен Констан, якого Сорель дуже справедливо схарактеризував: *un aventurier des passions* ^(**)). Він тиняє ся по Німеччині, Чехії, відвідує Англію, перебуває який час у Парижі, хапаєть ся за всілякі підприємства, кидає їх. „Я проводив неспокійне, жалке життя, каже він, всі чарували ся моїми блискучими здібностями і бояли ся моєї неспокійної вдачі“. Він цілком віддаєть ся вражінням хвилини, не бачить в житті ціли: „як би я знав, чого я хочу, каже він, то більше

*) De Senancourt. *Rêveries sur la Nature primitive de l'homme*. Paris, germinal an VI, 1-er cahier.

***) *Les grands écrivains français*, M-me de Staël par Albert Sorel, Paris, Hachette 1901 p. 49.

складав би собі рахунок з своїх вчинків“. Не знаходячи задоволення своїй жадобі діяльності, зазнаючи серед суспільности лише втому і нудьгу, Бенжамен Констан віддаєть ся самоаналізі, постійно зайнятий собою, своїми химерними, чи дійсними стражданнями : „моє серце відчуває нехіть до всього, що йому доступне, і пристрасно бажає всього того, що йому не даєть ся“, пише він в своїм дневнику*). Спомини про моє життє, розшарпане пристрастями, життє бурне, яке я з якимсь божевілле м наводив на рифи і скелі підводні, доводить мене до такого стану, якого я не можу переказати словами, пише він пані Рекаме. „Будь що будь, не можна не погодити ся з тим, що хоч я не зазнав лихої години, проте, я все ж таки пережив більш тяжкі муки, як ті нещасливі, яких страчують через катування.“**)

Таку ж нудьгу, суміапатию пережив найславнійший французький письменник кінця XVIII-го і початку XIX-го віку Франсуа Рене де Шатобріян. Як мені вже доводило ся вказуватъ в моїй книзі „Шатобріян і поетика світової туги у Франції“, Шатобріян не мав вдачі журливої. Се була вдача енергічна, пристрасна, те, що Французи називають un homme d'action. Його могутня фантазія творить величні замисли; змаганне якою будь ціною здійснити сі замисли стає його пристрасцю, якій він віддаєть ся цілою душею. Шатобріян показує незломну енергію, надзвичайну впертість в переслідуванні визначеної мети. Другою переважною рисою його вдачі було надмірне самолюбство і славолюбство. Шатобріян — артист, закоханий в красу положення так само, як в ритмічність фрази. За для гарної ситуації, за для того, щоб виректи un mot sublime, він готовий не тільки поступити ся своїми матеріальними вигодами, але також і своїми переконаннями.

Та коли характер Шатобріяна і здаєть ся нам суцільним, то не треба забувати, що таким став він тільки по 30-х роках життє. Замолоду Шатобріян був дуже вразливий і експанзивний, ніжний подібно до Бернардена де Сен Пер.

Надмірне захопленне мріями віддалило його від дійсности ; фіктивний світ мрій влив в нього огидь до житевої прози.

*) Benjamin Constant. Journal intime, publié par Adrien Constant de Rebecque. Revue Internationale (janvier — mars 1887):

***) Benjamin Constant, Letres à Madame Recamier

Півнійше песимістичний настрій збільшився під впливом родинних нещастя і власних невдач. Партія, до якої належав Шато-Бріан своїм станом, та й симпатіями, була побита. В Лондоні він зазнав крайньої нужди. Таким робом замолоду він справді був дуже нещасливий і це привело його до тимчасової туги, до тимчасового розладу з дійсністю.

На кінці XVIII-го і з початку XIX століття виробився окремий тип поета—речника туги. Він має свої атрибути, для нього існує окрема етикета, він мусить тримати ся певного ритуалу. Передовсім він глибоко нещасливий. Люди в „божевільнім за-сліпленню“ переслідують його, відмовляють ся слухати його натхненних строф. Переслідуваний людьми і долею, він не знає де притулити свою голову. Другий образ, улюблений письменниками кінця XVIII віка, — се поет, що вмирає в цвітлі літ від скритої недуги чи від безнадійної любови. Його молодість вяне, як квітка, щезає, як тінь. На його самотний надгробок не прийде ніхто. Приятелі про нього забудуть, забуде й та, яку він любив і т. ин. Поети і романисти навипередки пишуть „заповіти“ своїм близьким. Вони просять не ставити їм розкішних пам'ятників; най їх прах покоїть ся на сільських кладовищу, або на березі ясного струмочка, під тінню зеленого дуба і т. и. Крім думок про смерть поет того часу опанований безпричинною хворобою, неясною тугою, яку ні радощі життя, ані втіхи не можуть розважити: „чи знайдець ся така людина, пише Баянш, яка б не відчувала порожнечі уяви і несталости своїх бажань? Коли вона вглублюєть ся в сумління своє, чи не почуває вона в середині серця безодню, яку ані всі ілюзії щастя, ані всі дива штуки, ані всі славолюбні поривання, ані все те, що обіцяє нам слава, не можуть виповнити? Чи не відчувала вона в серці своїм необмежну самотність, яка завжди самотністю і лишить ся, навіть тоді, колиб всі створення світа злили ся в єдиній любови до сеї людини. Такі скарги на сердечну порожнечу, на невдоволенність, на несталість наших бажань—ходяча фраза в творах кінця XVIII століття. На думку поетів того часу туга і поезія — нерозлучні. Наслідком такого поетичного світогляду був повний розлад між літературою і дійсністю.

Коли виключити так звану бульварну літературу, памфлети, журналістику, отвертий вуличний театр, то прийдець ся констатувати той факт, що ніколи письменники так не відчувували ся від жит-

тя, як в останніх роках XVIII-го століття. „Епоха великої французької революції, каже з приводу сього д. Боборикін, незалежно від всього того, що вона принесла з собою як руїна і будівнича сила, в драмі і в романі не виявила себе нічим оригінальним і більшим. Життя клекотіло навкруги, а літературна творчість переживала старе. Люди були перейняті революційними ідеями, а обривали ніби-то клясичні зразки і повторяли утерті місця старомодної пітики; валили основи старого ладу, а своїм смаком, способом і естетичними принципами ані трохи не різнилися від тих самих петиметрів, яким вони рубали голови. Буря революції і все характеристичне, що вона викликала в звичаях, ідеях і протестах—так і не знайшла собі речника безпосередно, а причинила ся пізніше до народження психічного типу в романі, який представляє основу того роздвоєння, що надало барву душевному життю цілого покоління. І стало ся так, що десятиліття по революційнім вибуху, в історії розвою романа було характеристичне не для ближчого моменту, а для дальшої епохи“. І справді колиб років через 300 — 400 який небудь історик схотів виробити собі поняття про французьку суспільність епохи революції виключно лише на підставі літературних даних, по романах і драмах того часу, то перед його очима став би такий „зворушливий“ малюнок: світ населений блідими сухотними юнаками, що лише зачали жити, а проте вже у всім розчарували ся. Анемичні, безвольні, змучені вони блукають при блимаючим світлі зірок і „блідого“ місяця, серед диких лісів, серед нагробників і розвалин, стоять коло кратеру вулканів, або сидять край безодень. Суспільне життя не має на їх погляд жадного значіння. Що їм до суспільности? Подібно як Шатобріановський Рене, вони не хотять понизити ся до того, щоб стати на один рівень з суспільністю. Вони захоплені боротьбою з „демоном серця свого“ і цілком поринули в закохане стежіння своїх почувань і емоцій.

В сих вічних бурлак безнадійно закохані „пасивні“ жінки дівчата, з розпучкою в погляді і з печатю туги на чолі. Всі вони подібні одна до одної, всі обдаровані глибокою чутливістю; до всіх їх можна прикласти таку характеристику героїні в романі в романі п. Суза Eugène de Rothelin: „вона була лагідна і граціозна надзвичайно; її обличчя назвичайно біле видавало ся трохи блідим... їй що йно минув шістьнайцятий; вона була соромлива і

чула; її ніжний голос дровав, вона була несмілива; словом все показувало, що вона з трепетом буде йти життєвою дорогою“.

І не лиш в романі, але і в драмі і в ліриці того часу панує конвенціональність, повний розлад з дійсністю. В трагедіях Марі Жозефа Шеньє, Ренуара, Люс де Лянсіваля, Арно, Легуве, в елегіях Мільвуа, в поемах Деліля і Фонтана фігурують сентиментальні трубадури і тампілієри, „модернізовані“ Греки і Римляни, плачливо-чуді постати. А де ж нарід? Де ж ті тридцять мільонів Французів, які повстали, як оден, на могутній і побідний поклик „свобода“!

І їх, розумієть ся, не забули письменники; вони говорять нам про пастухів і пастушок, про „пейзанів“. Всюди в селах панує цілковитий спокій і тиша. Луги, ліси і гаї лунають звуками сопілок і сьпівами „невинних“ пейзанів; Сільвандри і Хльої з ранка до вечера сьпівають про своє коханне, наглядаючи отари „білорунних овець“. Судять їх добродійні пустельники, які зрekli ся сьвіта і живуть в печерах. В замках живуть чуді юнаки, діви і старики, „побілені сивиною“. Все зло, вся ропуста лишили ся там, в „шумних містах“. Тут на лоні природи всі ситі, задоволені...

Подивім ся-ж тепер, як малюють тодішню дійсність не ті твори, які належали до „високих“ літературних жанрів, а журнали і газети того часу, мемуари, памфлети, десятки і сотки брошур, що переповняли Францію в останніх роках XVIII століття. Париж 17 січня 1793 року... Сотки тисяч афішів червоних, жовтих, синіх, напівроздертих, що були нагромаджені один на другім, покривають густою верствою стіни домів, ліхтарі і тини. На кожнім кроці бачиш доми з забитими віконницями, на яких наклеєні оголошення: „продаєть ся“, „наймаєть ся“ — се доми емігрантів. Біля входу в сад Люксембурського палацу на однім цьвяху висить ще напіврозбита напись: вхід жебракам, слугам, людям погановдягненим і взагалі всякій наволочі заборонений“. Вітрини магазинів переповнені брошурами, памфлетами, газетами і журналами. Журналістика, кажуть брати Гонкури в своїм творі „Французька суспільність під час революції“, — дитина Революції, що народила ся вся узброєна, як Мінерва з голови Юпітера.

Настрій суспільности був надто напружений; всі відчувають потребу говорити, писати, навчати суспільність, викладати свої теорії. „Приватні скарги, домаганне провінціальних коммун,

потреби буржуа, пролетарів—усе тепер перетворюєть ся в брошури“, каже газета „Друг народу“.

Щоб не дати своїм памфлетам згубити ся серед соток тисячів других, автори придумують для них самі надзвичайні заголовки: „Коли я брешу, то хай мене повісять“, „Боже, які дурні наші горожани“, „Здерта сорочка“ і т. и.

Поруч з брошурами — карикатури на злобу дня, що ілюстрували напр. таке оголошення газет: „добрі Парижане запрошують ся на відспівання і похорони всемогутнього і препишного духовенства, яке упокоїло ся в Національних Зборах в день поминок вмерлих; його тіло було віднесене в королівську скарбницю“. Далі карикатура, на якій намальовано надзвичайно худого аристократа, що символізував старий лад; він конвульсійно ухопив ся за домовий димар; внизу напис: „Боже! вітер пориває мене“ і т. ин.

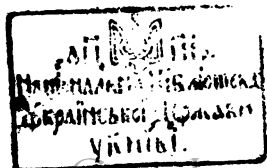
В алеях Шартре виставлено гармати; на всіх рогах стоять патрулі національної міліції. Чекають великих розрухів, йдуть чутки про контр-революційний заговор; се день суду над Людовиком Капетом, бувшим королем Французів.

На улицах, на площах, коло будівлі, де засідає Конвент, з ранку стоїть многотисячна юрба, серед якої крутять ся газетярі, продавці брошур, вони викрикують сенсаційні новини: „відкрите великої змови проти народу“, „спіймано аристократа“, „нові постанови комуни!“ Сі крики мішають ся із звуками „марселези“ і „са іга“, з куплетами відомого акафіста „ліхтареві“: „найяснійший ліхтарю, змилуйся над нами, вислухай нас, местнику за пригнічений нарід, пімсти за нас, страховисько негідників, пімсти за нас!“ А в другій пісні ліхтар відповідає своїм просителям: „славні Парижане, ви мене зробили славним. Чим тепер передо мною ліхтар Діогена? Він шукав одної людини, а я знайшов їх двайцять тисяч“.

Але голоснійше всіх криків, прокльоніві пісень, навіть голоснійш, ніж запальні звуки марселези, гремить в сій многотисячній юрбі голодний лемент: „хліба!“ Не вважаючи на дуже врожайні роки, з 1764 року хліб дорожчає що день. Протягом 15 років ціна за міру зерна підскочила з 8 ліврів до 50-ти. Вже в 1790 році грізна брошура з заголовком: „Коли ж у нас нарешті буде хліб“ вказувала на те, що робітник мусить простояти цілий день у дверей пекаря, щоб купити собі хліба. Що-денно з'являють ся

тисячі брошур: „про вплив паперових грошей на підвищення цін хліба“, „крик голодних“ і т. ин. І як завжди буває в таких випадках, ціла орда експлоататорів, скупує зерно, заховує його в Шантілі, чекаючи відповідного моменту, щоб продати його геть дорожче, та й ще продають муку в суміш з висівками і тертухою. Серед паризького населення нужда приборала кольосальні розміри. Торговля і промисл знищені: кравці, золотарі, годинникарі, торговці шовком, скульптори змушені робити з лопатою в руках на великих шляхах за 20 сольдів на день. Вандомська площа вся вкрита безробітними, бездомними волоцюгами. Бідний люд заставляє в льомбарди все, навіть одіж. Менше ніж за один рік в паризькій льомбарді заставлено було по над 3 мільони ріжних предметів, вартости меншої одного люідора. Лихварі беруть 30 відсотків... Але у голодного паризького населеня, з якого більш половини виболіло скорбутом і дісентерією, всі сі лиха викликають не моральну протрацію, а навпаки, страшне зворушення, надзвичайне духове піднесенне. Не нарікання, не стогни чути в юрбі, що комашить на площах і улицах, а крики гніву і помсти. Всі обвинувачують скинутого короля: він причинив ся до народнього банкруцтва, він дозволив замінити золото на паперові гроші, він накликав на Францію чужоземців. Чому ж гають ся члени Конвенту? Чи є тепер час до суперечок? Люї Капет мусть бути покараним за свої вчинки, і йому може бути винесений лише один рішенець: смерть. І сей грізний поклик, подібно до блискавки, проносить ся в юрбі, що стоїть перед будинком Конвенту; крізь відчинені двері він іде до залі, де відбувають ся дискусії, його повторяє публіка в кулюарах, підказує членам Конвенту ждане рішенне.

В великій залі, освітленій лише кількома смолоскипами, оздобленій обдертими пруськими і австрійськими прапорами, що взято в останніх боях республіканськими військами, сидять бліді, втомлені люди. Уже 72 години з ряду тягнеть ся дискусія. Ось Біляр де Варен з густим чорним волосем, що спадає на плечі, наче розпатлана чорна грива; направо від нього в червоній фрігійській шапці Арновіль; при боці одягнений в чорний редінгот блідий і худий Марат. При неяснім, нерівнім сьвітлі смолоскипів обличча иньших депутатів здають ся надзвичайно блідими; їх очі напів заплещені, голови схилили ся від втоми. І в сірім присмерку зимового ранку одноманітно звучить рішенне кожно-

го депутата: покарати смертю, покарати смертю, покарати смертю..

І члени Конвенту і нарід, що з запалом витав його рішення, добре знали, що смерть короля буде провокацією, киненою иньшим європейським монархам, знали, що їх чекає боротьба на смерть. Але піднесення духа було так велике і віра в тріумф революції так сильна, що вони ждали боротьби. Вже другий рік вся Франція була військовим табором, борола ся з цілою Європою. Вона вірила, що великий нарід, який повстав за свободу, — непереможений; у нього можуть якогось дня, в яким небудь місці здобути бойовище, вибити з рядів кілька тисяч солдатів; та вона вірила, вона знала, що на зміну одному забитому борцеві являть ся сотки і тисячі нових. Та чим була смерть для Французів епохи революції? З слів Альфреда Мюсе, вона була тоді так прекрасна, так велична, закутана пурпуром і димом! Вона так була подібна до надії, вона косила такі молоді життя, що наче сама стала молодого і ніхто не вірив більш в старість. Колиски і нагробники перетворили ся в щити. Не було більше старців, були лише трупи або напів-боги.

Як би не ставили ся сучасні історики до тих людей, що хотіли зовсім зірвати з своїм історичним минулим, які відкидаючи старе літочисленне, говорили: „ми не хочемо числити ся з віками, коли нарід був пригнічений; прерогативи необмеженої влади і церкви, їх брехня і насильства безчестять нашу історію, ми хочемо, щоби діти наші не знали за них“, — отже хоч як би називали сих людей історики: „недолюдками“ чи „титанами“, всі вони згоджують ся з тим, що настрої французької суспільности під час революції був героїчний. В Німеччині, де незадоволення, яке набирало ся протягом кількох віків, не знайшло собі вихода в революційнім вибуху, справді зустрічали ся типи меланхоліків. Відчуваючи, що ідеали їх недосяжні, принаймні в близькій будучині, кращі люди Німеччини пробували віддалити ся від невідрадної дійсности, поринули в „чисту“ штуку, в літературу. Але в Франції, що переповнена була вірою і надією кращої будучини, що напружувала всі свої сили в боротьбі за свої ідеали, визначним людям не було часу на белетристику. Вони кинули ся в розпал боротьби, зробили ся памфлетистами, ораторами, законодавцями, провідирями, Вони не писали драм, а самі були в них дієвими особами. Запитаний, чому він перестав писати, відомий драматург Дюсі, відповів: „по що? підіть на вулицю і там ви побачите такі

трагедії, яких не вигадас жадний геніяльний письменник". Правда і у Франції була невелика купка людей, які продовжали займатися „красним письменством“. Але се були емігранти, які належали до переможеної партії, позбавлені можливости брати участь в суспільних справах своєї вітчизни. Боліючи над марністю людських бажань, нарікаючи на апатію і нудьгу, вони відбивали настрій не всього французького народу, а незначної частини його.

Французький нарід як найменше химерний, і здатний до розриву з дійсністю. Коли він відчуває контраст реального життя з бажаним, він не вдасться в світову тугу, не поринає в світ видінь і мрій. Те, що протягом багатьох років відбувалось або відновлялося реакцією, розсипається в порошок під ударами великої стихії народньої.

НЕВІДОМИЙ.

Пісні з каземата.

I.

І сніг і вітер за стіною,
Сижу я з думою одною
Сам серед мурів сих німих,
Далеко й мертвих і живих.

Один покинутий всіма,
Забутий може... А німа
Труна мурована мовчить,
Що день, що ніч — усе мовчить.

Ся тиша мертва та німа
На душу пада як пільма,
А туга злая як на те
Що день то все росте, росте...

II.

Дивлюсь із вязниці я в сиві степи,
І серце зниває від туги-нудьги.
Я бачу, там вєть ся козак на коні...
Коли-б тільки дали ту волю й мені!

Коня-б та рушницю та шаблю я взяв
І в дикі степи від людей почвалав;
Там вітер і воля і в небі орли, —
Там люде ніколи-б мене не знайшли.

МІРІЯМ ГАРРІ.

ЗДОБУТТЕ ЄРУСАЛИМА.

Р О М А Н.

I.

Гелій Жамен, ледви тримаючись на ногах, вийшов з каплиці „Отця Нашого“ на Оливній горі, де правила ся служба Божа з приводу квітної неділі.

Від руху, спеки й посту у нього закрутила ся голова:

Йому треба було чистого повітря і самоти; але й на дворі, на паперти монастира, та сама побожна і різномаста юрба тиснула ся коло переносних вітарів, розтягала ся перед наметами, що були отінені пальмовими галузями. Сьвященники правили, стискаючи ся в рухах, за для браку місця, ладаноносці махали своїми кадилами з низу в гору, а сотні очей в екстазі стежили за блакитнавим димом, що просто підіймав ся до блакитного неба.

По другім боці огорожі арабки - християнки, у яких лише й видко було забрукані лавзонією маленькі руки, стоячи на вколішках, хрестились по над своїми балахонами; а за химерно-розмальованими накриттями невимілі губи шепелявили молитви. Гелій Жамен ледви промостив собі дорогу попри шатра де торгували релігійними дрібницями, серед продавців какао і водонош, які то приходили, то відходили легкими кроками; тихе брязканне їх мідяних коновок змішувало ся із стукотом чоток і звуками псалмів.

Не вважаючи на ранній час, нові юрби прочан і туристів з'являли ся наче з невидимої глибини коло краю тераси, постійно перебували і схиляли ся з молитвою на сій благословенній землі. Пахощі рож, мікдалу і мірри, запах юрби, що зібрала ся на сьвятій землі, збужували огидь в молодій людині.

Нарешті йому вдало ся вийти і глухою стежкою, що була обсаджена кактусами, він досягнув другого кінця височини Оливної гори, де ще дрімало в тиші Ісламу містечко з білими банями. Мінарет, витягнувшись над міжгірем як вартовий, розпливав ся в просторі.

Він відчинив браму і по довгій спіралі хитких ступнів вийшов на круглий балкон. Повівав ніжний вітрець і він радісно

вдихав його. З давніх щілин стіни вибігали парости ісопу і розмарину. Він розімняв кілька листків між пальцями; їх гіркий запах і вітер вернули йому бадьорість.

Ні звук молитви, ні запах ладану не досягали сюди.

Внизу, на дворі мінарету, дрімав сторож, загорнувшись у свій балахон; коза неухажно пощипувала траву на даху мазанки; десь перекликалися горлиці.

Гелій заплющив очі і хвилину стояв непорушно, притуливши ся спиною до стіни.

Він не рішав ся підвести голови, не рішав ся подивити ся в далечінь. Серце його било ся сильно. Він знав, що там, зовсім близько під рукою, роскинув ся Єрусалим, знав, що його окружала Обіцяна Земля; але чи се справді той химеричний Сіон, що так часто з'являв ся в його дитячих мріях, чи се справді Ханаан, що явив ся його надіям ученого і християнина?

Від думки, що він ось так погляне на нього око в око, в урочистій тиші сього неба, обхопив його сьвятий жах; йому здавало ся, що від сеї хвилини залежить вся його доля.

Нарешті приблизив ся до краю балькона і спираючись на кам'яну балюстраду зробив повільний оборот.

З початку нічого виразно не відрізняв; наче величезне, сумне сьвітло впало з далеких небес на землю. Розлите блідо-матове сьвітло затирало краски і крало форми, і в сім невиразнім фантастичнім блиску долини втікали як тіни, гори бовдурили ся, наче хмари, скелі піднімали ся, як храми.

Серед усього сього, в напрямі до сходу поверх громади блискучого туману, щось колихало ся без перспективи, без околиць, без тіней, щось дуже бліде й дуже високе, виразне і таємниче, щось таке, що існувало і разом лишало ся мрією, понуре і чарівне і сильне: місто і легенда.

— Єрусалиме! Єрусалиме!—прошептав Гелій.

Його бажання злинули до нього по тумані, що був накинений на долину Кедрону, наче по промін'ястім мості.

— Єрусалиме! Єрусалиме!

Він простер руки.

Тоді нагло наче запалений тим самим жаром, він прояснів. Його покрови роздерли ся і він, рожевий і блискучий, з'явив ся з темної глибини з своїми валами і мурами, баштами,

верхами соборів, банями, мінаретами, хрестами, півмісяцями: радісна наречена, що вітає свого нареченого.

Позаду Оливної гори і позаду Гелія з'явилося сонце, відразу велике, промінясте, з'їдаючи тьму, і Ханаанський край розстелився в своїй нескінченній тузі і безкрай величині.

Молодий чоловік знов обійшов кам'яний балкон, і тепер побачив себе обведеним иньшим скелестим рядом: сей хаос піднімався, наче широкі скамянілі хвилі; то там, то тут, як березові шпилі, блищали гранітові верхів'я і жерела вулканів дихали спекою. Ліворуч дикі й рясні, як складки бурнусу верхів'я Єфраїма були подібні до громади праотців, що зібралися півколесом, а до них прилучалася вапняна гора Небо, звідки Мойсей дивився на землю, на яку він не мав ступити, піднімаючи по той бік Йордану свій профіль старця, що тужить за вітчизною і помилювався в своїх сподіваннях.

Праворуч тиснувши під собою Содому, важко блищало Мертве море — мідяний щит, втиснений в пісок, а позаду фіялкових Маовійських дубів, які обнімали виднокруг, відчувалася мовчазна Арабія, її огневий вітер, її мертве сонце.

Трошки ближче, утворюючи перші ступні сього велетенського амфітеатру, піднімалися узгір'я Гебруну, які Гелій пізнав, дякуючи знанню мапи. По однім боці, переходячи в Оливну гору, стояло узгір'я Гакельдама, поле крові, куплене за 30 динарів Юди, а по другім гора Соблазну, де Соломон, ні трохи не дбаючи про Єгову і його храм, урядив, „на високих місцях і під зеленими деревами“ вівтарі з ідолами для своїх поганських жінок.

Молодий чоловік знов звернувся до Єрусалиму і зі здивованнем оглядав глибини, які відділяли його від нього.

У ніг його заглиблювалася безкрая розколина, долина Йосафата, ся стежка смерті, куди з півночі, півдня, сходу й заходу вливалися чотири яри, круті, глибокі і так засіяні могилами, що здавалися потоками домовин.

По тім боці долини ще підіймалися до міста горби, бідолашні, похоронні, покриті на своїх обвалених боках мертвою рослинністю своїх бездольних садів.

Всюди кладовища. Як око сягне—камні, горби, моноліти, вглиблення, вириті в скелі, розвалені мавзолеї; зруйновані пам'ятники — стовпи, порох, вічний, тисячолітній порох, що вкривав

ую сю пишність і мерзоту своїм одноманітним сірим покривалом. Ані ростинок, ні диму, ні лопоту крил, нічого, що вмирає і знов народжує ся, навіть тіни. Всюди смерть під неможливо блискучим сонцем.

Засліплений, жахом, Гелій опустив повіки, потім подивив ся знову і довгим, уже призвичасним і майже ніжним поглядом огорнув сі сумні долини, сі залиті сльозами гори, сю прокляту землю і далі місто, яке підіймало ся на кістках, окружене порожнечою й звінчане небом, непорушне й непобідиме, що всьміхало ся своїм довоколичним пустелям.

Все те було страшне і все те було вічне.

О все те, все він уже любив. Любив суворість сього мовчання, величність сеї самотности; але що над усе причаровувало його — се нещасна і героїчна душа сього Єрусалиму, де, він відчував, бють ся і змішують ся душі всіх віків і народів.

— Він буде мій, коли захочу, — сказав він, і його широкі груди наповнили ся гордістю.

Ні, ніщо не лякало його більше! Все те, без сумніву, мертве, але все те може ожити, дякуючи йому, дякуючи його умови, доволі просторому і доволі палкому, щоб оживити своїм диханням далеке минуле.

— Боже всемогутній, Боже людський, зроби мене гідним сього чуда! — кликав він.

І нагло одушевленне народило ся в нім. Дивна сила і віра розлили ся по всій його істоті і звеличили його. Йому здавало ся, що святість сього місця уділяєть ся йому, і він повірив в право своєї надії.

Не для молитви, але рухом, який висловляв панування, він схилив ся над кручею. Нагробні плити ясніли відблиском сонця. Він уявив собі, що в сім читає свою долю, і в його серці запалало марево можливого.

Нагло тїнь лягла на його обличче. Він повернув ся, все ще тремтячи від святої екстази, і побачив коло себе на балконі мінарету високого старця з благородним видом; в своїм захопленню він не чув, як той вийшов сюди. Він дивив ся на старця з дивом, бо сей був закутаний в широкий чорний плащ з білим мальтійським хрестом; корковий шолом покривав його голову, а на ногах блищали золоті остроги.

Старець усьміхнув ся Гелію ласкавою і сумною усьмішкою.

— Ви прийшли за для нього?—запитав, він вказуючи на Єрусалим Молодий чоловік побачив під відкинутим плащем кольчугу і шпаду з ефесом в формі хреста. Надто здивований, щоб відповідати, Гелій зробив, потакуючи, знак головою.

— Горе, всі приходять за для нього. І я прийшов за для нього. Давно вже. Але хто буде вибранцем?—В його мрійних очах промайнув сум. — Ви довго думаєте пробути тут?—знову запитав він.

— Ще не знаю, може і кілька років; я орієнталіст і хочу зайняти ся археольгічними працями.

— Я — лицар, я його лицар. Може й ви також благородної крові?

— Ні, лише моя мати була з дрібної шляхти.

— Шкода, дуже шкода. На мою гадку, ви симпатичний і гордий,—говорив старець, разглядаючи молодого чоловіка. — З вас був би прегарний лицар!.. Ви жонаті?

— Ні.

— Не вірте жінчині, особливо тут, в сій країні страждання і неплідности. Во́на вбиває наші мрії і наш героїзм. Не вірте жінчині, через неї загинули мої предки.

Він зійшов по хитких ступнях, ранійш ніж Гелій отямив ся. Він задумав ся. Чи се жарт, чи се може один і з тих навіжених містиків, про яких він часто чув і які, кажуть, дивували всіх закоханих в Сіон.

— Здержуймо ся від сього,—подумав він дивлячись, як лицар прожогом скавав по долині Йосафата, серед армії могил, наче збирав ся взяти Єрусалим приступом. Позаду нього развівав ся широкий чорний плащ з білим мальтійським хрестом.

Гелій Жамен покинув мінарет і магометанське місто.

Повернув ся до римської каплиці, яка вже опустіла. Намети і переносні вівтарі були складені в кутку.

Кілька богомольців, простягнувши ся на землі, в мріях перебирали чотками. Мусульманки продавали козяче молоко в амфорах, які носили на плечах; їх діти, обвішані звінкими амулетами, невідступно йшли за ним, кричучи на все горло: „бакшиш! бакшиш!“ (дарунка!). Нарід повертав ся до Єрусалиму.

Молодий чоловік також спустив ся на один з гробів, якими була засіяна західна похилість Оливної гори. Вид зміняв ся.

Ромен, шафран, сон-трава рябіли на убогах; місцями

кілька дерев з мовчазним листем кидали круглі тіни на червону жирну землю. Білі накриття арабок-християнок перемінили стежки в сніжно-білі потоки, де то тут, то там наче півонія, випливало якесь ядро-червоне накриття голови.

Звідси вже не було видно долини Йосафата, вона була закрита Гефсиманським садом; а нижче, на дорозі до Кедрону, довга каравана верблюдів, наложених пальмами, подібна до живої оази.

На противолежнім горбі піскувата площинка кладовищ сяла на сонці; ряди монахів кишіли там як муравлі. В міру того, як Гелій сховався, місто підносило ся все вище, на тлі неба виразніше визначали ся в непорушній блакиті його мури, башти, бані, мінарети; потім ступнево все сховало ся, лишила ся тільки пануюча, пригнічуюча маса вікових укріплень.

Гелій ішов серед білих накрить і звону цехнів.

Прочане зривали оливні галузи, махали ними і сьпівали:

— Осанна! Осанна! Благословен грядий во імя Господне!

В серці молодого чоловіка також раділа якась сила:

— Осанна! Осанна!

Нагло на звороті стежки, перед Гефсиманським монастирем, їм загородило дорогу дивне явище. Се був чоловік, вбраний як Христос,—величезний хрест на плечах, терновий вінець на голові; але обличчя зовсім не мало виразу лагідности; під косматими бровами жовті зіниці крутили ся наче випукле скло маяка; губи в піні; простягнувши кулаки, він вив:

— Горе вам, роде гордий і легковірний! Кайте ся, кайте ся! Хто приходить з радістю, вертає в горі. Скоріте ся! Принизьте ся! Плачте! Єрусалим—власність ображених і вбогих духом. Горе вам усім! Єрусалим—се Молох: він годується слезами і кровю!

Арабки розбігали ся з квоктаннем наляканих курей, кілька богомольців стали на коліна в порох, шепчучи: „Помилуй мя, Боже!"; туристи сьміяли ся, а один товмач пояснив:

— Се—божевільний, який має себе за останнього пророка Єрусалима.

Радісний настрої Гелія погас. Поволі перешов він міст Кедрону, минув мавзолей Божої Матери, потім через силу почав злазити по крутій дорозі, що вела до міста, серед потрійного ряду—могил, кактусів і прокажених.

На самій горі, чорний і понурий здіймав ся портал св. Стефана, подібний до пащі якогось ненажерного чудовища, а в вухах молодого вченого ще лунала фраза:

— Горе вам! Єрусалим—се Молох: він годується сльозами і кровю!

II.

Гелій Жамен ледве памятав свого батька. Відважний духом, з нестриманим пристрасним темпераментом, батько його через три роки після женячки повів ся шукати щастя і богатства в далекі краї, звідки більше не вернув ся.

Дитина лишила ся сама з матір'ю, побожною і ніжною, вся мудрість якої містила ся в старій з розмальованими образами Біблії.

По сій Біблії він учив ся читати в довгі літні присмерки. Коли надходив вечір, його мати сідала з ним в альтанці маленького садочка і разгорнувши на колінах сьвяту книгу, пояснювала йому зміст жалких і наївних гравюр, оживляючи їх своїм переконаним голосом і тонко поетичною уявою.

Але ще ліпше, аніж з пожовклих листків книги, дитина читала в ясних очах матери; в них вона бачила відблиск неба сходу з янголами, які то сходили, то спускали ся; уявляв ся огневий стовп, що в день і в ночі вказував путь Ізраїлю, і як на яві, видів він блакитні води Елїонгабарської пристани, де каравани кораблів Соломона, наладовані пахощами, піднімали вітрила, прямуючи до Офіру.

Часами в зимі приїздив відвідати їх в маленькім містечку старий дядько матери, шляхтич з Лянгдока, який літом постійно жив на селі. Він відбув подорож до Палестини з Шатобріаном і сьвято заховував реліквії, що вивіз з відти. З кишень свого довгого сюрдута він витягав маленький бляшаний куклик, в яким колись була йорданська вода, засохлу тернову галузку, яку він називав своєю „Єрихонською рожею“, і притискач з оливного дерева з випукло вирізаними гербом Єрусалиму: великий на чотири кінці хрест з чотирма малими на боках, а навколо вили ся виписані пером чорні букви, по словам дядька—гебрайські, але Гелію вона видавали ся швидче образами верблюдів, скиній і шатрів.

Пізнійше дядько навчив його розбирати сі химерні букви, і він пізнав, що напис значив: „О пречистий, горній Сіоне! Блажен смертний, що упокоїв ся в тіни стін твоїх!“

Не розуміючи виразно значіння сеї фрази, Гелій любив її таємничість, і тихо повторяв її як якесь магичне закляте.

Часто також в той час, коли дитина всовувала свій маленький носик до старого кухлика, силкуючись схопити запах Йордану, а рожа Єрихону розправляла свої колючі гильки в посуді з водою, спомини дядька теж оживляли ся, і хапаючись за уломки своєї памяти він почерзі ставав то вояком, то мучеником, то прочанином, переслідуючи турецьких корсарів, гинучи в руках жорстоких бедуїнів, заливаючись сльозами над гробом Христа, і незмінно закінчав свої романтичні оповідання обуренням проти релігійної байдужости і жалем, що так рідкі стали подорожі до Святої Землі.

Маючи десять років Гелій Жамен майже від разу втеряв і матір і дядька. Він лишив ся на сьвітї сам, без усякої спадщини, як не рахувати єрусалимських реліквій і Біблії з размальованими малюнками. Його притулила в своїй школі духовна конгрегація. Там він жив сумний і пригнічений, без пестошів і співчуття.

Але ночами його маленька, палка душа, під впливом налетілих споминів уносила ся в країну мрії. Всі його біди відлітали геть, і коли в незавішені вікна спальні зачинало потоками вливати ся сьвітло повного місяця, він вихоплював ся з ковдри і витягав з під ліжка сьвяту, повну див книгу, надто велику, щоб умістити ся в його сирітській скринці. Сидячи на плитах підлоги, облитий місячним сьвітлом, він перегортав її сторінки.

Потім знов заснувши бачив, що втікає до Єгипту з своєю матірю і дядьком, при чім пальми на їх путі обвівали їх, а високо-високо в небі орли вітали їх своїми криками.

Або ще—вже він один опиняв ся в храмі Ірода, оточений книжниками, роз'яснював їм слова пророків, і його власний голос збужував його.

— О, горній Сіоне! Блажен, хто упокоїв ся під тінню твоїх стін!

Його призначали до духовного стану, та коли він вступав до семінарії, батько його перший раз дав ознаку життя чи борше

смерти. Він умер в Індії, напів божевільний від опіуму, розпусти і сонця, лишивши синові сотню тисяч франків.

Гелій знов повернув ся до занять з початку в колежі в Монпельє, а потім в Парижі, Лондоні, Відні і навіть в Упсалі, в Швеції, куди його притягла слава катедри арабської мови. Семітські мови і богословські науки захопили його, і дивна річ, його знання не зруйнували в нім побожності, навпаки, вони її зміцнили, може тому, що маючи вдачу поетичну і сентиментальну, він дивив ся на релігію як на божеський закон рівноваги, якого душа його в марній ілюзії шукала в протилежність грубому реалізмови. Зо всіх боків обхоплювала його байдужість сумнівів, але він пережив їх оставшись про те ними непорушений. Він пізнав і любов, але вона швидко обдурила його сподівання, бо в кожній жінчині він шукав втілення недосяжної мрії.

Свою сильну натуру він втихомирював фізичними вправами і непереривною працею. Плятонічна і зовсім звичайна іділія з одною студенткою—Шведкою, що трагічно закінчила ся на березі фіорду, знеохотила його до всіляких проб шукати любови і в двадцять шість років він схоронив у собі всю суцільність своїх перегонань і всю силу поривань свого серця.

Його тяг до себе Єгипет. Під час шестимісячного пробуття в Каїрі він зовсім жив ся з арабською мовою і місцевими звичаями. Там він познайомив ся з брацтвом лазаристів, і ся зустріч рішила його долю. Вони зуміли глибоко порушити його душу мовою про захитаний престиж римської церкви і упрохали його взяти ся до місіонарства в Сьвятій Землі, яке запалило б ревність вірних і, можливо, навіть викликало б новий крестовий похід проти невірних заходу. Лише він один міг з успіхом виконати се, бо він один з небогатьох вибранців, у якого знання вченого опирали ся на переконання християнина.

По троку намови сьвященників наелектризували молодого чоловіка. Його романтична, наївна душа чарувала ся мрією, яка приманювала його ще в дитинстві, в безсонні ночі, і він рішив знов завоювати Єрусалим для віри, але вже не мечем, а при помочи археології, сеї великої науки, яка викликає до життя минулі епохи.

З пороку він витягне сьвяті останки культу предків, на камні він утвердить „закон“, крок за кроком він вистежить розвій християнства, як на путях його страждань, так і на стежці

слави. Він складе свою гордість до підніжжа Сьвятого гробу, і в чудових, пройнятих вченістю сторінках він запалить байдужість і знищить сумніви. З такою певністю своїх сил прибув Гелій до Єрусалиму в передодень квітної неділі, пізно в ночі, так що зовсім не бачив міста крім одного „Середземного отелю“, який був в кількох кроках од пристані Яффи, де він вийшов.

Протягом перших неділь значний вплив подорожних урятував його від нескромности хозяїна і місцевих мешканців; він міг, втрутившись в юрбу Росиян, Сирійців, Англичан і Болгар, без перешкоди відвідувати монастирі, храми, печери, перевіряти всі сі сліди від ніг і відбитки рук, перекопати ся в справжности кровавих сліз, що виливає Стовп Стражданя і славословних уст у каміня, який славив Господа, коли мовчали люде.

Він слідував за процесією Страстей, під час якої соломяна лялька, що тягла хрест, припиняла свій рух на всіх перестанках Скорбної путі; він обійшов вали, позаду яких покаянники хитали босими ногами і головами, посипаними попелом; він був при поганській церемонії сьвятого, огню, що запалював ся над гробом і вилічував женщин від неплодности; він хрестив ся і схиляв ся перед усіма вівтарями, у всіх каплицях: перед чорною Богородицею Коптів, якій служили сьвященники подібні до магів, перед сьвятиною Вірмен, де архидіякони з довгим волосем розсипаним по шерстких, золототканих ризах, подібні були до цариць Византії, і в російській базиліці, де попи відправляючи службу на золотім фоні образів, співали незрозумілі, невиразні пісні і кропили вірних водою.

Але зараз по від'їзді прочан місто, що поринуло в свою літню нудьгу, живо зацікавило ся сим молодим, високим чужоземцем, з задуманим чолом і прегарними сивими очима, щирими і серйозними.

Імя його як і ціль його приїзду стали відомі всім. В його отелі товпили ся представники ріжних культів, кожний силкував ся навернути його на свій бік і перекопати його, що то блуд, що пропагувала сусідня церков. Торговці сьвященними річами докучали йому накидаючи товар і способи далекі від християнських. В католицьких родинях, де були дочки на виданню, перестали нарікати на спеку, бо вона стала надійною спільницею кокетування, яке дозволяло ся і в сьвятім місті: батист, прозорі тканини, легкі вирізи...

А мами, сидючи на спинах ослів, обіздили ринки і відважно простували по купах сьміття в гетто (жидівський куток), купуючи матерії у турецьких купців і віддаючи шити вбрання жидівським кравцям.

Потім Жамен почав одержувати запросини на переїзди то до бассейну Соломона, то до стаен Ірода. Якось ставало ся так, що сідло випадково зслизало ся на дорозі, або сьвічка нагло гасла в темноті печери. На поміч справі йшли і горяча рука, і невинні очка, причім не забувано навести й притчу про мудрих дів, що чекали жениха.

Але молодому вченому мало подобали ся способи причарування сих сіонських дочок, з веснянками на обличчях під плоскими корковими капелюхами, які їздили на мулах в сукнях причасниць і змішували важкий запах пачулї з легким ароматом ладану.

Не зворушували його і веселі дівчата нижнього Єрусалиму, дзєбільшого Негритянки, з пальцями пофарбованими лавзонїєю які з дахів кидали до його ніг галузки мяти.

III.

Протягом кількох тижнів Гелїя покинуло очарованње; він втерев віру і ентузіазм, і серце його зробило ся порожнім, як порожня могила. Ся вітчина Євангелїя, де почало бити жерело проповіді лагідности і спокою, здавала ся йому краєм нетерпимости й злоби; ся церков Гробу Господнього, лябіринт каплиць, печери, оригінальні і чужовірні монастирі—були скорійше храмом сварки, де під тінню вітварів релігійне безладде сіяло сімя кропиви.

Всюди молили ся і всюди сперечали ся. Співали не для того, щоб славити Бога, лише для того, щоб заглушити голос сусіднього культу, щоб небо не чуло його молитов. Звуки *Kyrie eleison* були різкі, наче крики обурення, а хвала Богови—сумна, як похоронне подзвінне. Часто турецькі салдати, що зібрали ся в присінку храму для підтримування ладу, змушені були кидати гру в кости і свою каву, щоб нагадати христїянам про своє шанування святинї.

Гелїй ще колись провидїв сьвітло розуму, а тепер тут, у його жерела, він слїпо блукав у темряві вмерлого глаголу. Там,

де він мріяв знайти зміцнення своїй віри, він зустрівся з марними пересудами, які похитнули його підвалини. Всюди перекази цїнилися на монету, брехня виставлялася на продаж і знаходила покупців, починаючи з райських білетів, які накидано російським прочанам, і кінчаючи пророцтвами, сфабрикованими в монастирських стїнах. Пергаменти під лупою, ґрунт під лопатою вченого уперто мовчали; і ніщо не свїдчило про першу епоху христїянства, ніщо не вказувало на існування божественного Учителя; здавалося, що Він перейшов сею землею як привид, не лишивши слїду.

В розпудї Гелїй Жамен відвернув ся від Голгофи і його думки почали блукати в другій частинї Єрусалиму, де стояли останки юдейського храма.

Яким чудом се камінне по двадцятьох зруйнованнях і двадцятьох віках ще існувало, яким чудом сей нарід, розсіяний по всїй землі, вертав ся до сеї обваленої стїни, в одїжі двох тисяч лїт, з пристрастю вічно молодою і переконанням непохитним, вертав ся плакати ся на довгу смерть?

Він був глибоко схвилюваний загальністю і гострістю сеї упертої і безплідної туги і з нудьгою запитував себе, якою ж могла бути сила душі сього вічного Ізраїля і яка таємниця його дивної долї?

Він захопив ся таємницями їх культу, наукою талмудистів, переказами караїмів. Він познайомив ся з обрядами, з часів великого первосвященника, і часто в темряві сїнаґог він слухав визначних товмачів, що пояснювали таємниці кабали. Не мав відваги вірити, але все таки задовольняв потребу знати.

По трохи він полюбив гетто, спеціальний квартал Єрусалиму, де переходячи він не міг не згадати притискача дядька і своїх перших лекцій гебрайської мови. Він довго лишав ся в кривих переулках, під темними склеплїннями, де жєнщини в турбанах, мужчини в кафтанах, семисвїчники, звої Тори нагадували йому стару Біблію його матери, з її забавними і жалїсними гравюрамаи.

Злидні і нещастє більшости Жидів викликали в нїм жалїсть, бо серце його було ніжне і самотне. Жебраки, переслїдуванї, погорженї, змушенї купувати у Турків ласкавий дозвіл доторкнути ся чолом тих плит, по яких колись їх предки ступали ногамаи,

вони жили милостиною і кишіли, замуrowані в стінах, серед руїн, без повітря, світла, без зелени й води.

Залишивши їх науку, Гелій бажав зблизити ся до їх злиднів; він мріяв поліпшити їх життя. Чому б не звернути ся до їх богатих одновірців в Європі? Чому б сьому бідному народови, втисненому в закуток, не вийти свобідно в сади і поля Юдеї, обробляти землю, як колись робили предки? Для дітей набували б школи, для хорих шпиталі; у них були б сьвященники і синагоги для сьвяткування сьвятих днів, а для плачу вони йшли б до Єрусалиму. І Гелій вже провидів для сих всесвітних вигнанців пору спокою і куточок вітчизни, і в почуттю задоволення можливости злекшити їх горе, він забув про власну тугу й самітність.

Він сказав Жидам про свої наміри, але хоч вони, досі з такою охотою втаємничували молодого чоловіка у всі архаїзми своїх звичаїв, обурили ся, що він хоче змінити частинку їх. Неймовірні, вони мовчали на всі його прохання, і коли одного разу він став обстоювати, старий рабін, очі якого з виверненими повіками зробились дикими, відповів йому:

— Ми сюди приходимо не жити, ми приходимо вмирати!

Від сеї хвилі ворожнеча і підозрінне оплутали вченого. Християни дивили ся на нього як на новоявленого сектанта, в яким бояли ся конкуренції. Жиди говорили: „Хто сей виходець? Розумієть ся, се лжепророк, який хоче нас позбавити Сіону“.

Двері синагог замкнули ся перед ним, діти здалека робили йому роги і розбігали ся, коли він зближав ся коли він випадково зупиняв ся біля криниці, жінщини кричали:

— Нещасте! Він отруєє наши криниці!

І коли в п'ятницю він переходив повз стіни Плачу, криві пальці стискали ся, буйні пейси трусили ся від обурення і зів'ялі губи кричали анафему.

IV.

Одної ночі, коли патруль обходив жидівський квартал, він побачив при світлі своїх ліхтарів молодого Європейця, що лежав непорушно на землі. На лобі була кривава рана; очевидно, вчинена гострим каменем, киненим зверху, певно через одно з тих вікон на даху, брудних і огидних, що дивлять ся на вулицю вище гетто; одначе, знаряддя злочину не знайшли.

Турецькі салдати рішили, що така воля Алаха і перенесли раненого до найближчого шпиталю діяконіс.

Коли по довгих днях непритомности, Гелій Жамен отямився, він побачив себе в малій, затишній білій кімнаті; світло входило через двері, що видчиняли ся на веранду, оздоблену гірляндами страстоцьвіту, і під сими склепіннями листя, в тіни його сумної зелени він побачив тонку постать молодої дівчини, одягненої в блакитну сукню сестер-протестанток, що сиділа коло столу, майже спиною до нього.

Вона мняла в руках тернові вітки, готуючись робити з них вінки. Прути терну лежали коло неї на землі. Іноді вона схилялася, щоб підняти один із них, і тоді між батистовим очіпком і полотняним ковніром видно було ніжну шию бльодинки. Проміння сонця продирало ся крізь листя і осявало її золотим сявом, як обличче Мадонни і перстнями спадали по її тонких пальцях.

Гелій підвів ся на подушках.

Екстатичним зором, з молитвенно складеними руками він дивив ся на се видінне прекрасне, спокійне, ясне.

— Чи се мрія? Який дивний привид!

Нарешті він увільнив ся від настирних кошмарів, де криві носи, зашкарубілі пальці, товстогубі роти скакали коло його серця бісовський танець; нарешті він перестав блукати в темнім просторі, під понурими склепіннями, у вохких печерах, що закінчали ся порожньою могилою. Не чути більш витя фанатичних голосів.

— Я один лише посідаю хрест Христовий.

— Так, але він не справжній; у мене хрест розбійника, хрест сей справжній.

— Ви схизматики, ви брудните нашу сьвятиню!

— Підіть геть, Латиняни, тепер наша пора правити службу.

О, так! Весь сей жах щез разом з пропасницею. Зникла порожнеча, темрява, суперечки! Тут була тиша, світло, житте! Де він опинив ся? В каплиці чи в шпиталі? Чий се блакитний сілюет, у якого під тканиною очіпка він бачив важкі золоті коїи, — святої чи сестри милосердя?

Чи не все ж одно, раз він вірив, що скінчила ся його важка, сумна путь? Тут і притулок і охорона. Він відчував, що сон-

це увійшло в нього, що він пройнятий незазнаним почуттем ніжності. Він упав на подушки і заплакав сльозами щастя.

Діаконіса підбігла.

— Хвала Богу! Хвала Богу! Він уратований! — сказала вона по французьки.

І голос сей видав ся Гелію таким гармонійним, що йому хотіло ся б цілувати сі звуки.

Він хутко одужав, але лишав ся блідим і слабим, з повязкою навколо чола і незрозумілою втомою душі. Про те йому прийнятний був сей стан утоми, він майже не вірив в сціленне. Його узенька, біла канапа, ся сьвіжо побілена вапном кімната, де замість всіляких оздоб був чорний хрест над ліжком і біблійний напис над дверима, — все се нагадувало йому дитячі роки, коли він жив з матір'ю в маленькім, тихім містечку.

Коли сестра приходила перемяти повязку, давати ліки або готувати ліжко на ніч, ранійш ніж сказати йому: Спійть з Богом, він почував шалене бажання притиснути ся до неї, схвати голову в її плече, як він робив, коли був зовсім маленький, і благати її: „Зостаньтесь, зостаньтесь зо мною і надто не дбайте про моє швидке одужання! Ви добре бачите, що я, не лише хорий; якому життє завдало стільки лиха, що я — бідна дитина, ваша дитина, котрої воля, гордість, віра містять ся в вас. Робіть зо мною все, що хочете, лиш не проганяйте мене, не лишайте мене одного в житті.“

Коли лікарь сказав йому: „Ви завтра можете встати,“ Гелій відчув в собі болюче тремтінне, наче його повідомили: „Завтра вас положать до труни.“

Він сховав ся під ковдру, відмовив ся від їжи, з наміром знесилити себе, і видавав ся таким нещасним, що діаконіса, яка не розуміла його скорботи, кілька разів вказувала йому поглядом на напис на стіні, вигаптуваний на атласі: Сповідай Господи твої скорботи і май надію на нього.

Але туга його другого дня зменшила ся, коли начальниця дозволила йому сісти на веранді проти сестри Цецілії: стіл розділяв їх. Вона знов плела тернові галузки, а він робив хрести з оливних дощечок. Коли вона кінчила вінець, то дала йому, і він вішав до нього свій хрест, потім вішав їх навколо балюстради. Пізнійше їх відправлять до Європи на продаж на добродійних ярмарках на користь товариства сіонських діаконіс.

Іноді вони розмовляли.

Він довіряв їй свої надії, свої огірчення, своє розчарування. Здавалося, вона не зовсім ясно розуміла його, але вона його жалувала і йому вистарчало сеї жалости. Крім того він сам, коли говорив, думав: „Яке все се безцільне й далеке!“ Він озирався: на галерії, яка оточала внутрішнє подвірє, інші хорі одягнені в білу флянелю спочивали, інші діяконіси в блакитних убраннях клеїли до альбомів засохлі цвіти або гаптували біблійні тексти на канапкових подушках.

В повітрі плавав тихомирний аромат. Жадного шуму не доходило через грубі стіни шпиталю. Здавалося, що вони були ізольовані від решти світа, одділені від шумливого Єрусалима, наче сховані в містичнім тайнику, де панувала тиша, тілесний і душевний спокій.

Гелій думав: „Коли я зовсім одужаю, мені може дозволить лишити ся тут прислужником.“

Сестра Целілія іноді оповідала йому про своїх рідних. Вона була старша дочка одного ельзаського пастора, який був жонатий два рази і мав дев'ятеро дітей; вона, маючи вісімнадцять років, зробила ся сестрою милосердя і посилала до дому свої ошадности.

Часами вони мовчали. Чутно було, як ящірки бігають по дасі, як розкривають ся пупінки страстоцьвіту з м'яким звуком, подібним до поцілунка. Часами ліяна відв'язувала ся від трельяжу і доторкнувшись до щоки сестри Цецілії, ласкаво лоскотала чоло Гелія.

Він здригав ся.

Внизу, в спальні для бідних, був пастух з Вифлеему. Йому одрізали ногу, але у нього остала ся сопілка. Іноді він грав, і тоді розлягали ся ніжні, ніжні звуки переривані і жалісні, наче всі пасовиська Беррату співали на подвір'ї шпиталю; в сій мелодії була і весняна сила розбудженої велені, і сумний аромат поля, — тугою за вітчиною звучала вона. Гелій випустив свій хрест і в мріях дивив ся на сестру Цецілію... а вона, вся червона, колола пальці об колючки свого вінця.

Одного разу він її запитав:

— Ви зовсім щасливі?

— Так — ухилила ся вона, — бо люблю бідних і хорих.

— Я їх також любив, але се не дало мені щастя.

— Тому, що ви їх не любили так, як велів Ісус Христос
— Христос!... Я його шукав, але ніде не знайшов. Його немає ні в Єрусалимі ні в иньшій місці.

— Він всюди, але ви не знаєте, як Його треба шукати.

— Сестро Цеціліє, допоможіть мені знайти його. Ми шукати мемо вкупі.

Він кинув ся перед нею, на вколішки.

— Моя сестро, моя кохана сестро, будемо шукати його разом. Ви згоджуєте ся, чи так?

Вона дуже зблідла; руки її тремтіли в руках Гелія.

Погляди їх обопільно проникали до глибини душі. Потім блакитні і ясні очі сестри Цецілії потьмарили ся, вона спустила вії і тихо заплакала, сама не знаючи, чи тому, що оставляла Ісуса, чи тому, що йшла в обійми кохання.

Через кілька тижнів Гелій Жамен звінчав ся з сестрою Цецілією в маленькій каплиці діяконіс, яка за для браку місця була заразом і аптекою; замісь ладану пахло ліками. Перед столом, покритим чорним накриттем, пастор Фішер, в чорній одежі з'єднав їхні руки і сказав:

— Най передвічний благословить і береже вас! Най пролле він сьвіт лица свого на вас і помилує! Най звернеть ся до вас і дасть вам мир.

Молода була одіта в своє блакитне вбранне сестри; в білявім волоссю тремтів вінець із страстоцьвіту. Поїзжанами були сестри, хорі й бідні.

(Далі буде.)

Переклала Нат. Романович.

І. ФРАНКО.

Свобода і автономія.

I.

В остатніх роках у всіх кругах громади йде жива суперечка про перебудову всього громадського устрою для осягнення як найкращого розвою всіх громадянських сил. Ріжні люди висловлюють ріжні погляди відповідно до того, на якому становищі стоять і які інтереси та суспільні сили уважають найважнішими. Ось на днях читали ми в „Новомъ Времени“ голос д. Меньшикова який іноді говорить як розумний чоловік, а іноді договорюєть ся до такого, що хоч сьвятих із хати виноси. І ось він говорючи про будущий устрій Росії, ні з сего ні з того випалює таку бомбу: „Россія для русских! Нема більшої дурниці, як признавати в будущій думі якісь права иншим народностям, або признавати прим. Українців якимось окремим народом. Не слід також допускати до думи всіх інородців: Євреїв, Поляків, Башкірів, Кавказців. Треба показати їм, що ми тут пани“.

Чудно робить ся, читаючи такі слова, а вони лунають часто з ріжних російських газет та журналів та знаходять віру й там, де би не слід було. Треба бути цілковитою дитиною в політичних справах, щоб у сьогоднішню пору закривати себе і свою публіку таким дитинячим та наївним покликом. Так як колиб ніхто на сьвіті й не знав, що Росія сьогодні більше для Французів, для Німців, Англичан та Жидів, що в її державний скарб повкладали свої мільярди і знай пильнують кожної копійки, яка впливає до того скарбу від „русских“ і Українців і інородців, щоб поділити ся нею. І так як би ніхто не знав, що найбільша часть збіжа та природних богацтв Росії в „русских“ і не руських її частинах іде в руки тих же чужих експлуаторів, що тільки завдяки політичним та громадським порядкам у Росії змогли здобути собі в ній такі впливи і такі доходи. Коли Росія увільнить ся від того чужого, єгипетського ярма, в яке попала завдяки своїм порядкам, попала так важко і так глибоко, як ні одна сучасна держава, хиба тоді була-б якась маленька підстава до такого високого гоц, яке вже тепер проголошує д. Меньшиков.

„Росія для русских“! Ну, добре, а що таке ся Росія? Чи самі „русские“ збудували її, самі своєю силою держать її? Здається, не треба надто глибоко влізати в історію, щоб зрозуміти, що над збудуванням і утвердженням теперішньої Росії працювали всі племена, що входять в її склад, працювали й Німці й Українці і всякі інородці. Нехтувати ними тепер, коли діло стануло на тім, аби з тої Росії зробити для всіх вигідну і простору хату, се значить не розуміти азбуки державно-політичного життя. Аджеж не буде добра в такій хаті, де половина людности житиме безправно, здана на ласку й не ласку другої половини, примушена мовчати і нидіти та безпомічно дивити ся на панованне другої половини!

Та яке те панованне! Аджеж маси „руського“, великоруського народа живуть сьогодні в такій нужді, в такім занедбанню, бідности, темноті, поневіріці, що весь цивілізований сьвіт з жахом і невірою читає про се покази сьвідків. Дайте своїм власним народнім масам хоч стілько хліба, щоб він місяцями не жив березовою корою, хоч тільки освіти, щоб він не закопував себе живцем у землю зо страху перед Антихристом, хоч стільки самоуправи, щоб він міг сам дбати про свої інтереси, а тоді вже говоріть: „ми тут пани!“ Взагалі се дуже погана манера стукати на своє панство і верховодство там, де всі сьвідоцтва говорять про сумний і важкий стан Росії і де треба б як найбільше скуплення духа і уваги на те, щоб винайти дорогу справжнього відродження суспільства замість засьмічувати його голови пустими фразами, що сьвідчать лише про засліпленне та безтямність.

„Непотрібно давати ніяких прав інородцям“—гукає д. Меньшиков не розуміючи того, що тих інородців мільони, що їх з лица землі не зітреш. Що, як ті самі інородці скажуть: ні ми не даром працювали над здвигненням Росії, вона потрібна й нам і для нашого розвою, ми не хочемо відставати від неї, хочемо жити в ній, але жити як люди, як рівноправні горожани, а не як раби та наймити? Д. Меньшиков боїть ся, що всі інородці ненавидять „русских“ і одержавши права будуть працювати на згубу та шкоду Росії. Думаю, що се побоюванне ні на чім не оперте. Певна річ, коли інородці (а є між ними багато народів сьвідомих, з далеко висшою як у самих корінних „русских“ цивілізацією) не зазнають від тих „русских“ нічого иншого, як кривди, знущання та зневаги, то нівідки їм і набрати ся любови та поваги до них,

і коли добродії в роді д. Меньшикова бажають, щоб так або й ще гірше було й надалі, то по мойому се засуджує Росію на дальше, не обмежене занепаданне і не віщує ніякої кращої будущини.

Кращі уми в Росії, йдучи за такими ж умами західної Європи давно вже вказали инший шлях для справді тривкого і плодючого розвою. Сей шлях основується на першому принципі всякого громадського життя — пошані до чоловіка, до його кровних інтересів, до його природних, невідчужених прав, таких як свобода слова й організації, як нетиканість домашнього огнища без суду, як свобода заробітку та переселення і т. д. Се елементарні основи для всякого хоч троха успішного життя громадського і державного, і власне запевнення і укріплення тих основ не бачимо доси в Росії. Від того браку терпить і пропадає так само великоруське плем'я, як і всякі іновродці, і поки стан сеї елементарної необезпеченности тріває в Росії, поти всякі такі балакання, що „ми тут пани“ і „Россія для русских“ виходять на жалку самохвальбу того хазяїна, що сховавши ся під столом перед грізною коцюбою своєї господині, відтам пискливим голосом озивається: я пан дому!

Ні, нема ніякої потреби і зовсім не пора російським патріотам дурити себе привидом панства і пановання над ними, що мусять бути їх співгорожанами і товаришами в важкій праці над загоєнням тяжких ран нанесених усій Росії дотеперішнім режимом. От у північній Америці проголошено „доктрину Монро“: Америка для Американців, а показалося, що хоч там і край багатий і господарка розвинена не в порівняню до Росії, а таки без чужого робітника годі обійти ся і ті робітники, хоч помагають збогачувати Америку, про те й самі вивозять із неї мільони. Не така тепер пора, щоб держава, яка простягла ся на шесту часть земної кулі, могла відгородити ся китайським муром від решти світа.

II.

З питаннем про наданне всім Росіянам (не лише „русским“) повної горожанської свободи і наданне гарантій для тої свободи (до таких гарантій належать: перенесенне управи краю і законодавства на виборну народну репрезентацію, одвічальність міністрів перед тою репрезентацією і контролю державних фінансів з

боку тоїж репрезентації) в'яжуть ся тісно питання автономії країв і народностей, питання, що мусить бути розв'язане не лише в інтересі поодиноких народів і країв, але і в інтересі цілої держави. Російські письменники та політики дуже часто, коли заїде мова за автономію ріжних окраїн, відкидають усяку думку про неї головво тому, що мовляв усяка така автономія ослабить цілість держави. Так як коли-б для збереження цілости людського тіла доконче було треба, щоб у нього були зв'язані руки й ноги, закриті очи та заткані вуха. Вони не хочуть розуміти того, що обезсиливши поодинокі часті держави вони обезсилять тим самим і цілість. Щоб держати окраїни в німім і глухім послусі, на се треба повертати чим раз більше урядових сил і грошей, які без того можна-б повертати на спільну користь усеї людности. Розріст державної адміністраційної машини, зовсім непродуктивної, а за те ненажерної, потягає за собою чим раз більші кошти і не осягає своєї ціли, бо як ми бачили в остатніх роках російської історії, такий розріст доводить на кінці до повного безладя, до самоволі навіть найдрібніших чиновників, до повного упадку почуття права серед людности, доводить самих чиновників до крадіжок, до хабарництва, а мирну людність до розрухів і актів самоволі як пімсти за ту самоволу, яку їй доводить ся терпіти. Так було скрізь у Європі доти, доки уряди вірили в свою єдиномудрість і в те, що треба всю людність держати в безправію і страхі. І шож тоді було? Замість супокою і тихої, мирної праці вічне незадоволення людности, вічні розрухи та бунти, чим раз більші урядові утиски, пошукування за всякими конспіраціями, а в парі з тим ішло зубожене людности і ослабленне всього державного життя. Колиж дійшло до крайности, вибухали революції, які силкували ся розірвати ті обручі державної опіки. Виборено таким чином права і пощану для кожної людини або бодай більшости людей до участі в веденню державних прав, в судівництві та законодавстві, і ніде через се держава не потерпіла, а навпаки, з розростом і свобідним розвитком суспільних сил росла й розвивала ся також держава. В числі таких держав була й Австрія, в якій окрім ніби-то пануючого народу, Німців, живуть ще інші народности, сказати-б по російському—іногородці: Чехи, Хорвати, Серби, Українці, Поляки, Румуни. Були між Німцями також такі мудрі, що горойжили ся та кричали Австрія то німецька країна і нікому крім родовитих Німців тут

ніякі права не належать ся. Та швидко навіть такі мудрі зрозуміли, що так не можна жити ані Німцям ані нікому обік них. І в Австрії були побоювання, що нехай лише трісне німецький державний обруч, то вся Австрія розкочить ся як розбита бочка. А тим часом показало ся, що з наданням усім меншим народам горожанських і національних прав Австрія не лише не розкочилася, але навпаки, скріпила ся і виросла в силу, і чим більше права й користи здобувають собі в ній ріжні народи, тим сильніше вони й держать ся тої Австрії, бачучи собі в ній не ворога, а захист і опору. Добре колись сказано, що чоловік утікає не від колача, але від меча. Так само й малим народам, інородцям нема ніякого інтересу відривати ся від великих держав, бо відірвані вони не були - б ані на хвилю безпечні перед сусідніми державами і їх впливами та визиском. Отже бояти ся того, чого боять ся російські політики, що ось, мовляв, надамо права Українцям, Литовцям, Кавказцям та иншим інородцям, то всі вони повідривають ся від Росії, на се нема ніякої підстави. Всіх тих інородців на „настоящих русских“ не переробите, а навіть хоч би се яким чудом божим удало ся (се доси невдало ся ніякій державі на сьвітї), то все таки ті частини держави уже силою свого географічного положення, відмінности землі й клімату будуть перти до заховання своєї відрубности, до своїх окремих прав і інституцій відповідних до їх способу життя та спеціальних родів господарства, будуть жадати собі автономії. Так не забуваймо ще одного. Надання такої автономії ріжним окремим частинам великої держави, отже не лише інородцям, але й „коренним руским“, у ріжних частинах широкої держави, то не лиш уступка, добродійство держави для людности. Ні, се держава мусить робити в своїм власнім інтересі, а коли й людність мати ме при тім якісь користи, то за те вона буде обтяжена новими тягарями на удержанне обік центрального ще й свого автономічного уряду. Бачимо се й в Росії на земствах, яких удержанне так само лягає тягаром на людности, потребує окремих податків та коштів, як і удержанне самого центрального уряду. Та се ще не значить, щоб автономія була шкідлива і непожиточна для місцевої людности. Російська держава занадто велика, щоб один центральний уряд міг лише дбати про безпечність і законність у всіх частинах і країнах, але тим менше він може дбати в кожній частині про тисячні місцеві інтереси, дрібні з погляду державного,

але дуже важні для загалу місцевої людности. Дороги і шляхи, мости і греблі, недороди і місцеві випадки, пошести й хороби, школи і лікарні, все се такі річи, що інакше залагоджують ся в кожній губернії і вимагають окремого проводу й опіки не так уряду, як радше власних місцевих людей, зорганізованих для сього діла. Така автономія ніяким робом не може бути шкідлива для цілости держави, навпаки, вона користна для неї, бо дбає за зріст добробуту і заспокоєнне народних потреб у кождім куточку держави відповідно до місцевих обставин. Вона пожиточна для держави й тим що полекшує їй адміністрацію, беручи на себе ті її части, яких веденне було - б для державних урядів занадто коштовне. Без такої автономії жадна велика держава не може остояти ся, і ті що радять Росії обходити ся без неї очевидно самі не тямлять, що говорять.

III.

Свобода й автономія мусять не розривно вязати ся з собою, а властиво автономія мусить опирати ся вповні на основах горожанської свободи. Се треба ясно зрозуміти, бо інакше можна на гарне слівце — „автономія“ дати себе зловити так, як се ми бачили в першій російській Думі, де в так званім клубі автономістів під плащем автономії сиділи обік щирих прихильників свободи також люди, що лякали ся її й бажали чогось зовсім иншого від дійсної горожанської свободи в новочаснім розумінню.

Щоб зрозуміти ріжницю між автономією опертою на якійсь иншій основі, прим. на історичній традиції, досить буде заглянути до карт історії середніх віків. Середні віки зі своїм феодалізмом були властиво золотим часом автономії в найріжнівших її формах. Автономні були провінції супроти найвисшого владника, автономні були князі, графи, барони та діличі супроти цілої держави, автономні були більші міста, оскільки мали силу й засоби окупити та оборонити свою автономію. Супроти сих дрібних автономій щезала зовсім сила центральної держави; щоб у разі потреби зібрати її і довести до діла, треба було нераз незвичайного зусилля політиків, хитроців, обіцянок або навіть насилля і боротьби. Кожна автономна одиниця була в своїм ширším чи тіснійším обсязі повноправною, мала власть над добром, свободою, житєм і смертю оселеної в тім обсягу непривілейова-

ної людности; не було зовсім того, що називаємо державним правом, спільним і обов'язковим для всіх горожан, а були тільки діпльоми та привілеї надавані верховною властю чи по поодиноким особам, чи родам, чи провінціям, чи городам. Цілість держави була таким робом дійсною федерацією різнородних сил і груп, що дуже часто йшли на перекір одна одній (рицарство прим. цілі століття завзято воювало ся з містами, міста особливо в Льомбардії, воювали ся з імператорами і т. д.); удержане центральної державної власти було ділом хиба незвичайно здібних і енергічних одиниць, а начайстійше, під володіннем звичайних або слабосильних володарів уся держава стояла загальним безладдем, яке вийшло в приповідку у нас у приложенню до старої Польщі (*Polska nierządem stoi*).

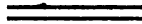
Не можна сказати щоб, ті порядки були зовсім шкідливі для загального прогресу. Вони, як знаємо, допомогли в тих жорстоких часах до розвою міст, ремесел, торгівлі та шкільництва, розбуджуючи загальну конкуренцію суспільних сил, суспільних одначе в тіснішій значінню: упрівілейованих. В низу під тими упрівілейованими більше-менше повноправними верствами жила і томила ся більшість, народу, робуча маса селянства та міщанства, або позбавлена всяких людських прав, здана вповні на ласку (*leibeigen*) феодалів, манастирів, або більших міст, або до краю обмежена, стіснена в своїх людських правах, наражена на тисячні напасти та знущання сильних та самовільних панів. Треба було довгих століть і завзятої боротьби з одного боку суверенів з підданими, з другого боку тих підданих зі собою і суверенами, поки з того автономічно-федералістичного хаосу виробили ся суцільні новочасні держави з одноцільною армією, одноцільною бюрократією, одноцільними правами й інституціями, в тім числі й з одноцільними запоруками загальної горожанської свободи. Історія бачила в тім довгім розвою жахливі сцени селянських війн і рицарських нападів, городських революцій і кровавих розрухів; те, що привикли називати великою французькою революцією, се був лиш одив блискучий епізод у тій довгій революції, що вела з середньовікового автономічно-федералістичного хаосу до новочасних порядків.

Розуміть ся, що та французька революція не була також останнім епізодом у тій боротьбі новочасних порядків з середньовіковим феодалізмом і його традицією. Занадто сильні його на-

рости пережили ту революцію і ростуть та бувають собі ще й доси не тільки в інших краях Європи, де та революція не була переведена так основно, як у Франції і чіпляла ся більше зверніх форм, ніж самої основи соціального та політичного життя, але і в самій Франції, де на наших очах іде нова, хоч і безкровна поки що революція—боротьба державної влади не з релігією, як плещуть злі язики, а з занадто вибуваюю автономією церковної організації, що черпаючи свої сили з державного організму повертає їх систематично на шкоду того організму. А в Німеччині, Австрії, Італії та Іспанії ся боротьба мусить бути ще завзятійша і тяжша, бо тут обік страшенної сили новачасного, не на релігійній, але на політичній основі зорганізованого клерикалізму, що йде до усталення сьвітської влади панства над усім сьвітом, живуть і сильні парости середньовікових феодальних традицій з їх завзятим змаганнем до автономії, опертої не на свободі і рівноправності всіх горожан держави, а на історичних традиціях ворожих тій рівноправності й свободі

Для нас, Українців, що разом з Польщею, а потім з Росією і Австрією перейшли всі фази того великого історичного процесу і по якійсь іронії далі звичайно мусіли коштувати найпоганійші і найприкрійші наслідки тих старих порядків, для нас у теперішню пору дуже важне зрозумінне сеї історичної азбуки, яка-б давала нам тверду основу в дальшій політичній житю і хоронила нас від неясности і баламутства.

От тим то думаю, що покликком нашим у сю пору не може бути ані автономія *sans phrase*, ані федералізм *sans phrase*, але все і всюди: повна політична воля і рівність кожної людської одиниці, забезпеченне її людських прав а вже на тій основі автономія національности.

БЕРНШТЕРНЕ БЕРНЗОН.

МАРІ.

РОМАН ¹⁾).

IV

Зміна трону.

Минуло піврета року; батько був за той час кілька разів дома, а ті обоє ані разу. Але тепер носили ся зовсім поважно з пляном перебути одно літо в Кругскогені. Тому стояли всі троє в магазині убрань у Відні. Пані Дооз і Маріт мали дістати нові виправи, особливо Маріт, яка тепер виросла зі всіх своїх убрань. Були перші дні мая й треба було літніх костюмів.

„Ми обоє, твій батько і я, думаємо, що ти повинна рішити ся тепер на довгі сукні, ти вже справді за велика.“ Маріт поглянула на батька, але його очі прикували до себе матерії, що лежали розкинені перед ними. Пані Дооз говорила за нього. „Твій батько нераз говорив мені, що коли йдеш із ним на прохід, пани дивлять ся тобі на ноги.“ Батько почав непокоїти ся, навіть дама зі skleпу завважила, що в воздуху висить буря. Вона не розуміла мови, але читала се на всіх трьох обличчях. В кінці батько почув, як Маріт зовсім чужим, але приязним голосом запитала: „Чи тому маю ходити в довгих сукнях, що моя мати в моім віці також носила довгі сукні?“—Пані Дооз поглянула налякана на Андерса Круга, але він зовсім відвернув ся. А Маріт говорила: „Тітко Ево, тоді, коли мати дістала довгі сукні, ти була очевидно з нею, правда? А може батько?“ Про довгі сукні не говорили вже більше. І загалом нічого більше не говорили, Пішли.

Далі нічого не стало ся. Розумієть ся само собою, що другого дня Маріт, замісь піти на науку, виїхала зі своїм батьком, аби залагодити справу з сукнями. Так само розумієть ся, що вони звідти поїхали до музеїв. І від тепер аж до відїзду виїздили що дня. З науки не було вже нічого. І неначе-б нічого не стало ся, вечерами ходили всі троє разом на концерти або до опери. Хотіли основно використати короткий час, який їм лишав ся.

В перших днях червня були в Копенгагені. Там ждав їх лист від дядька Клявса. Єрген Тіс, його вихованець, став

¹⁾ Початок див. в кн. I.

лейтенантом. Клявс хотів дати в своїм сільському домі весняний баль, тільки ждав, аби Кроґи вернули ся до дому. Коли вернуть ся?

Маріт дуже сим тішила ся. Вона знала гарного, високого Єргена. Він був син окружного начальника, його мати була сестра Клявса Кроґа.

Тепер треба було придумати балеву сукню. Наради були дуже короткі: жадне з них не сказало перед тим ні слова. Найцікавіше в сім ділі, чи сукня має бути довга, чи коротка, скривало кожде в своїй власній груди. Коли надійшла велика година і брали міру, дама, що се робила, запитала: „Ласкава панна хотять довгу сукню?“ Маріт поглянула на паню Дооз, та зовсім почервоніла. Найгірше було те, що й сама дама почервоніла. Вона взяла швидко міру по тій короткій сукні, яку Маріт мала на собі!

І так двадцятого червня був баль. Був парний день без сонця. Гості стояли в огороді перед великим домом, коли надплив корабель, що привіз Маріт і її батька; вони були останні. Маріт вийшла сама на беріг. Старий Клявс, високий, худий чоловік, підійшов до неї у своїх страшно широких штанах, без капелюха, з ясною лисиною й радісним лицем. Здержав її рухом руки і закричав до Андерса Кроґа на корабель: „Не зійдеш?“—„Ні, ні, дуже дякую. Корабель відбив.“ Аж тепер поглянув він на Маріт, яку пані Дооз описувала в своїх довгих листах як найбільше викінчену красу, яку вона коли-будь стрічала. Поглянув на неї, вклонив ся їй підійшов ближше; від нього заносило табакою і його не дуже апетитні уста були широко отворені. Він предложив їй свою руку. Але вона в своїм довгім плащі без рукавів неначе не бачила того. Він збентежив ся, але пішов за нею до інших. І сказав: „Ось приводжу королеву балю.“ Се вколело інших, уколело всіх. І так початок не заповідав багато. Єрген, який стояв найблизше, виступив швидко на перед, поклонив ся їй хотів узяти від неї плащ і капелюх, але вона тільки відклонила ся й пішла далі. Ті що зістали ся, почали зараз шепотіти. Спосіб, як вона проходила, її хід, її лице, фігура, біла шкіра, блискучі очи, лук над ними, ніжна форма носа... все було як вилите, й усе скінчено гарне. Єрген Тіс був зараз весь очарований. Він сам був високий, стрункий молодець Кроґівської раси, лиш його очи були инакші. Тепер вони були приковані до дже-

рий, за якими вона зникла. Ждав на сходах, доки вона оставала в кімнаті.

А коли вийшла й підійшла до нього, аби на його рамени зійти до решти товариства,—в короткій сукні з легкої, морської синьої крепи, в діркованих шовкових панчішках такої самої краски і в срібно-брокатових черевичках зі старинними клямрами була справді неначе поезія. Загалом не говорили ні про що інше, доки не пішли до стола. А й тут не перестали; про неї говорив весь город. Що лице з такими чистими лініями, з такими блискучими очима, з тою білою шкірою було ще в додатку в авреолі червоного волосся. І все те було в гармонії. Висока фігура з легко заокругленими плечима і бюст, який ще не розцвівся зовсім, але виказував таку свободу й незалежність, неначе б міг бути розпятий. А рамена, руки, лінія бедр, ноги... майже комічно: гурток паничків твердив опісля з великим завзятем, що се найгарнійші на цілій дівчині кістки. Чогось такого тут іще не бачили. Такі вузкі і з переду з тим піднесеним заокругленем! Ні, ніколи!

Ерген Тіс забув зовсім мову, що більше, цілий час забув навіть страву, а се було зрештою найніжнійше, що міг собі подумати. Ходив за нею, як нічний подорожник. Не бачили її ніде, щоб він не йшов за нею або побіч неї.

Задля балю пані Дооз і батько переночували в городі. Досв'іта збудив їх крик і сьміх перед домом, мужеські й жіночі голоси кричали: ура і славно. Балеві гості відводили Маріт до дому.

Другого дня обох старих відвідали свояки і приятелі. Старші люди, які були на балі, казали, що Маріт се найгарнійше, що затямила людська пам'ять. Старий Клявс уже в девятій годині вечером виїхав з дому човном і вганяв по місті тай зібрав пару приятелів, аби їх узяти з собою й показати їм дівчину.

По обіді за'явився Ерген в уніформі й нових рукавицках. Був так сьмілий запитати ся, як маєть ся ласкава панночка? Але ласкава панночка ще не дала нічого про себе знати.

Коли в кінці прийшла, була зовсім чим іншим занята. Се зараз завважила пані Дооз. Також не оповідала королева балю нічогісінько про баль. Обмежила ся питанем, чи їх не збудили сеї ночі. Опісля іла. Коли впорала ся з сим і знов прийшла,

оповів їй батько, що приходив Єрген питати, як вона маєть ся. Маріт усміхнула ся. Пані Давес запитала: „Не любиш його?“— „Чому ні.“— „Чого-ж так кривиш лице?“— „Він так страшно богато ів.“ Тепер вмшав ся з усміхом батько: „Його батько, чиновник, також так; і все вишукує що найліпше.“— „Власне“.

Пані Дооз сиділа далі й чекала, що далі буде, бо щось мусіло стати ся. Маріт вийшла. За хвилию вернула ся з капелюхом і парасолькою.

„Ідеш куди?“ запитала пані Дооз.

Маріт надягала рукавички.

„Так, хочу замовити собі візитові карти“.

„Чи не маєш візитових карт?“

„Так, але старі, не подобають ся мені.“

„Чому-ж ні?“ запитала пані Давес дуже здивована, адже тоді в Італії видали ся тобі чудово гарні?

„Так, але імя не підходить уже мені“.

„Імя?“—Обое поглянули на себе.

„Як-раз неначе імя вже не підходить мені, так мені здаєть ся“.

„Маріт уже не підходить тобі?“ сказала пані Дооз, а батько додав тихо:

„Се було імя твоєї матери“.

Відповіла не зараз, бо чула на собі налякані очи свого батька.

„Якже-ж хочеш називати ся, дитино?“—запитала пані Дооз.

„Марі.“

„Марі“?

„Так, се ліпше підходить. Бодай так мені здаєть ся“.

„Німе здивоване обох очевидячки пригнічувало її. Вона сказала:

„Адже тепер поїдемо до Америки, а там усе одно будуть мене називати Мері“.

„Але-ж ти названа на хресті Марі“, пробував у кінці завважити батько.

„Що-ж се шкодить?“

Пані Давес: „Се стоїть у твоїй метриці, дитино, се твоє імя“.

„Так, у метриках, але не в мені“.

„Обое поглянули німо на неї“.

„Твому батькови се прикро, дитино.“

„Адже батько може спокійно далі називати мене Марі“.

Пані Давес поглянула засмучена на неї й не сказала нічого більше. Марі була тепер управила ся з рукавичками.

„В Америці називати-муть мене Мері. Знаю. Ось-тут я се написала. Се так гарно“. Витягнула з маленького портфелю на візитові карти зовсім малу карту. Пані Дооз поглянула на неї й подала Андерсови Кругови. Там стояло делікатним письмом на делікатнім папері: Мері Круг.

Батько ще раз і ще раз поглянув на карту, а опісля поклав її на стіл, узяв свою газету й удав, що читає.

„Прикро мені тату, що ти се так розумієш“. Андерс Круг повторив тихо, не відриваючи очий від газети:

„Марі, се ім'я твоєї матери“.

„Я також люблю ім'я матери. Але мені воно не підходить“.

З тим тихо вийшла. Пані Дооз, що сиділа коло вікна, дивилася, як вона ішла долі вулицею. Андерс Круг відложив газету на бік, не міг читати.

Пані Дооз пробувала його потішати.

„Може в тім і є щось правди; сказала. — Марі не підходить їй більше“.

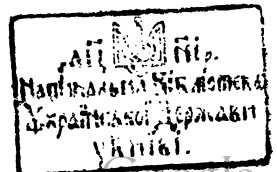
„Ім'я її матери“, повторив Андерс Круг. Сльози ринули йому з очий.

V.

Через три роки.

Одного гарного дня на провесні, через три роки, їхала Мері в Парижі з одною своячкою, Алісою Клерк, долі вулицею Avenue du bois de Boulogne, до позолоченої брами при вході до парку. Обі вони познайомили ся з собою в Америці і минулого року стрітили ся знов тут у Парижі. Аліса Клерк жила тепер у Парижі зі своїм батьком. Старий Клерк був давніше один із найбільших торговців творами штуки і мав за жінку норвежську даму з родини Кругів. По смерті жінки продав свою величезну торговлю. Дочка виросла серед штуки й дістала основну освіту. Знала всі музеї світа, тягала батька з собою навіть до Японії. Її готель в Champs Elysées був повний творів штуки; там мала вона також своє ателіє—моделювала. Аліса не була вже молода: сильна, кругла особа, добродушна й весела.

Андерс Круг і його родина прибули сього року з Еспанії до Парижа. Обі приятельки займали ся як-раз портретом Мері,

який вислано з Еспанії до Аліси, а тепер ішов далі до Норвегії. Аліса думала, що артист навмисне старався надати подібність до сьвятої Цецилії Донателля. В держаню голови, в формі ока, в лінії плечий і в на-пів отворених устах. Але хоч яка інтересна ся проба, на користь подібности вона не виходить. На примір, се втрата для портрету, що не можна бачити очий, бо вони спущені, як у Донателля. Мері сьміяла ся. Власне для сеї подібности вона позувала малярєви.

Опісля оповідала Аліса про одного норвежського офіцера инженерії, якого знає з часу, коли з матірью проживала все літні місяці в Норвегії. Він бачив у неї портрет і зовсім заховав ся в образ.

„Так“, відповіла Мері мов неприсутна.

„Се незвичайний чоловік, повір мені, і се також не звичайна мрія“.

„Ну?“

„Приготовляю тебе. Він очевидно, стрітить ся з тобою в мене“.

„Чи се мусить бути?“

„Ще й як. Інакше мені біда.“

„То він такий небезпечний?“

Аліса сьміяла ся: „Бодай для мене.“

„Так, се що инше“.

„Але тепер ти мене не так розумієш. Ну, пожди, аж поки його побачиш.“

„Чи він такий гарний?“

Аліса сьміяла ся: „Ні, він просто поганий; ну, пожди тільки.“
Іхали далі, натовп ставав що раз більший, се був один із великих днів.

„Якжеж він називаєть ся?“

„Франц Рее.“

„Рее? Се-ж імя нашої лікарки там дома; панна Рее.“

„Так, се його сестра, він часто говорить про неї.“

„Вона має прегарну фігуру“.

Тепер Аліса на пів підняла ся із місця. „Ну, а він? Коли йду з ним по вулиці, люди обертають ся, аби його ще раз побачити. Справжній велетень. Але не з тих з великими мускулами, — ні, високий, легкий, стрункий.“

„Отже добре тренований?“

„Ще як! На ніщо він так не гордий, нічого так радо не показує, як свою силу.“

„То він дурний?“

„Дурний? Франц Рее?“ Вона знов спустила ся на подушки і Мері не розпитувала більше.

Приїхали пізно; по при них тягнули ся безконечні ряди екіпажів, уже вертаючи з парку. Три широкі дороги для їзди були переповнені. Чим ближше підїздили до залізної брами, де ті три дороги збігають ся в одну, тим густійші ставали ряди. Ся вистава ясних, різнобарвних весняних туалет після довгої дощової пори,—се був незвичайно гарний вид. Між деревами, які починали розвивати ся, екіпажі були неначе кошики повні цвітів серед зелени, один за другим, один біля другого, без початку, без кінця.

Коло залізної брами вони зблизили ся до разхвильованої товпи піших. Але ледви їх віз минув браму, як якийсь неспокійний рух почав іти з правого боку на лівий. Там по правім боці люди неначе щось бачили, чого тут не можна було бачити. Деякі кричали й показували в напрямі озер, екіпажі на команду зїздили на бік або вїздили в бічні вулиці. Рух ріс, швидко став загальним. Жандарми і сторожі парку бігали сюди й туди, екіпажі так стиснули ся один коло другого, що ні один з них не міг уже рушити з місця. Незабаром широка середня дорога стала гень далеко вільна. Всі слїдили, всі питали. Аж тут воно надходило—пара сполошених коний з великим возом. На переді сидів візник і грум. Тут мусіла відограти якась боротьба, так що підчас її мали спромогу опорожнити середню дорогу, або коні ще дуже далеко сполошили ся. Тут у горі аж до брами всі екіпажі зникли з середньої дороги; віз Аліси стояв тихо, зовсім з боку, зараз коло дороги для піших. Чують за собою крик,—певне опорожнить ся ціла Avenue. Але ніхто не дивить ся туди, всі дивлять ся на перед. Поважний запряг жене шаленим бігом горі алеєю. Цікава маса починає по обох боках хвилювати ся. Боязливі люди з надвору перед брамою кличуть: „Замкніть браму!“ Їм відповідає з середини шалений протест, насміх тисяч голосів. Всі, що були в екіпажах, підняли ся з сиджень або навіть поставали на сидження; Аліса й Мері так само. Здавало ся, неначе біг звірів ставав щораз більше шалений, чим ближше вони. Візник і грум оба держали поводи з усіх сил, але се тільки дразнило звірів іще більше. Мущина в циліндрі викинув далеко з воза верхню часть тіла, мабуть

щоб поглянути, де зломить голову. З заду гонили пси з завзя- тим протестом, по дорозі приманили до себе ще інших товари- шів, але ті не сьміли податся дуже наперед. Пара їх, посьміла побігти на перед, але вона вдарили ся один о другого, так що один із них упав і був переїханий. Віз підскочив, пес завив, інші пси задержали ся хвильку.

Нараз із юрби по правім боці залізної брами вийшов чоло- вік і став серед дороги. Люди кричали до нього, махали пали- цями й парасолями, грозили. Пара жандармів відважила ся на кілька кроків слідом за ним, махали й кричали, те саме зробив одинокий по сім боці сторож парку, який одначе швидко втік на- ляканий назад. Але чоловік не зважав на крики й погрози, вся його увага, здавало ся, була звернена на коні. Посував ся то на ліво, то на право, то знов на ліво... очевидно хотів їх спинити.

Зрозумівши се, юрба замовкла. Стало так тихо, що можна було чути спів птахів на деревах, а вітер доносив сюди глухий, далекий шум великого міста, який ніколи не втихає. З сього повставав монотонний звук як тло до щебету птахів. Дивна річ, що коні були так само напружені, як і люди, ні один а ногою не рушив, тільки пси знов були в руху.

Тепер дикий біг порівняв ся з чоловіком. Він обертаєть ся як стріла в той самий бік, що коні, біжить хвильку побіч них і потім кидаєть ся до найблизшого..

„Се-ж... він“, закликала Аліса бліда як труп і схопила так нервово руку Мері, що ледви обі не попадали. Жіночі голоси ви- бухали ясно й дико, за ними глухо завивали голоси мущин. Аліса зажмурила очи. Мері відвернула ся. Чи він біг іще разом з ними, чи вже вони тягнули його? Бо задержати їх не міг.

Ще пара секунд страшної тиші, тільки чути було псів і кінські копита. Потім короткий оклик, за ним тисячі окликів, а там радість, дика, безмежна радість, у повітрі мають хусточки, капелюхи, парасолі; юрба як повінь кидаєть ся з обох боків на середину дороги і вмить заповнює її. Шалені звірі стоять за- пінивши ся й дрожачи, зараз коло воза Аліси. Бачила сивоволосого Англичанина, стрункого старого пана з білою бородою, з цилін- дром на голові, бачила молоду, високу леді, що висіла на його ре- мени, й чули, як він казав: „Well done, young man“.

У відповідь залунав голосний сьміх. Аж тепер Мері побачила того, до кого відносили ся ті слова. Руками держав ще звірів за

ніздри, був без капелюха, камізелька роздерта, рука зранена, обличчя також закрівавлене, залите потом, дике, але тепер уже весело звернене до Англичанина. В тій самій хвилі побачив Алісу. Зараз кинув коні, віз і Англичанина і промочував собі до неї дорогу. — „Ах, діти, виратуйте мене від того збіговища!“—сказав швидко, широким східним діалектом. Заки вспіли відповісти, заки вспіли встати з сидження або грум злізти зі свого, він отворив дверці і був уже коло них у возі. Поміг найперше Алісі, а потім і приятельці встати з місця. Опісля сказав по французьки до візника: „Завезіть мене до дому, як тільки зможете. Адресу знаєте“.

„Так, пане капітане“,—відповів візник з повним пошани привітом та повними подиву очима. Коли Франц Рее хотів сісти, схопив ся за ногу і сказав:

„Ой, чорт якийсь, погань настоптала мене. Аж тепер чую“. В тій самій хвилі стрітив великі, здивовані очі Мері, на яку ще доси не поглянув, навіть тоді, коли помагав їй встати з місця. Зміна в виразі того лица була така велика й така неймовірно комічна, що обі дами вибухли голосними сьміхом. Він схопив закрівавленою рукою за капелюх і завважив, що не має його. Тоді також засьміяв ся.

Тимчасом візник рушив возом пару метрів наперед і пробував обернути.

„Ну, мабуть не потребує казати, хто се?“ засьміяла ся Аліса.

„Ні“, відповів він і поглянув так на Мері, що та почервоніла.

„Милий Боже, як могли ви на се зважити ся!“ сказала Аліса.

„Ах, се зовсім не так страшно, як виглядає“, сьміяв ся він, не спускаючи очий з Мері. Властиво був тут один спосіб, якого я вже давнійше пробував два рази“. Оповідав се Мері. „Тут я зараз побачив, що тільки один кінь стратив розум, другого ж він тільки тягнув за собою; я вхопив сполошеного тай кінець. Тьфу, як я виглядаю“.—Аж тепер побачив, що його камізелька зовсім подерта, годинника нема, а його закрівавлена рука забруднює його. Мері дала йому свою хусточку. Поглянув на делікатний, гафтований платочок, а опісля на неї.

„Ні, панно, се неначе б кору дерева хотів хто латати шовком“.

Зараз перед зеліною брамою на право жив він, отже небула се далека дорога. З сердечною подякою й не подаючи їм своїє закрівавлені руки, він висів.

Коли так перейшов тротуар, великий, сильний, і екіпаж обернув ся, шепнула Аліса по англійськи: „Коли-б мати такий модель, Мері!“ Мері поглянула на неї здивована:

„Чи се не можливе?“ Аліса поглянула на Мері багато більше здивована:

„Голий, я розумію“. Мері мало не підскочила на своїм місці, опісля нагнула ся й поглянула Алісі просто в лице. Аліса стрітила її погляд хитрим усміхом.

Мері відхилила ся й дивила ся перед себе.

Франц Рее мусів з причини болю ноги сидіти кілька днів дома. А коли з'явив ся знов у Аліси, умовили ся запросити також Мері. Але її обгорнув такий неспокій, що не могла відважити ся піти. Та другий раз цікавість—чи може се було що инше—пірнала її туди. Прийшла вже пізнійше, і ледви стала перед ним, уже бажала собі, щоб була ніколи не приходила. Було в нім щось інтензивного, що на ніжну світову даму, як Марі, робило вражінє, що він накидуєть ся, майже обиджа її. Її серце захвилювало, водила за ним очима й ухами, її думки шуміли, кров також. Се мусить же скінчити ся, думала вона; але воно не кінчало ся. Зачарованє чи, ліпше сказати, залюбленє Аліси, яке довело ся чути й бачити в кождім слові, в кождім погляді, тільки побільшувало її хвилюванє. Чи справді був такий погожий? Те широке, стрімке чоло, ті малі очи, що сипали іскрами, стиснені уста, висунена наперед борода, все те разом робило вражінє чогось незвичайно сильного, але також приємного — через те, що в нього майже не було носа. Приємне було майже все, що він говорив. Так непереможно безцеремонно й весело, що регіт лунав кругом нього, — такий повний був він неймовірних послів. Зрештою його манери зовсім не були сильовані. Навпаки, він був неначе сама чемність, був уважний, иноді навіть галянтний. Се лежало тільки в переможній силі його істоти. Вже сама його мова й очи сипали іскрами. А його постать також робила своє. Сильна рука, тверда нога, плечі, спина, грудна клітка, все те говорило також, коли він говорив, висувало ся наперед, демонструвало. Ні на хвилику те можна

було увільнити ся від того всього. А його мова плила без перестанку.

Марі не знала иньшої форми розмови, як ту, що панувала в інтернаціональнім товаристві. Легка розмова про вітер і погоду, про події дня, про літературу й штуку, про пригоди підчас дороги або десь підчас побуту, і все те на півтора ліктя віддаленя. Навпаки, тут усе було індивідуальне і близьке. При тім вона чула, що має на нього такий вплив, як вино. Ставав що-раз більш опянілим, що-раз більш свобідним. Як тільки могла вийти, не нарушаючи приличности, зникла—змішана, збентежена, властиво в дикій утечі. Дала собі самій урочисте слово не приходити більше.

Пізнійше аж на другий день зайшла до батька і пані Дооз. Не говорила ні слова про ту зустріч. Зробила так перший раз. Пані Дооз сказала, щоб подивила ся на визитову карточку, яка лежить на столі.

„Ерген Тіс? То він тут?“

„Так, він уже цілу зиму тут. Але аж тепер дізнав ся, що ми також тут.“—„Казав поздоровити тебе“,—додав батько, який читав, як звичайно.

Був се просто відпочинок—думати про Ергена Тіса. Минулої зими в Парижі часто ходила вона з ним. При ріжних нагодах був її кавалером, як от на офіціальних балах в Elysee і в Hotel de Ville. Кавалер, що приносив їй честь з кожного погляду. Гарний, елегантний, повний пошани. Батько розказував, що Ерген хоче пустити ся на дипломатичну карієру. „Але до сього треба маєтку?“ сказала Марі.

„Дістане спадок по дядькови Клявсови“, — відповіла пані Дооз.

„Чи се таке певне?“

„Ну, певне воно не є“.

„Чи не мав дядько Клявс останніми часами багато втрат?“ Пані Дооз мовчала, а батько сказав: „Можливо“.

„Ну, чи pomoже він йому?“ Ніхто не відповідав.—„То в такім разі вигляди Ергена не здають ся мені сьвітлими, урвала коротко розмову“.

Франц Рее проживав у Парижі в одній справі з дорученя свого правительства і через те часто виїздив. Так власне було тепер і Марі почувала себе безпечною. Але коли одного дня

рано прийшла до Аліси, щоб разом іти до міста — він сидів там. Зірвав ся і скочив їй на зустріч. Його очі обкинули її подивом і радістю, він схопив її руку обома своїми руками. Ще в життю своїм не бачила, щоб хто так яснів щастем. Марі сама чула, як червоніє. Аліса сьміяла ся і се ще погіршало справу. Але його балакучість визволила їх обох. Та балакучість була нині навіть на його натуру незвичайна. Вчепив ся за велику фабрику, з якої що-йно вернув ся, і пірвав їх за собою. На пів голі люди з гаками над ріками розтопленого заліза, що кипіло червоним огнем, великанська сила машин і люди між ними, як обережні муравлі в великій лісі. Пробував також пояснювати їм подробиці. І се йому зовсім удало ся, але тягло ся так довго, що обидві приятельки мусіли нарешті йти.

Коли сиділи в кареті, Аліса була в добрім настрою. Було зовсім ясно, що нині він викликав глибоке вражінє.

Другого дня Марі виїхала з Парижа в автомобілі з одним американським подружжєм. Не було її кілька днів, а вернувши ся до Парижа, найперше одвідала Алісу. І справді, тут сидів Франц Рее. Він і Аліса зірвали ся дуже раді. Аліса підбігла їй на зустріч, обняла й поцілувала. „Втікачко, ти втікачко!“ закликала вона. Очі Франца Рее сипали іскри, ні, не тильки се, вони наче греміли поклоном для короля. З хвилі, як привитав ся з нею, його уста не зачиняли ся, і він показував себе так глупо залюбленим, що Аліса почала бояти ся. На щастє мусів зробити сьому кінець—мав іти на конференцію. Марі лишила ся, знов схвилована. Море не хотіло заспокоїти ся. Аліса завважила се й почала пильно, з жахом, пояснювати їй його істоту, щоб заспокоїти її. Але се тильки було гірше. Марі пішла.

Відпочивши трохи, бо сього було їй треба, по полудні пішла до своїх, — і почула музику на фортеп'яні. Подумала собі зараз, що се мусить бути Єрген Тіс, який розвеселяє обох старих. Він справді був артист і дуже любив їх фортеп'ян. Сей фортеп'ян думали вони з собою завезти до дому. Підійшла просто до нього й дякувала йому, що так заходить ся біля її батька й тітки. На жаль обоє мусять сидіти так часто самі. Він відповів, що почуває себе безмежно щасливим, коли вони звертають увагу на його музику, а зрештою фортеп'ян такий приманчивий, справді інструмент першорядної вартости. З розмови при столі й опісля

побачила Марі, як ті троє зжили ся разом; а вона була тут за-
хожа.

Вона справді почувала вдячність і через те вечірня година
стала приємна. Говорили багато про вітчину. Старі тужили за
нею.

Ледви вийшов, як пані Дооз сказала: „Який той Єрген ось-
вічений чоловік, дитино“. Батько поглянув на Марі і засмі-
яв ся.

„Чого сьмієш ся, тату?“

„Зовсім нічого“. Сьміяв ся ще дужше.

„Певне хочеш знати, як він у мене записаний?“

„Ну, щож ти думаєш про нього?“

Пані Дооз прислухала ся.

„О...“

„Ну, се виходить таке натягнене?“

„Н — ні.“

„Отже?“

„Властиво я йому дуже рада“.

„Але все таки є тут якесь але?“

Тепер вона засьміяла ся: „Не можу стерпіти, що він так
чоловіка всисає в себе очима“.

Батько сьміяв ся.

„Зовсім, як при їді, правда?“

„Як-раз так само“.

„Він власне любить уживати, як його батько“.

„Але, зовсім як батько, має багато иньших чудових при-
кмет“, додала пані Дооз.

„Так, се правда“,—сказав поважно Андерс Крог. Марі не
відповіла, сказала „Добра-ніч“ і подала їм чоло до поцілунку.

(Далі буде).

ОЛ. ВІЛОУСЕНКО.

АГРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО В РОСІЇ МИНУЛОГО РОКУ.

Для такої сторони як Росія, де більш 80% людности займають ся хліборобством, аграрна справа має першорядне значіння; се справа життя і смерти для найбільше значної частини людности, се основа добробуту цілої держави. Тому-то іно лиш повіяло в повітрі визволеннем народа з бюрократичних пут, як зараз повстала у весь свій зріст земельна справа, що зайняла в першої-же хвилі почесне місце серед головніших суспільних змагань нашого часу. „Земля і воля“ — то найпопулярніше гасло народного руху, і обидві частини його так тісно переплели ся між собою, що одна неможлива без другої, бо саме політичне визволення народу нічого не варте, коли поруч замислено буде економічну неволю, як і навпаки.

Таке тісне сполучення сих двох елементів визвольничого руху надає йому надзвичайну цілість і внутрішню міць. Коли деякі народні верстви, запаморочені до краю усім попереднім гнітом, могли б не розуміти значіння політичних змагань і через те не підпирати їх активно, то за те вони добре розуміють справу насущного хліба, яку можна виграти цілком лише тоді, коли завалить ся отой фатальний гніт і розв'язані народні руки почнуть самі собі кувати щастя. Тому-то й деякі політичні партії, уся ідеологія яких не в'яжесть ся з роздробленнем землі серед найбільшого числа поодиноких власників, мусіли всеж включити в свої програми земельну справу в тім вигляді, який найбільше відповідає народним жаданням.

Але разом з тим се сполучене домагання землі і волі з практичного погляду значно ускладнило і утруднило хід визвольничого руху. Остаточний результат його не може обмежити ся самою політичною стороною. З реформою політичною мусить іти поруч і одночасно реформа соціально-економічна. Се радикально перевертає до гори дном теперішній лад і тим самим викликає

найенергічніший протест з боку усіх тих сил, що більш менш тісно звязані з старим ладом. Коли ті елементи може ще не так завзято змагалися проти політичного визволення народної маси, то за те усі сили напружують вони, обстоюючи свої найбільші, матеріальні інтереси. Таким чином до політичної боротьби примішався класовий інтерес і надав їй більше завзяття, довів її до дуже гострих ефеесів.

Ілюстраціями тої боротьби можна вважати законодавні акти останнього часу. Розуміючи всю вагу земельної справи для численної хліборобської маси, бюрократія й задала собі цілю здобути її співчуття й прихильність і заходилася задовольнити її де-якими позитивними законодавчими актами. Розуміється те все появилося лиш недавно і дісталося воно досить дорогою ціною. Ще в 1904 році уряд зовсім не зважав на земельні потреби селянства і законом 26 марта того року припиняв діяльність селянського банку, щоб процентові бумага банку, не одтягали до себе приватних капіталів, які уряд волів стягнути до скарбу для військових потреб. Помилка ся скоро дала ся в знаки, і слідом за надзвичайними розрухами видано було 3 листопада 1905 року маніфест, яким операції селянського банку значно поширилися і селянству давалися навіть нові пільги що-до купування земель через селянський банк.

Додатком до маніфесту з листопада став ся складений під орудою знаменитого нині Гурка закон 12 марта 1906 року про „землеустроїтельні комісії“, що мають допомогти селянському банкові виконати ті завдання, які покладені на него маніфестом з листопада що-до купування селянами земель. Закон сей — типова дитина нашої бюрократії з основними бюрократичними ознаками — подвійністю цілей і практичною нікчемністю. Усе тут розраховано на те, щоб і хлібороба задовольнити, і великоземельних власників не роздрочити. Головну вагу мали, розуміється інтереси сих останніх. Щоб в сьому запевнити ся, досить завважити лише на сам склад земельних комісій. І в губернських, і в повітових комісіях беруть участь всього по три представники від селян; за те поруч з ними входять в губернські комісії по сім, а в повітові по десять різних урядовців та крім сього —

і в тих і в других — по три члени в місцевих земцїв не-селян. Таким чином насажено тут здебільшого людей, що або холодні до потреб народніх (урядовці ріжних міністерств), або інтереси їх, як великих земельних власників, цілком протилежні інтересам селянського люду (предводитель дворянства, земський начальник, земці); коли селян у комісії всього троє, то щоб вони не говорили, як би однодушно, що небудь не обстоювали — все одно голоси їх розвіє вітер, бо їх дуже мало, щоб могли перемогти при голосуванню. До того ж ще три заступники селянства не вибірають ся волостними виборцями спосеред себе, як се само собою вимагаєть ся, — а вступають в комісію по жеребу, себ то не на підставі таких чи інших розумних мотивів, а з показу сліпої долі.

Одна з найголовніших функцій земельних комісій — складанне ціни на землю. Через перевагу в комісіях великоземельних власників ціни на землю складатимуть ся такі, які призначать самі земельні власники, а селянський банк мусить підлягати постановам сих комісій і послухно ті постанови виконувати. Такий порядок загрожує просто нечуваними наслідками. Хоч до яких шалених цифр загнав земельні ціни селянський банк, але комісії важенуть їх ще вище, бо, відомо, „своя рука владика“ і земельні власники самі себе, розумієть ся, не покривдять. Тож і зрозуміло, що селяне взагалі не спочувають комісіям, а по де-яких місцях то й просто бойкотують їх, зрікаючись вибирати туди своїх заступників.

Того-ж таки місяця марця, 21-го дня видано новий закон, яким значно зміняли ся основи діяльності дворянського та селянського банків. До того часу обидва сі банки видавали позички грішми, самі реалізуючи свої процентові папери і приймаючи на себе втрату, яка припадала від ріжницї на курсі сих паперів (ріжниця між номінальною і курсовою їх ціною). Після закону 21 марця позички з банків видають ся 5%-овими свідоцтвами. При тім власники земель, що продають їх у селянський банк, можуть замість 5 %-ових паперів брать 6%-ові, але з такою умовою, що ті останні папери мають бути іменними (записані на чесь певне імя), банк виплачує власни-

кам 0/0/0 в протягу 5 літ, а потім або виплачує їм капітал або відразу або рівними ратами в протягу 10 літ. Уважаючи, що селянський банк бере з своїх клієнтів менш 6/0, то на 6/0-ових бумагах він з засади терпить певну втрату; ця втрата приймаєть ся на кошти державного скарбу.

Для земельних власників се дуже корисні умови, — особливо для тих, що не мають потреби відразу вибрати усі гроші і користують ся самими високими купонами. Та й ті, що хотіли б свої папери реалізувати зараз, фактично не терплять у тому перешкоди, бо вони мають право, беручи папери, записати їх на чие хочуть імя — се-б-то продати кому хочуть. Уся та операція задумана для того, щоб у теперішній прикрий для фондових справ час не викидати на фондовий ринок багато земельних паперів, навпаки, задержати ті папери в протягу 5 літ за певними особами, закріпивши за ними ті папери іменними записами. Але на ділі той досить немудрий плян легко обходить ся, 6/0-ові папери вільно переходять з рук в руки, мають свою неофіціальну котіровку і своїм високим доходом страшенно гнуть до низу інші папери меншого купона.

Наче для того, щоб полегчити земельним власникам користування ними вигідними умовами, 26 квітня затвержено ще закон (оголошений вже 9 мая, коли зібрала ся Дума), яким даєть ся селянському банку уповаженне переводити на себе закладности з тих земель, що заставлені в дворянському та в акціонерних земельних банках. А коли б серед селян не було у свій час охочих перекупити у банків ті заставлені землі, то селянському банку надаєть ся разом з тим право купувати ті землі своїм коштом, фактично — випускаючи бумагу (бо свого капіталу в банку вже не стало) в надії перепродати їх опісля коли будь.

З того часу почав ся такий земельний торг, якого не було доси ніколи на всім світі. З тих відомостей, які офіційально про се подавали ся, видно, що селянський банк накупив уже „своїм коштом“ до 3 мільйонів десятин землі, на яку мусить шукати покушців. Але торг той ще не припинився і саме лиш доходить до людяного ступня.

І землеустроїтельні комісії, і земельні закони 21 марця та

26 квітня забезпечують інтереси земельних власників, коли б вони хотіли збути ся своєю землею. Але бюрократія дбає про них, як добра нянька про своїх дітей, і на той випадок, як би вони хотіли держати ся своєю землею. Під час, коли саме збирала ся Дума і увага всього народу була до того прикована, затвержено 15 квітня суворий закон про хліборобські страйки, який загрожує учасникови „въ публичномъ скопищѣ, которое, дѣйствуя соединенными силами участниковъ, вслѣдствіе побужденій, проистекшихъ... изъ экономическихъ отношеній... учинило... принужденіе посредствомъ угрозъ къ выполнению или допущенію чего либо, нарушающаго право или обязанность принуждаемаго, или къ отказу отъ осуществленія права“... — позбавленнем усіх особливих прав та арештанськими ротами. Се досить ще легка кара, бо вона накладаєть ся поки-що, так би сказати, за прелюдію до страйку. А самий страйк, навіть найуміркованіший, — коли страйкарі загрожують иньшим робочим бойкотом („отлученіємъ то общенія“), — веде за собою такі суворі кари: „сельскіе рабочіе самовольно, по соглашенію между собой прекратившіе, приостановившіе или невозобновившіе сельскихъ работъ, къ исполненію коихъ они были обязаны договоромъ найма, виновные въ принужденіи другихъ сельскихъ рабочихъ — посредствомъ угрозъ, насилія или отлученія отъ общенія — къ прекращенію, приостановленію или невозобновленію работъ... подвергаются заключенію въ тюрьмѣ на время отъ 6 мѣсяцевъ до одного года, или аресту на срокъ не свыше трехъ мѣсяцевъ.“ Найтяжче карають ся „агітатори“. Кто агітує до страйку, то, коли він сам служить у земельного власника, караєть ся тюрмою од двох до восьми місяців, а як ще та агітація вела ся з погрозами, насильством або „отлученіємъ отъ общенія“, то винуватий засудуєть ся в тюрму од 4 місяців до 1 року і 4 місяців. Кто ж приймав участь „въ сообществѣ, поставившемъ себѣ цѣлю побудить рабочихъ къ стачкѣ,“ тому загрожує кріпость од 1 року й 4 місяців до 4 літ, та ще й з позбавленнем деяких особливих прав.

Просто в очі бе тенденційність сих постанов. Щоб обстояти інтереси земельних власників, закон вмішує державу в сферу чисто приватно-правних відносин і кваліфікує

господарства приватних осіб як державно потрібні підприємства, все одно як телеграф, пошту, залізниці. У деяких місцях України на тому все ж не стало; хліборобські страйки ставали приводом до заведення виємкового стану, і страйкарі підлягали вже не звичайному хоча б і надмірно суворому криміналу, але військовим законам. Сільських робітників і попереду закон 12 червня 1886 року цілком отдавав на волю господарів, а через 20 літ після того закон 15 квітня 1906 року позбавляє їх усіх засобів легальної економічної боротьби і против волі приводить їх до тих темних, погромних вчинків, на які пускало ся заковане в ланцюги законного безправя селянство.

Земельне становище селянства звернуло на себе особливу увагу першої Державної Думи і аграрна справа зайняла в ній першорядне місце — поруч з горожанськими свободами — і в відповіді Думи на тронну промову, і в думських дебатах. З дебатів тих нестеменно вияснило ся одно, на чому стала переважна більшість думських послів: потрібна примусова державна експропріація земель казенних, удільних, кабінетських, церковних і великоземельних власників. Умови тої експропріації не вияснили ся остаточно, бо наради в сій справі нагло перервали ся розпущенням Думи, приводом до якого теж став ся факт аграрного характеру — обсужування Думою покликання до народу з приводу випущеного радою міністрів урядового оповіщення в земельній справі.

Після розпущення Думи, що так прикро вплинуло на народ і настроювало його опозиційно до уряду, рада міністрів узяла ся фактично перевести частину аграрної реформи, яку зазначала перша Дума і проти якої правительство так рішуче в Думі повставало через своїх представників — і в декларації ради міністрів, і особливо в промовах д.д. Стишинського та Гурка. Видаєть ся ціла низка аграрних законів — 12 серпня про продаж через селянський банк удільних земель, 27 серпня—про продаж тим самим способом казенних земель, і 19 вересня — про передачу алтайських кабінетських земель для потреб переселення. Закони ті видано на підставі ст. 87 основних законів. Але ст. 87 дозволяє видавати в крайній потребі без Думи такі закони, що можуть існувати

лиш в протязі двох місяців думської сесії, а по тім тратять силу, як Дума не затвердить їх. Через те само собою розуміється, що законодавче право уряду не повинно обіймати таку складну і принципіальну справу, як земельна; очевидно річ, що коли Дума не затвердить тих законів, а вони встигнуть увійти тим часом в саме життя, то се може повести на ділі до прикрих непорозумінь.

Принципіально Дума нічого не може мати проти передачі трудящому селянству казенних, удільних та кабінетських земель, — бо се ж вона сама й пропонувала. Але умови тої передачі, заведені згаданими законами, викликають проти себе великі сумніви і ледве чи будуть через те затверджені народнім представництвом. Правительствена земельна реформа має переводити ся через землеустроїтельні комісії та через селянський банк. Про економічну роль землеустроїтельних комісій для нашого селянства згадано вже вище; комісії ті через свій певний склад можуть служити лише класовим інтересам самих земельних власників. Тим самим інтересам служив завше і селянський банк, що загнав земельні ціни до таких шалених цифр, що нормальний дохід від купленої через банк землі часто не може покрити банкових оплат.

Скрутне становище клієнтів селянського банку розуміє видимо й сам уряд, бо 14 жовтня видано указ, яким зменьшують ся оплати селянському банкові (замість 5 р. 25 к. та 5 р. 75 к. до 4 р. 50 к. на рік з позички в 100 р. на 55¹/₂ літ, і т. д.). Але се ледве чи допоможе дальшим клієнтам банка, бо відомо, що селянин, коли йому конче потрібні землі, не вважає на цілий розмір ціни, а міркує лиш про те, скільки йому що-річно доведеть ся за ту землю платити, і коли йому процент тепер зменьшено, то сим скористують ся лиш земельні власники і підвищать ціну, а хлібороб все ж буде платити ту саму суму, що й попередю, тільки вже з більшої ціни. І дійсно, від коли селянський банк широко розвинув свої операції після законів з 21 марця та 26 квітня, середня земельна ціна десятини землі підняла ся з 112 до 150 рублів! І що-місяця ціна те все вище і вище зростає, а указ 14 жовтня мусить той зріст іще прискорити.

Тай незалежно від самих умов, на яких передають ся селянству казенні, удільні та кабінетські землі, — весь той земельний фонд зовсім не може задовольнити пекучої потреби селянства в землі. Не кажучи вже про кабінетські алтайські землі, більшість казенних та удільних земель лежить на півночі та на сході Росії, де власне потреба землі не така ще велика, як по інших місцях. За те там, де землі селянству дуже бракує, казенних та удільних земель дуже мало. Так от наприклад на Україні доси значні простори тих земель лежать в губерніях херсонській (219 тис. дес. казенних та 19 тис. дес. удільних), таврицькій (214 тис. д. казенних на 9 тис. д. удільних) та катеринославській (108 тис. д. казенних та 15 тис. дес. удільних); по інших українських губерніях тих земель зовсім обмаль та ще й до того і більшість казенних і удільних земель на Україні, відповідно до умов останніх законів, зовсім продавати ся селянам не будуть.

Взагалі — засновувати аграрну реформу на самих казенних, удільних та кабінетських землях — се чиста фікція. У аграрних проєктах поступових партій ті землі складають лише одну частину того великого земельного фонду, яким мусить задовольнитися земельний голод нашого хлібороба. Коли ж із тих широких та повних проєктів вирвати казенно-удільну частину фонду, як щось самоцільне, то се не тільки не розв'язує цілої справи, але ще більше мусить її заплутати, коли народне представництво, таки взявши нарешті ту справу до власних рук, дістане від сучасних бюрократичних реформаторів таку гірку спадщину.

До тієї ж спадщини треба залічити й укази 9 листопада про скасування „общини“ та 15 листопада про заставу надільних земель селянському банкові. Перший закон мало торкається ся української території, де „общинних“ земель дуже не багато. Взагалі ж треба сказати, що при інших умовах закон сей, увільняючи особу хлібороба з „общинної“ неволі, великав би співчуття до себе. Але для того потрібно, щоб були вільні і рівні для всіх умови життя; а тепер з нового закону скористають ся тільки заможніші верстви „общинного“ селянства, а голота з того рівночасно мусить лише втратити. Ці-

лого півстоліття бюрократія ставила ся до общини занадто вже обережно, а то вмить стало ся потрібним схаменути ся та враз переіменити тактику, без огляду на те, що мусить викликати та виємкова реформа в економічному життю народа, що й без того вже захитало ся на всі боки.

Далеко більше значіння для України має закон 15 листопада, що дозволяє селянському банкові приймати в заставу надільні землі. І знов же — при інших умовах закон сей мав би інші наслідки. А тепер він поведе до застави в селянському банку надільних земель головню для перекупування земель через той самий селянський банк, — се-б-то на шкоду самому селянству. Досі коли що перешкоджає селянам користувати ся послугами селянського банка — так се те, що банк дає позичку не в повній ціні землі, а 60—90% той ціни, і таким чином до банкової позички треба ще приплачувати з своїх грошей. Тепер гроші на ту „доплату“ можна легко дістати, заставивши в тому-ж банку й надільну землю. Се мусить значно поширити „операції“ банка і всі ті землі — більш 3 мільйонів десятин, що він прикупив за останні місяці, він тепер напевно перепродасть жадним до землі, але необачливим хліборобам. Економічно сильніші елементи селянства, розумієть ся, вийдуть у більшу силу, а слабші не тільки нічого не здобудуть з того, але ще й повбудуть ся й своїх наділь, які й скупчать ся в руках малих і великих Калиток та Пузирів, коли вважати на те, що „земли эти приравниваются во всёхъ отношеніяхъ къ землямъ частнаго владѣнія“ — се б то і спродувати-муть ся за довги.

Взагалі аграрне законодавство нашої бюрократії за минулий рік наводить на досить сумні виводи. Коли на неї і на близьку до неї земельну аристократію насував ся страшний привид народного представництва, вона заходила ся забезпечити земельних власників цілою низкою відповідних законів, пронятих до краю духом клясового егоїзму. Коли показало ся, що нехтувати цілком народні потреби не можна, бюрократія пішла на „уступки“ і видала нову низку законів, саму ідею для яких взяла у прогресивних партій, але звівчила її до краю. Аграрні реформи її були надто виїмкові і непланомірні, вони не вязали ся з загальним без-

правним становищем народної маси і врешті не тільки не давали їй користі, а й доводили до шкоди, завдячи її в лабеті тяжкого, непосильного кредиту і сприяючи скорійшій пролетаризації селянства поруч із зростом селянської буржуазії. До таких наслідків неминуче приводить політика, заснована не на народніх інтересах, а на обороні аристократично-бюрократичних привілежій, так тісно звязаних із старим ладом і так рішучо ворожих ідеалам нової правової держави.

ГАРАЛЬД ГАРДРАДІ.

Місія про дівчину з руської країни.¹⁾

Край Сіцилії далекої
 Наш кораблик пролітав;
 В пишних строях ми на покладі
 Поставали, як і слід.
 Живо біг носатий човен наш,
 Гордий, що героїв ніс...
 Гей, в кого не мужня душа,
 Не посьмів би плавать там.

А про те дівчина з руської країни,
 Що в короні сяє, мене не приймає.

Як ми з Трандами зустріли ся,
 Більше їх було, як нас;

¹⁾ Гаральд Зігурдзон Гардраді, один із визначних норманських героїв, член норвежського королівського роду, належав до тих Варягів, що на поклик князя Ярослава Мудрого прибули з за моря до Новгороду і визначили ся в службі у руського князя. Гаральд був не лише смілим войовником, але також славним у своїм часі „скальдом“, себ то поетом, і головні відомости про його жите маємо власне в його віршах, які заховали ся до нашого часу. З них дізнаємо ся, що маючи 15 літ він перший раз брав участь у битві; се була кровава битва з д. 29 липня 1030 р. під Стікляштадом, у якій погіб Гаральдів брат, король Оляф прозваний сьвятим. Гаральд поранений мусів утікати до Швеції і подав ся до Новгороду, де став на службу у Ярослава. Тут він здобув собі таку славу і повагу, що міг осмілитися просити у Ярослава руки його дочки Єлисавети, яка по матери була Норманкою. Та Ярослав якось вимовив ся від того сватання і Гаральд покинув руську службу 1033 року і поїхав до Константинополя на службу до грецького імпера-

Гей, тож люта і завзятая
 Почала ся боротьба!
 Впав у бою юний наш король,—
 Я відбивсь від нього геть...¹⁾
 Гей, в кого немужняя душа,
 Не встояв би в бою тім.

А про те дівчина з руської країни,
 Що в короні сєє, мене не приймає.

Раз, дівчинонько, піснацять нас
 З чотирьох проломів враз
 Морську воду черпать мусіли.—
 Хвилі лютії ревли,
 Заливали човен наш до тла,—
 Та таки ми не дались!
 Гей, в кого немужняя душа,
 Не посьмів би плавать там!

тора. І тут визначив ся сьмілими военними вчинками та хитрощами, про нього подають відомість, що він здобув одно місто в Сіцилії саме такими хитрощами, як Ольга здобула деревляняський Іскорость, тоб то замісь окупу зажадав голубів, які потім із запаленими льонтами випустив на місто. В р. 1040 він брав участь у здобуттю атенської пристані Пірея і записав своє імя норманськими рунами на мрамуровім льві, якого в р. 1687 венецький полководець Морозіні перевіз до Венеції, де він стоїть і доси. Та при Константинопольським дворі збудили ся против Гаральда якісь підозріння та інтриги і 1043 р. його всаджено де темниці. Та змовивши ся зі своїми товаришами він утік із тюрми, забрав свою богату добичу і захопив у пристани два кораблі; одій із них, розірвавши ланцюх, яким була замкнена пристань, пішов на дно, а на другім Гаральд із товаришами втік на Русь. В тій утеці він по десятилітній службі в Візантії згадав свою любку, „дівчину з Гардаріки“ (руського краю) і уложив на її честь отсю пісню. Певна річ, пісню мусіли співати на Ярославовім дворі в Києві; при тім голосна слава і богата добича Гаральда приєднали йому не лише серце дівчини, але також прихильність батька, який і віддав Гаральдови свою дочку за жінку. Про кінець його жита не знаємо нічого. Матеріяли про те жите а також вірші Гаральдові зібрав шведський учений Рафн і помістив у другім томі своїх *Antiquités russes*, де уміщена також у латинським перекладі от ся пісня. Отсі звістки і німецький переклад пісні поміщено в інтересній розвідці Рудольфа Абіхта „Das südrussische Igorjlied und sein Zusammenhang mit der nordgermanischen Dichtung“, уміщеній у *Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur* за 1906 рік. I. Ф.

¹⁾ Натяк на згадану в нотці битву з 1030 р. Король, що впав у тій битві, був рідний брат Гаральдів.

А про те дівчина з руської країни,
Що в короні сьє, мене не приймає.

Знаю вісім штук: умію я
Вірші голосні складать,
Їздить на коні прудкому як змня,
Плавать в пінявих валах,
І ва лижвах по снігу шмиглять,
Списом в оленя кидать,
Веслувать, як досвідний гребець,
Мечем, луком воювать.

А про те дівчина з руської країни,
Що в короні сьє, мене не приймає.

Там на юзі жінка ні дівча
Не затаїть, а признасть,
Що ми в ранці в южне місто те
Впали наче звірі в снасть.
Там то брязк ішов від наших зброй!
Там то кров лила ся з тіл!
Там то я імя своє вписав
На свідощтво своїх діл¹⁾.

А про те дівчина з руської країни,
Що в короні сьє, мене не приймає.

Я родив ся в Уплянді, де люд
Славно луки натяга,
А тепер ненависні хлопам
Човни вольнії мої
То до берега причалюють,
То йдуть в море, як чайки,
Як їх в берега позсовуем,
Криють хвилі водянї.

А про те дівчина з руської країни,
Що в короні сьє, мене не приймає.

Переклав Іван Франко.

¹⁾ Натяк на здобуте Пірея в р. 1040. Гаральд покликаєть ся на свідощтво жінок і дівчат, бажаючи тим дати знати, що мужі (грецькі) всі були побиті і тому не можуть засвідчити сеї правди.

На українські теми.

Крячуть ворони...

Як широкий світ в малій краплині води, відбилися загальні обставини українського життя на наших Літературно-Науковій Вістнику при його переході з Галичини на Україну. Вони так характеристичні, що варто трохи про них поговорити.

Рішившися сповнити плян перенесення Л.-Н. Вістника з 1907 роком, я в останній книжці за попередній рік, оповіщаючи про се перенесення, пояснив разом ті ширші мотиви, які водили мною. Не вважав потрібним критикувати з ними, чи робити якусь конспірацію, бо в них все було ясно і просто. Треба з'єднати тісніше українські сили для спільної культурно-національної роботи, щоб досягнути ту повноту культурно-національного життя, якого вимагають потреби українських мас і українського громадянства, для їх розвитку й поступу. Треба для того звязати ближче почуттям тісного національного звязку різні часті великої української землі. В першій лінії се треба зробити Галичині з Україною, як краям найбільше різко роз'єднаними історичними, політичними, церковними й культурними відмінами. Галичині треба як найтісніше зблизити ся до України, бо тільки в такому разі вона може в будущині сподівати ся тої помочи, якої здавна жде від неї, щоб вибитися з свого занепаду й поневолення. Сю сторону діла я обговорив в статі останньої книжки Л.-Н.-Вістника, зверненій до читачів Галичан. Другу половину сеї пісні відложив я на пізнійше. Мав пояснити, що й для російської України важно не тратити тісних звязків з Галичиною, яка в останніх десятиліттях була ареною і всеукраїнського культурно-національного руху, і живого партійного життя, і конституційно-парламентарної боротьби. Важно Україні використати для себе результати тої культурної й суспільно-політичної роботи, щоб ужити їх — з певними змінами, чи поправками, розуміється, — як готовий фундамент для свого культурного чи політичного будинку, та будувати на нім далі, а не починати від початку, доходючи до всього „своім умом“ та на ново робити ті проби й помилки, які вже були зроблені самими-ж Українцями — тільки на галицьким ґрунті.

Виводи мої про потребу тіснішого зближення Галичини до України та сильнішої українізації Галичини була прийняті в українській суспільності Галичини загалом беручи дуже прихильно. Галичина в останніх десятиліттях ішла дуже сильно в напрямі такого тіснішого зближення, і тепер симпатично відізвавши ся на проголошений мною поклик, вона дала тим доказ, що дійсно свідомо йшла до такого зближення, до українізації. Кажу про загал української суспільности й її репрезентантів, її пресу, а не різних секретних діл майстрів, які ведуть свою лінію, їм самим знану і потрібну, по різних закапелках. Ті попадаючи в тон своїм польським хлібодавцям, на таку всеукраїнську пропаганду дуже скривили ся.

Дійсно польські органи русиноїдські, інакше сказавши—щиріші й безоглядніші в виявленню почувань до українства, ледво знайшли вирази для свого гніву, тривоги й ненависти на мої виводи. Особливо їх розлютили мої мотиви—що ся тісна спільність з російською Україною pomoже Галичині виломити ся з польсько-шляхетського ярма, а для тої спільности Галичина повинна струсити з себе польсько-німецькі культурні впливи, які так сильно роз'єднують галицьке жите від українського. Як то — вирвати Галичину з польських обіймів, в котрі історична Польща взяла свого меньшого, некультурного брата? Таж навіть смиреному-дрі краківські політики кажуть, що історія звязала Україну з Польщею на віки вічні, так що Українцям нема що й думати про розірванне сього звязку. Се сіямські близнюки, звязані спільною пуповиною; тільки що ті уродили ся такими звязаними, а Україну з Польщею звязали вже пізнійше — інтереси польської шляхти й магнатства. Але результат той сам — розірвіть сей „історичний“ звязок і буде смерть. Певно не обом, як тим близнюкам, а одному. А котрому? Розумієть ся історичній Польщі й „історичним панам“ української землі — польській шляхті. І я не дивую ся гвалту і крику „святого обурення“, які підіймають Поляки при всякім симптомі ослаблення їх пановання на українській землі. Се не наші земляки - Українці, котрих, як то кажуть — можна і з хлібом їсти й на масло бити, — се Поляки. Ті не тільки сво-го — і чужого не люблять пускати з рук, коли раз ухопили.

Львівський Dziennik Polski пролив крокодилеві слези над сумною долею руського (українського) народу в Галичині і тим бездорожем, на яке зводять його такі люде як я. Хочуть відірвати

його від західно-європейської культури, котрої впливам досі підлягала Галицька Русь під мудрою і благословенною десницею польською! Хочуть піддати її впливам „московської культури, прибраної в українську одежинку“. Бож уся та українізація Галичини, се не що иньше як тільки новий сорт московофільства! Ведуть Галичину під московську культуру, під московські впливи, Sapienti sat! Dziennik пише для людей з тонким слухом, яким не треба розвозити справи на лопаті. Досить, що на вступнім місці дає про се статю. І він на закінченне тільки гречно питає мене, чи я б не схотів, даючи приклад галицькій молодіжи (котру заохочував до подорожей і студий на Україну), сам забрати ся зі Львова? Чи би я nie opuścił nasze wpłyem polskim skażone miasto i przeniósł się — na Ukrainę studjować tam kulturę rosyjską? *).

Щож, з гречними панамі потраплю й я бути гречним. Питають пани з Dziennika, чи не схотів би піти зі Львова до Києва, щоб студювати російську культуру. Відповідаю гречно, що в російській культурі я чую себе досить обізнаним, тому бажаю ліпше зіставати ся у Львові й студювати культуру польську, яку мабуть не знаю ще достометно, судячи з того, що з моїх оцінок польської культури Поляки бувають звичайно невдоволені, Зрештою для панів з Dziennika річ ясна сама собою, що се друге завдання далеко вартнійше й благороднійше, бо як поясняє автор статі — самий вже вираз „rosyjski kulturträger звучить в польськім уху як парадокс“. Тим часом польська культура не просто польська культура, а ціла західноєвропейська, бо ж Польща має виключне представительство її на всі краї на схід від Відня й Берліна, і до тої західно-європейської культури не можна мати приступу инакше як через польську.

Народово-демократичне Słowo Polskie пише для людей з нервами тупійшими і тому приходиться йому не задовольати ся самими натяками, а орудувати сильними виразами і кріпкими лайками. І тутешній публіцист українізацію Галичини розуміє не инакше як Dziennik — як заміну впливів польських впливами московськими. Але „культурна“ сторона, якою займаєть ся Dziennik, для читачів Słowa тема занадто пісна, і він в тіснійшій зближенню Галичини до України висуває політичну сторону. В тім

*) Dziennik Polski, 1907, № 5.

зближенню бачить він успіхи państwowości rosyjskiej. Представ-
ляє, мов би під неясними (в дійсності може аж занадто ясними!)
виразами моїми про культурне єднання Галичини з Україною
криється плян відірвання Галичини й злучення її з Київом, з У-
країною—отже з Росією! Теперішній час пригадає йому часи Хмель-
нищини, коли по Галичині крутилися „українські агенти,“ підій-
маючи українську людність до оружного повстання і відірвання
від Польщі. Читачам Słowa моє ім'я не раз подавалося в ряді
імен ворогів Польщі й польської культури від Хмельницького
і Дорошенка починаючи, тому автор статі міг сподіватися, що їм
така історична аналогія з моєю діяльністю не покажеться не-
сподіваною. Тому він в ближше роз'яснення сеї аналогії не входить,
а тільки оплакує пасивність і безрадіність, яку стара Польща по-
казала тоді, під час Хмельниччини, супроти сих агітацій. Взиває
отже сучасну Польщу до „острійшої реакції“ супроти мене.

Але такі поклики пани з Słowa робили вже не раз, в тонах
дуже гострих, але без бажаного результату. Тож автор, згадавши
се й зараз зневірившись, видно, в активності Польщі, звер-
тається до вірного сторожа польських державних інтересів —
австрійського жандарма. Він рекомендує мене австрійському
правительству як державного зрадника (czynny rzezcznik interesów
rosyjskich, propagator idei obalenia z obcą pomocą dzisiejszych rzą-
dów w Galicyi i przyłączenia jej o Rosyi) та поручає йому зайнятися
мною. „Господа начальство, обратите внимание!“ І облекшись
своє польське патріотичне почуте сим доноском, певний, що пе-
реніс справу на певну дорогу, до властивих рук, національно-
демократичний публіцист гідно кінчить свою статтю. *).

З донощиками ми, розуміється, в дискусію входить не мо-
жемо. Зрештою, справа поставлена зовсім ясно. Автор тільки ува-
жав потрібним роз'яснити своїм читачам, що тепер Росія взагалі
використовує український рух против польського елемента, не
лякаючи ся навіть окликів про „самостійність України,“ „Укра-
їнську республіку“. Приклад — Холмщина. Сей приклад, мабуть,
вповні розсіяв сумніви читачів Słowa, які давніше стільки чули
про переслідування українства в Росії. Справді — Холмщина?!

Галицько-російський офіціоз „Галичанинъ“ був, очевидно,
дуже приємно вражений сим відкритєм польських публіцистів, що

*) Ukraiński agitator — 1907. № 3.

українська течія підрізує галицьку Польщу, щоб готовити триумфи „російським впливам“ в Галичині. Досі він доводив, в душі старих против українських інсинуацій, що українство розбиває галицькі сили на користь Польщі. Тепер міняє позицію: українство потрапить більше пошкодити польському панованню, польським впливам, ніж „теоретичне москвофільство“, яке культивують Галичанинъ і Со, і яке тепер все більше й більше вимірає в Галичині. Аби тільки на далі українство розвивалося поза сферою польських впливів і польської контролі. З сього погляду клич українізації Галичини й тіснішого культурного зближення її до російської України знаходить у публіцистів „Галичанина“ вповні зрозуміле співчуття. Але дурниць, наговорених польськими публіцистами про російську протекцію українству, про російські державні впливи в українськiм убраннi, „Галичанинъ“, розумієть ся, не міг прийняти. Зрештою, що робив би він, бідний, сам з товаришами, як би справді російські державні й культурні елементи найшли своїх оборонців в галицьких Українцях? І відповідаючи на інсинуації польських публіцистів в їх же душі, він киває на австрійське правительство. „Не говоримо позитивно, пише він, что австрійское правительство будетъ поддерживать кievскій центръ малорусскаго сепаратистическаго движенія и также не можемъ съ цѣлю положительностью утверждать того, что центръ этотъ переносится въ Кіевъ за согласіемъ австрійскаго правительства съ этой цѣлю, чтобы галицко-русская культура освободилась отъ польскаго контроля и вліянія. Но предположеніе наше можетъ имѣть за собою извѣстныя основанія въ историческихъ фактахъ изъ послѣдняго вѣка.“ *).

Справді, хто як не австрійське правительство в особі гр. Стадіона „видумало“, як кажуть Поляки, галицьких Русинів в 1848 р.? Чомуж би й тепер австрійському правительству не опікувати ся ними? Віддавши Галичину в повну розпорядимість Поляків, і не можучи нічого тут зробити для них, воно каже нам переносити нам наші ляри й пенати до Київа, щоб бодай тим способом вирвати галицьких Русинів з кліщів польського пановання й польських впливів? Справді, чи не умильний се образок?

А може австрійське правительство через перенесенне укра-

*) „Переведеніе изъ Львова центра украинофильства“, Галичанинъ ч. 280.

Інської літературної роботи з Львова до Київа хоче підбити під свої впливи російську Україну, принаймні правобічну? Російське правительство, по доводам Słowa P., через мене й інших агітаторів хоче опанувати Галичину, й для того Л. Н. Вістник переносить ся до Київа,—а може австрійське правительство хоче се використати для того, щоб опанувати правобічну Україну, й дає згоду на се перенесення? Що за чудесний ґрунт для політичної інтриги на два фронти! Щоб тут могли зробити такі майстри як землячок наш Купчанко, сопартійник Галичанина, й інші. Скільки-б можна було набрати грошей, підмог, ордерів від обох сторін! Якіб „субсидії“ й „вспомоществованія“ можна-б випросити для Л. Н. Вістника і „нищих Галичан,“ як би то в руки мудрійших людей...

І так Słowo відкрило в справі Л. Н. Вістника російську інтригу й покликало австрійську поліцію ратувати „історичну Польщу“ в небезпечній позиції. „Галичанин“ відкрив інтригу австрійську. Вправді російських жандармів не покликав, навіть висловив надію що на київським ґрунті українство „потеряеть сепартистическое политическое остріе, какое оно приобрѣло подъ польскимъ влияніемъ,“ так що кінець кінцем сей рух вийде „въ пользу всего русскаго народа,“ причинить ся „къ поднятію общерусской культуры, литературы и національной силы.“ Але чого не зробив „Галичанин,“ зробили його товариші по зброї по сей бік кордону. „Варшавскій Дневникъ,“ передруковуючи статю „Галичанина“, уважав своїм обовязком прохолодити „оптимизи“ „Галичанина“ що до „будущаго украинскаго очага.“ „Для такихъ розовыхъ надеждъ во всей предшествующей дѣятельности проф. Грушевскаго и его сотоварищей по сю и ту сторону границы нѣтъ, повидимому, никакихъ оснований,“ заважив він, не входячи в близшу дискусію. *).

Інші органи тої категорії теж не вважали потрібним входити в близші розговори в сій справі; повидавали звуки „отчасти похожіе на а и отчасти на е.“ Але справа поведена була иньшими дорогами, і в результаті за два тижні по виході першої книжки Л. Н. Вістника він був адміністраційно заборонений на весь час воєнного стану в Київі, „за вредное направленіе.“ В чім саме проявив себе той небажаний напрям Л. Н. Вістника

*) „Перенесеніе центра украинофильства изъ Львова въ Киѣвъ“ № 358

в очах компетентних сфер, зостаєть ся нам незвістним. Очевидно нічого конкретного й не можна було вказати. Видко, небажана була сама ідея культурно національного піднесення українства, яку виписав на своїй програмі Літературно-Науковий Вістник. Хотіли оборонити „единство русскаго народа“ від української небезпеки...

Таким чином російська адміністрація блискучо відкинула підозріння польських публіцистів, ніби то вона піддержує український рух чи симпатизує бажанню Українців вирвати ся з культурної переваги Поляків, визволити галицьку культуру з-під впливів польських. Публіцисти „Галичанина“, які були допустили гадку, що свобідний розвій українського або білоруського елементу може бути користним чинником „общерусской культуры и национальной силы“, мусіли прикусити язика. Мусіли переконати ся в своїй наївності й стидливо замовчати, побачивши що російська бюрократія по всіх свободах, висипаних за сі роки, не признає й нині свободи самоозначення для української народности і всі проби розуміти трохи з ширшого становища, „національні інтереси русскаго народа“ відлітають від полірованого граніта „истинно русских“ мозків. Завстиданий в своїй ліберальности „Галичанинъ“ перед синедріоном російських сторожів „единства русскаго народа“ — чи се не чудовий сюрпріз для цїнителів „комедії людського житя?“

І так — „умри,“ „мовчи й не диш“ кричать далі українству жерці „історичної Польщі!“ Ти потрібне для неї, як будівничий матеріал, як етнографічне гарматне мясо. На твоїй землі, на костях твоїх синів має стати велична будова „всєсвітнього значіння“ Польщі — відродженої Польщі. Без „українських провінцій“ — так само білоруських і литовських, тісно польській душі, нема де дихати польським грудям. Польська територія за тісна для „світвої Польщі.“ Польського елементу й польських засобів не стає для піддержування світвого значіння польської культури. Мусить іти фабрикація польського елементу з українського „сырья.“ Не тільки для винагородження утрат, які задає історичній Польщі на західніх границях германізм. Треба фабрикувати польський елемент з українського матеріалу і в інтересах піддержання польського престижа, який прецінь і виріс тільки коштом української, білоруської та литовської народности. Треба запобігати всякому зміцненню, всякому піднесенню котрогось з

сих елементів, і для сеї мети, за браком своєї власної жандармерії, користати з услуг поліції, адміністрації та мілітарної сили, чи Австрії, чи Росії — де як удасть ся.

І таж сама пісня з другого боку — зі сторони офіціальних і неофіціальних сторожів і оборонців „единства русскаго народа.“ „Згинь, пропади, український народе!“ Сил великоруської народности може не вистачити для широкого розмаху „широкої руської натури.“ Сімдесяти мільонів великоруської людности й безграничної території її в очах сих „патреотів свого отечества“ занадто мало, щоб щось значити в очах культурного світа. Сам державний союз з иньшими народностями, як зняряде культурного й суспільного розвою, їх не вдоволяє. Державний звязок по їх переконанню, так само як і по переконанням „істинно польських людей,“ має служити помпою, що переливає сили й засоби з народностей недержавних в народність державну.

Як примітивний хлібороб, не дбаючи про поліпшенне свого господарства, про побільшенне культури, бачить одинокий ратунок тільки в розширюванні площі своєї нужденної хліборобської роботи, так і вони. Занедбуючи культуру й добробут свого величезного народа, вони тільки пасуть хижі очі по иньших народностях, щоб когось „обрусить,“ придавить і на тих придавлених справити „істинно русській пир,“ як Монголи на задавлених тілах українських князів.

Так сходять ся з собою сі два контрасти — оборонці історичної Польщі й заступники единства русскаго народу — на українській голові. „Бездна бездну призиває,“ каже звісний афорізм. Як відомо, значінне його не ясне, і українська побрехенька толжує, що се піп попа кличе на обід. Але я позволю собі думати, що воно має иньше значінне — „істинно-польські“ і „істинно-руські люде“ подають собі руки над українськими головами. А як і не подають навіть, то й не подаючи, роблять принаймні те саме. Як не „істинно польським“ кием, то „істинно-руською“ дубиною, а все цілять по українській голові. Смерть тобі, Україно!

Але українство не хоче вмирать, ані в інтересах відновлення історичної Польщі, ані задля фантома „единства русскаго народа.“ Воно твердить се неустанно, словами й ділами — проявами стихійної сили, житевої енергії. Не маємо ніяких антипатій до польського народу, бажаємо йому як найкращих успіхів на його рідній землі. Але не хочемо, щоб наша земля служила аре-

ною польонізації, розросту польської національної сили, щоб нас уважано вічними кріпаками й підданими давної запропашено річи посполитої, її інвентарем, та коштом нашого народу, його потреб розвою й поступу зміцнювано сили польського елемента. Маємо всякі симпатії до народу великоруського, бажаємо йому сили й слави. Не вирікаємо ся тісних історичних, етнографічних і культурних звязків з ним. Але протестуємо й не перестанемо протестувати против того, аби для скріплення тих звязків здержувано силоміць натуральний розвій нашого народу, ставляно перешкоди його культурним і національним потребам і всякими способами приголомшувано в інтересах такого „единства русского народа“, яке видумали собі його офіціальні оборонці й неофіціальні добровольці.

Се „единство“ істнувало й може істнувать як моральний звязок, почуте близькості етнографічної й культурної спільности, традицій і т. д. Таке почуте, кажу, дійсно істнувало й істнує, хоч і затроюване, профановане, топтане було неустанно тими выводами, які робили ся для ужитку практичної політики з теорії тої єдности. Оздоровити, зміцнити, збільшити се почуте можна тільки тоді, коли зніметь ся всякий примусовий характер з союзу „русских народностей“, коли не буде місця для утисків і обмежень в імя їх „єдности“, коли моральні й матеріальні засоби наші не будуть використовувані в інтересах державної, великоруської народности. Одним словом, треба дбати, як казав пок. генерал-губернатор київський Драгомиров — про „внутреннее единопдушіе, а не внѣшнее единопобразіе“. І коли всі ті, кому справді на серці лежить та єдність, будуть дбати про нього, то се „единопдушіе“, моральна єдність буде рости й кріпнути.

Досі дбали і дбають власне про те „внѣшнее единопобразіе“, в дусі аракчеевського ранжіра і воєнних поселеній, нехтуючи всякою моральною звязею „единопдушія“ і забиваючи її до останку. Ставило ся метою — подавлення національних прикмет української народности, уживано всяких перешкод йому в національному розвою. Результатом був страшний культурний і економічний занепад України, деморалізація української суспільности. Ціною подавлення всякого життя, досягалася до певної міри ілюзія єдності. Але єдність не досягала ся. Її не було й не буде. „Русскі“, чи східнославянські народности і в минувшости не творили такого уніформного русского народу, який нафантазували собі каззон-

ні проповідники „єдинообразія“, і не буде ніколи творити. Істнованне осібних народностей серед східнього славянства виходить за всі границі історії; культура була відмінна; культурна мова, як тільки опирала ся на елементах живої мови, була різна — від XIV віка вона йде вже зовсім виразно різними дорогами на Україні і в Великоросів. І ніяким способом не можна буде досягнути тої фантастичної єдності — одноформності. Навіть як би удало ся вбити українську мову, українську культуру, — одність не була-б досягнена. Ірляндці, стративши мову під англійським утиском, не стали через се Англійцями — стали ворогами Англійців і Англії. Системою гнету, чи зі сторони речників історичної Польщі чи зі сторони ревнителів „єдинства русского народа“, можна тільки вигострити відносини, знищити всякий слід „єдиномушія“, на велику шкоду обох народностей, але не привести до єдності.

Сього ніяк не можуть зрозуміти російські політики — ті ревнителі єдинства русского народа, і отсей епізод з Л.-Н.-Вістником дає свѣжу й блискучу ілюстрацію сього. Вігство українського слова в австрійський Єгипет від гоненій великих і малих бюрократичних Іродів, розуміється, могли тільки ослабити моральні звязки українського національного руху з великоруським життям. На се вказувано і з великоруської сторони — що сей перехід центра українського культурно-національного руху до Львова з становища моральної єдності „русских народностей“ був дуже сумним і шкідливим наслідком системи гоненій *), тим що загострив відносини — властиво ослабив моральні звязки, бо про якусь ворожнечу против великоруської народности чи культури зі сторони українства, хоч би й закордонного, загалом кажучи, не може бути мови. Перенесенне культурної української роботи зі Львова до Києва з становища скріплення моральних звязей всі приятелі „єдиномушія“ в Росії повинні були б як найщиріше привитати. Вшехпольські політики се відчули й виявили своїм криком і доносами. Але російські бюрократичні сфери зістали ся вірними політиці „єдинообразія“ і привитали сей перехід так, якби справді хотіли українство вигнати назад до Єгипта. Видко, не вмирають „ищушіє души отрочати“ українського **), не бере їх ні консти-

*) Сю гадку піднесла й звісна записка петербурської академії наук в справі знесеня заборон з українського слова.

***) Памятаю, як сим викликом: „изомроша ищущіє души отрочати“ привитано в одній компанії старих „українофілів“ вість про смерть славного М. Юзефовича.

туція ні свобода. Розвій „русских народностей“ в тіснім моральнім звязку єдинодушя, „в пользу русскаго народа“, як каже „Галичанин“, їх все вдовольняє. Вони хочуть одноформности, а для неї смерти українства в інтересах народности великоруської.

Алеж звідки такі дикі пляни й замахы, звідки такі канібальські апетити на українську народність з російської й польської сторони? Що викликало їх? Де причина?

Очевидно — тільки симптоми нашої національної слабости, наш довговіковий занепад, наші вічні усобиці, брак солідарности, що виробили для нас репутацію народности нездалої до житя, до самостійного розвою, народности пасивної й слабкої, здатної на те, щоб служити матеріалом для інших більш агресивних, більш сконцентрованих, більш солідарних народностей.

Попередні покоління своєю смирною, податливою тактикою підтримували сю репутацію. В Галичині Русини незмінно маніфестували свою вірність і коректність, свою бездонну лояльність, безмежну скромність у вимогах і вирозумілість на чужі претенсії й вимоги, поки аж останніми часами не зневірилися вкінці в сій тактиці. В Росії покоління українофілів протягом десятиліть дбали про те, щоб надати українській справі можливо непримітні розміри, вигладити все, що могло неприємно вражати репрезентантів офіціальної Росії й проповідників єдинства русскаго народа. „Удавали, що їх нема“, як я позволив собі висловити ся в одній з попередніх статей, і тим тільки дражнили апетити політиків єдинства і обрусенія.

Тактика була хибна й накликала тільки зграї вороння на українство.

Наші думи залюбки малюють образ знеможеного, обезсиленого козака, що збирається вмирати на могилі серед широкого степу. З холодною покорою прощається він з житем і з резігнацією дивить ся, як вьють ся коло нього ворони й кричуть, чекаючи хвилі, щоб кинути ся на його знеможене тіло. Його пасивність, резігнація осьмілює їх і роздражнює апетити вороння. Вони не можуть дочекати хвилі, коли він закриє очі, й можна приступити буде до паювання його ще живого тіла.

Таке воронне скликало на голову українства наша вікова пасивність, і кричуть тепер ворони на около нас, і дражнять ся гнівають ся, що ми все ще не вмираємо, все що хочемо жити

Чим можемо відогнати сю воронячу хмару? Очевидно, тільки познаками життя, житевої сили, активності. Тільки прояви інтензивної національної енергії змусять всіх охочих до поділу української спадщини проковтнути слинку, що набігла їм до рота, і приглушити свої апетити до иньшої оказії.

Струсім з себе традиційну пасивність й резігнацію. Ясно й сміло голосім сьвіту наші домагання й потреби і з подвоєюною активністю візмім ся до їх реалізації на культурнім і політичнім полі. Тільки діло наше переконає теперішніх ворогів і антагоністів українства, що ми були праві в наших домаганнях, і змусить їх вдоволиити ся тим, що ми можемо дати.

Одність держави, а не централізм! Моральні звязки „єдиностія“, а не національна нівеляція! Союз свобідного розвою, а не визиск одніх на користь других!

Сього досить! Се признають з обох фронтів—і польського і російського, коли переконають ся, що більшого Україна не дасть.

Вставай, козаче, з могили! „Наші шаблі поломані, мушкети без курків, але-ж серце козацьке не боїть ся Турків“. Духовної зброї не забракне, як би тільки того козацького серця. Покажи себе, козацьке серце!

9 (22) II.

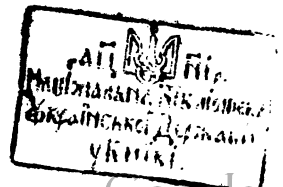
З МАНЮЄЛЯ.

Мов кайданник в тісній клітці
Соловейко нудьгував,
Спогадавши, як на вітці
Веселесенько співав.

І про долю і про волю
І про любовці, про все...
А тепер замовк він з болю,
Муки довго не знесе.

Вже й весна, йому не снить ся,
А журбі нема кінця,—
Заспівав би, так темниця,
Гірше смерти для співця.

Переклав Павло Граб.

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

З австрійської України.

Українські партійні з'їзди: радикальний; національно-демократичний. — Виборчі приготування: польська „Rada Narodowa“; інші польські партії. Передвиборча аітація українських партій — Стрваа одноцільною українською парламентарною клубу.

Наші політичні партії в Галичині не виявляють такого правильного партійного життя, яке бачимо в добре зорганізованих політичних партій, приміром у Західній Європі. Причина цього, — по часті в особливих умовах життя українського народу в Галичині, де лекше на основі відчутих народною масою політично-соціяльних домагань викликати грандіозний масовий рух, як покликати до правильного життя партійний організм; по часті-ж те, що наші партії тільки-що починають укладати ся так, щоб відповідати потребам певних соціяльних верств людности, а тільки тоді, коли сей уклад завершить ся, коли кожна партія буде тісно звязана з певною соціяльною клясою, тільки тоді буде можливе правильне партійне життя.

Найліпшою ілюстрацією сили якогось політичного напрямку, що вмів оперти ся на відчуті народньою масою потреби, в масах і разом з тим слабости його як політичної партії, — послужити може українська радикальна партія в Галичині. Ті соціяльно-політичні кличі, які радикальна партія понесла в народню масу в початках свого істнованя, прийняли ся там, — і тому ми можемо говорити про силу радикального руху між нашим селянством, можемо зазначити, що видаваний радикальною партією „Громадський Голос“ минулого року значно розширився. Але організаційна діяльність партії дуже слаба, куди слабша як була в половині 1890-их років. Від коли від партії відпали інтелігентні сили з одного боку на користь національної демократії, відколи вона перестала бути одинокою представницею українського поступового руху взагалі, від тоді її організаційна сила починає слабнути.

Почавши з 1898 р., я брав участь — спершу активну, як член партії, а опісля пасивну — в усіх радикальних з'їздах (з ви-

імком двох), і на сій підставі можу ствердити, що на скільки організаційна сила партії представляєть ся на з'їздах, на стільки вона представляєть ся що-раз слабше. Останній з'їзд, про який власне хочу говорити, з'їзд з 22 і 23 грудня 1906 р., також не творить виїмку в сїм правилі.

Найбільш пекучою справою дня була в Галичині протягом цілого 1906 року виборча реформа, а коли вже стало ясно, що вона буде переведена в жите, тоді перед кожною політичною партією висунулось на перший плян питання виборчої агітації, Се питання, — поминувши формальности, неминучі на кождім партійнім з'їзді, заняло майже в цілости останній радикальний з'їзд. В сій справі прийняв він такі резолюції:

„I.) При виборах беремо акцію самостійно в виборчій боротьбі, але не виключаємо можливости злуки з демократичними партіями.

II.) Нова виборча постанова до віденського парламенту доказує до решти, що нашому народови нема що довго попасати в Відни; тому то з'їзд заявляє:

1) Партія буде підпирати лише таких кандидатів на послів, котрі дають запоруку, що з усіх сил будуть помагати нашому народови до виборення повної економічної тай політичної незалежности австрійської України від Відня, як і від галицької Польщі. З'їзд уважає за найперший обовязок послів галицьких і буковинських, як і всеї нашої суспільности, довести, — протягом наступаючої 6-літної парламентарної сесії, — і то за всяку ціну, до того, аби всі ґрунти панські, державні й церковні в галицькій, буковинській (а по змосі й угорській) Україні попали ся в руки наших селян.

2) З'їзд бачить будуччину нашого народу виключно в єдности его з українським народом у Росії та в наконечній ціли тої єдности, українській республіці.

В теперішну пору з'їзд уважає за найважнішу національну задачу помогти українському народови в Росії до здобутя землі і волі. Змагаючи безпосередно до сеї ціли, — як і взагалі до згаданої єдности, — з'їзд заявляє, що наша селянська радикальна партія має бути від тепер одноцільна на всему просторі України з кольоніями, і то ще в делеко більшій мірі ніж ворожі нашому народови партії польські, російські й інші на нашій Україні. З'їзд поручає зарядови ввійти зараз у безпосредні зносини

з нашими селянами на Буковині, на Угорщині і в російській Україні“. *)

Я не буду на с'їм місці спиняти ся на рішенню партії, що до виборчої тактики за для найблизших виборів до австрійського парламенту; се буде зроблено низше. Але за те зверну увагу на принципіальний бік II-ої резолюції, яка має не хвилевий, а загальний характер.

Про „економічну й політичну незалежність австрійської України від Відня й від галицької Польщі“ не будемо говорити. Сумніваємо ся, чи сій справі можуть що допомогти українські послы з Галичини, хоч-би їх всіх 28 вийшло по думці радикальної партії, коли зважимо, що против них у сій справі стане солідарно 78 польських послів з Галичини, а цілому парламентови не захочеть ся рушати таких питань, бодай у ближшій будучности певне ні.

Те саме про ту українську будучність, про яку говорить резолюція. Чим партія може допомогти українському народови в Росії здобути „землю і волю“, справді годі відгадати, — так само годі, як і то, як партія, що не вспіла зорганізувати ся як слід у Галичині, думає переводити свою організацію „на всім просторі України з кольоніями“... І то без програми, яка відповідала би потребам даної соціальної верстви українського народу „на всім просторі України з кольоніями“, без істновання аналогічних партійних організацій на тому просторі, без того всего, що конче потрібне, щоб така енуціяція являла ся не пустою фразою, а висловом потреб, назрілих серед суспільности.

Та вже ніяк неможна зрозуміти, як міг з'їзд наложити на українських послів з Галичини й Буковини обовязок, щоб вони протягом найблизшої парламентарної сесії довели за всяку ціну до того, аби вся панська, державна й церковна земля в галицькій і буковинській (а по змозі й угорській) Україні перейшла в руки наших селян. Така земельна реформа в австрійській державі не тільки не являє ся пекучим (як пр. у Росії), але взагалі яким питанням дня, у свідомости народної маси не грає вона такої ролі, як у Росії. Значить, щоб про неї подумав австрійський парламент, про се не може бути й мови. Могли би там заговорити про неї хіба українські послы з Галичини, але тільки заговорити,

*) Див. „Громадський Голос“, ч. 1 січня 1 1907.

не більше. Бо заставити парламент серйозно подумати про се, — не сила їх. А вже накладати на них обов'язок, протягом 6 літ перевести за всяку ціну таку реформу, — се, коли хочете, або нерозумінне, що таке парламент, що таке сила поодиноких посольських груп у нїм, не розумінне або—демагогія. Агітуйте за такою земельною реформою, зробіть її у свідомости народніх мас такою пекучою потребою, щоб вони зірвали ся до боротьби за здійсненне її, — але вкладати такий обов'язок на посла... Ні, се тільки або нерозумінне сучасної державної машини або демагогія,—чи одно чи друге свідощтво того ідейного хаосу, який панує в теорії і практиці радикальної партії і з якого треба б їй як найшвидше вийти, коли вона має відіграти якусь певнішу роль в політичній житю Галичини.

На з'їзді прийнято також резолюцію, щоб партія підпирала галицьке народне учительство в боротьбі за поліпшення тих правних і матеріальних умов, які важким ярмом налягають на учительський стан у Галичині; з другого боку резолюція жадає від учительства, „щоб воно держало з народом та підпирало його інтереси“. Сьому становищу не можна нічого закинути, — тільки, коли партія думає оперти ся по селах на народніх учителях, як се виходило з деяких промов на з'їзді, — то се самообман. Учительство, залежне від державної влади, не зможе брати масової участі в діяльності такої політичної партії, яка радикальна.

Загалом побажати б радикальній партії більше ясности в її теорії і практиці, бо тільки таким способом вона зможе скласти ся в міцну політичну партію. Ся неясність також відбиваєть ся на „Громадськїм Голосі“; читаєш його і справді часом не знаєш, яка се саме газета. А шкода. „Громадський Голос“, зачуваємо, ширить ся що раз більше. Отже коли з сього має бути яка суспільна користь, то треба, аби ясні кличі ніс у народню масу.

Найліпшу організацію з українських партій у Галичині має безперечно партія національно-демократична. Одначе з ідейного боку вона — се скоріще штучне зліплене ріжних напрямів, як одноцільна партія, оперта на данім світогляді, висловленім у програмі. Тут клерикальна група бореть ся з радикальною, яка хотіла б надати партії чисто-світський, вільчий од усяких релігійних впливів характер, а в соціально-політичних питаннях

зближуєть ся навіть до соціялістичних опортуністів; по середині стоять умірковані елементи, які уступаючи „і нашим і вашим“, хотіли б вдержати партію вкупі й на педесталі „всенародньої“ партії. При тім теоретичної соціяльно-політичної літератури партія не має ніякої і навіть не пробує сотворити її.

Останній партійний з'їзд, що відбув ся 25 і 26 (н. ст.) грудня 1906 р., займав ся також головно справою недалеких виборів до парламенту. Тут згадаємо найперше загальний реферат д-ра Костя Левицького п. н. „Наша політична діяльність у минулім році і з окрема наша акція в справі виборної реформи“. В резолюціях¹⁾, які поставив референт, зазначено, що „український нарід у Галичині сильно zagrożений у своїм правно-політичним становищі через те, що краєву управу віддано виключно в руки польських верховодів, а остання надія на поліпшене політичного становища Українців у Галичині дорогою справедливої виборчої реформи не здійснила ся“; що більше, „нечуване покривджене українського народу що-до його парламентарного заступництва збільшено розширенем краєвої автономії, через що вложено в руки польських верховодів нову збрую на знищене українського народу в Галичині“. Супротив того „наша тактика на зверх не може бути инша, як лише строго опозиційна, та мусить змагати до того, щоб Українцям у Галичині здобути належне їм правно-політичне становище на основі національної автономії на території української части краю, а також здобути нашому народови потрібну землю й инші способи продукції, забезчити йому здобутки його праці та охоронити його перед економічним визиском“.

Про виборчу тактику реферував др. Володимир Охримович. З'їзд постановив, що виборчу акцію партія вести-ме самостійно під доглядом „Народнього комітету“ (себ-то головної партійної управи). В відповідній резолюції зазначено, що партія „буде класти й підпірати тільки тих кандидатів, що належать до нашої партії та зобов'язуть ся вступити до одноцільного незалежного українського парламентарного клубу“. Одначе партія може підпірати й не-партійних кандидатів, коли вони згодять ся вступити до згаданого українського клубу, а навіть і таких кан-

¹⁾ Резолюції, ухвалені на зїзді, цитую по „Ділу“, ч. 268 з 27 грудня 1906 р.

дидатів, які хоч не дадуть такої згоди, але їх політична програма не буде різнити ся з політичною програмою партії. В справозданю „Діла“ се становище з'їзду схарактеризовано ось-як: „з'їзд висловив домагане, аби при надходячих виборах до державної ради всі верстви і стани української суспільности в Галичині: селянство, духовенство й інтелігенція поступали згідно й солідарно й аби при ставленю кандидатур та веденю виборчої акції наступило порозумінє між нашою партією й іншими українськими партіями, а також з опозиційними жидівськими й польськими партіями на основі компромісів“. Очевидно, право затверджувати компроміси своєї партії з іншими партіями в окремих виборчих округах лишає за собою „Народній Комітет“.

Реферати: о. Ол. Стефановича про виборчі кандидатури й д. Л. Цегельського про виборчий фонд, скільки знаємо про них з офіціальних партійних жерел, не представляють ширшого інтересу.

Більшу увагу треба звернути на реферат і дискусії про аграрну програму партії. Партійна програма з 1899 р. домагаєть ся між иншим „викупу землі, передовсім великої власности, на загальну власність народу і достарчуваня тої землі нашим безземельним і малоземельним селянам-хліборобам під вигідними для них умовами“. Сю програму, ухвалєну скоріше задля конкуренції з анальоґічною програмою радикальної партії, ніхто зрештою не висував так остро на перед, як пр. національно-політичні домаганя, — бо й взагалі така земельна реформа, хоч з об'єктивного становища являєть ся пекучим питанєм для українського селянства в Галичині, то суб'єктивно беручи, не стала ще такою назрілою потребою, як пр. у Росії. На сім з'їзді, як ми вже бачили, побіч домаганя національно-територіяльної автономії, зазначено також, що партія повинна змагати ся, „щоб нашому народови приспорити потрібну землю“. Але дати замість сих загальних фраз якусь конкретну аграрну програму партія не змогла, бо зараз виявило ся, що ріжні її групи ріжно розуміють ту програму.

На з'їзді аграрному питаню був присвячений реферат д. Л. Цегельського, який подав нарис аграрної програми, анальоґічний до програми російських кадетів. Але против нього виступила „уміркована середина“ й устами посла Олесницького заявила, що така програма — се утопія. Замість сеї „утопії“ „уміркова-

на середина" радить парцеляцію великої земельної власности, комасацію селянської землі (хуторне хазяйство), організацію продукції селянських виробів, дешевий кредит і т. п. способи, які, правда, можуть здержати від руїни тих селян, що тепер економічно ще сильні, але нічого не допоможуть малоземельним і безземельним. Справа так і лишилася непорішеною, а про його екстерно ухвалено резолюцію, що „з'їзд признає потребу вироблення детальної аграрної програми на основі загальних постанов партійної програми з 1899 р. і поручає Народньому Комітетови“ щоби в тій цілі скликав як найшвидше аграрну анкету, — а посольських кандидатів і партійних послів завзиваєть ся, щоб вони в своїй публичній діяльності змагали до здійснення нашої аграрної програми“.

Здійснювати програму, над якою тільки-що має радити анкета... Партія, яка хоче бути представницею селянства, повинна б серйозніше брати ся до такої справи, як аграрна програма.

Як бачимо хоч-би з отсих двох партійних з'їздів, на першому пляні діяльності галицьких політичних партій стоять приготування до виборів до парламенту, які вже офіційно назначено в цілій Австрії (з виїмком Галичини і Далматії) на 14 мая, а в Галичині, — відмовідно до окремої ухвали, прийнятої на внесене „Польського кола“, — на 14 (частина сільських виборчих округів), 17 (решта сільських виборчих округів і частина городських виборчих округів) і 23 (решта міських виборчих округів) мая, себ то на три окремі дні, щоб галицькій адміністрації було лекше помагати польсько-шляхетським кандидатам. Се будуть перші вибори на основі нового виборчого закона, який заводить загальне, безпосередне, рівне і тайне голосоване, і тому для всіх політичних чинників: і для правительства і для реакційних і для поступових партій являють ся вони до певної міри загадкою. Через те скрізь замітно живійші, просто горячкові приготування до виборів, які почали ся куди швидше від офіційного визначення терміну виборів.

Аби зрозуміти картину виборчого руху в Галичині, треба собі пригадати основні постанови виборчого закона для Галичини.

І так маємо тут 34 міські виборчі округи, назначені законом для Поляків, округи, в яких українська людність скрізь творить меншість. Тут національно-політична виборча бо-

ротьба майже виключена, хиба де виїмково прийшло-б ся Українцям вступити до виборчого бльоку з Жидами, або ще більш виїмково до такого-ж бльоку з якою крайне опозиційною польською партією. По правилу-ж тут іти-ме виборча боротьба між польськими кандидатами на чисто політично-соціалнім полі. Українці можуть тут виставити кандидата хиба для порахованя своїх сил і для зазначеня свого національного становища.

Далі маємо 17 сільських виборчих округів у західній Галичині, де також виключена національно-політична боротьба і де бороти-муть ся тільки кандидати польських політичних партій на основі своїх програм.

В кінці маємо 19 сільських виборчих округів у східній Галичині. В 9 з них обидва мандати признає закон для Українців; в других 10 один мандат призначено для Українців, а один (той, для якого треба дістати над 25⁰/₀ голосів) для Поляків. Тут на цілій лінії виборча боротьба мати-ме також національно-політичний характер. Тут Поляки готовлять ся виставити кандидатів не тільки в тих 10 округах, де для них закон признає по одному мандатови, але загалом скрізь, де тільки вдасть ся видерти в Українців мандат і таким чином скріпити „polski narodowy stan posiadania“. З другого боку Українці, супротив такого агресивного становища Поляків, мусять напружити всі свої сили, аби вдержати в своїх руках те, що їм дає закон.

Доси тим органом, який здобував у Галичині мандати для шляхетського „Польського Кола“, був „Краєвий центральний виборчий комітет“, звісний народнім масам під назвою „Комітету для виборчих розбоїв“. Маючи на свої услуги всю державну машину в Галичині, він переводив вибори так, що на 78 послів із Галичини більше 60 належало до „Польського Кола“. В польських округах той комітет підпірав тільки таких кандидатів, які обовязували ся вступити до „Польського Кола“, при чім, маючи до вибору між консервативно-клерикальною і т. зв. „демократичною“ кандидатурою, підпірав першу. А в українських округах підпірав він або польсько-шляхетські кандидатури або кандидатури т. зв. „porządnych Rusinów“, себ то людей українського роду, найчастійше безідейних карієристів, які обовязували ся не виступати в парламєнті против „Польського Кола“ і против польсько-шляхетської управи в Галичині, щоб „Польському Колу“ було на кого покликати ся, що ось, мовляв, правдиві заступники

українського народу, які хотять жити з нами в згоді, — а ті інші, опозиційні послы, се гурток не вдоволених „гайдамаків“...

З заведеном загального, безпосередного, рівного і таємного голосованя становище „Комітету для виборчих розбоїв“ стало труднійше. І ось він, щоб надати собі більше значіне, реорганізуєть ся, приймаючи в свій склад національних демократів, різні групи городських демократів, різні групи селянсько - клерикальних елементів, які повстали між польським селянством західної Галичини. Для більшого авторітету міняє він свою назву і пише на своїй вивісці „Rada Narodowa“. І ось маєте нову організацію польсько - шляхетсько - шовіністично - клерикального характеру, яка вважає своїм обовязком оборону польських „національних“ інтересів на виборах. А ті „національні“ інтереси полягати муть на тім, щоб у польських округах підпирати кандидата одної з груп, які входять в склад „Rad - и“, а в українських округах видерти в Українців як мога більше мандатів. Можна наперед сказати, що найбільшу увагу зверне „Rada Narodowa“ на вибори в сільських округах Східної Галичини, то виставляючи польсько - шляхетских кандидатів, то висуваючи против кандидатур українських поступових партій кандидатури „porządnych Rusinów“.

Що се буде так, можна бачити хоч-би з статі східно-галицького поміщика Тадія Ценьського, відомого з фанатичного україножерства, дотеперішнього заступника українського селянства в Галицькім соймі і в австрійськім парламентах. Сей добродій заявив від імени „Rad - и Narodow - oї“ в органі східно-галицьких поміщиків „Gazeta Narodowa“ ось - що: „Залюднюючи часть краю з мішаною людністю, не можемо зректи ся права й обовязку заступати також і українську людність“. Зіпхнути український нарід законодавчим шляхом на становище безсильної політичної меншости на його власній землі, і ще проголошувати похід проти нього з метою видерти у нього скільки вдасть ся з тих мандатів, які йому призначує закон, — се вже верх політичного цинізму.

Не диво, що у відповідь на таку заяву голови „Rad - и Narodow - oї“ появил ся в „Ділі“ (ч. 4) голос з краю такого змісту: „Для нас нема иншої ради, як усунути на цілій боевій лінії умірковані кандидатури, а висунути по всіх округах крайні, або хоч-би найкрайнійші кандидатури, які пірвуть за собою нарід і задумане розбишацтво відіпруть таким самим оружем. Иньшої

ради нема. По паролі голови „Rad - и Narodow - oї“ можемо сподівати ся, що в Галичині не змінить ся нічого: всякі реклямації наші будуть даремні, рекурси наші — марні, протести наші — голосами в пустини. Для того сотворім собі апеляцію самі: в елементарній силі до краю доведеного народу“.

По за „Rad - ою Narodow - ою“ остали ся тільки: група краківських демократів, що гуртуєть ся коло дневника „Nowa Reforma“, польські людовці і польська соціально - демократична партія.

Краківські демократи мають тільки льокальне значіне: в Кракові і ще в кількох містах Західної Галичини.

Головна сила людовців, се сільські округи Західної Галичини, і тут їм прийдець ся побороти ся зі шляхетськими або селянсько - клерикальними кандидатами „Rad - и Narodow - oї“. Можливо, що і в Східній Галичині людовці попробують побороти ся з „Rad - ою Narodow - ою“ в де-яких з тих 10 сільських округів, де один мандат призначений для Поляків. Одначе певних звісток про се поки - що нема.

В кінці польська соціальна демократія виступати - ме в де-яких сільських округах Західної Галичини і у всіх городських округах.

Слідячи за боротьбою за виборчу реформу, ми часто вказували на опортуністичне становище австрійської соціальної демократії в сій справі. Сей опортунізм доходив до того, що вона, вмиваючи по Пилатівськи руки, годила ся на всі домаганя „Польського Кола“, що до Галичини, щоб лише не припізнювати справи. А коли українські політичні партії виступали против такої виборчої реформи, яка в Східній Галичині, на українській землі, дає 30 мандатів Полякам і тільки 28 Українцям, то соціальна демократія лаяла їх за шовінізм, який, мовляв, закриває перед їх очима ту користь, яку мати ме з виборчої реформи весь робучий нарід, отже й український. Лаяла інші українські партії за шовінізм також українська соціальна демократія...

Аж ось виборчу реформу ухвалено, ухвалено — на домагане шовіністів привілейованих національностей—з покривдженем поневолених національностей, з покривдженем Українців на користь Поляків, з покривдженем Чехів на користь Німців. Ми можемо зазначити як об'єктивний факт, що в розділі виборчих округів між поодинокими національностями грали роль шовіністичні

мотиви превілейованих національностей. Против сих шовіністичних мотивів соціально демократія не виступала, бодай не так, як могла - б і як була - б виступила против клясових мотивів. А одначе, коли сі шовіністичні мотиви знайшли свій вислов у розділеню мандатів між поодинокими національностями, ми бачимо, що приміром німецька або польська частина інтернаціональної соціальної демократії стає на становищі тих німецьких та польських шовіністів, які домагали ся як найбільше мандатів для своєї національності з покривдженем Чехів — Українців, і заявляє: в округах, призначених для Німців, для Поляків, має кандидувати тільки німецький, польський соціально-демократичний кандидат.

З сього приводу виникла остра суперечка між німецькою й чеською соціальною демократією. Чехи хотіли - б поставити кандидатом чеського соціального демократа в однім виборчім окрузі в Відні, де живе кілька сот тисяч Чехів. Одначе проти сього виступає німецька соціально демократія і виставляє в тім окрузі (в Favoriten) кандидатуру д-ра Віктора Адлера.

Така сама суперечка виникла б у Галичині, коли - б українська соціально демократія не була тут фіктивною величиною. Так пр. „Діло“ сповіщало, що польська соціально демократія порішила виставляти в городських округах тільки польські соціально-демократичні кандидатури. Через те стала б неможливою у Львові кандидатура українського соціального демократа д. Миколи Ганкевича, чоловіка заслуженого для соціально-демократичного руху у Львові й популярного серед робітницьких кругів. На сю звістку „Діло“ соціально-демократична „Воля“ не може нічого більше сказати, як тільки, що справа кандидатур іще не рішена та що „тут рішатиме репрезентація соціальної демократії Австрії“. Вже ся мовчанка „Волі“ про суть справи свідчить, що справа буде рішена так, як сповіщало „Діло“.

І так та виборча реформа, від якої соціально демократія сподівала ся зменшення національної боротьби в цілій державі, висуває національну боротьбу на перший плян в рядах самої-ж соціальної демократії.

З окрема, що до польсько-українських відносин у Галичині, нам важно зазначити такий факт. В боротьбі за виборчу реформу і польська й українська соціально демократія старали ся ослабити відпорну силу інших українських партій против польсько-шовіністич-

них заходів „Польського Кола“. Тепер же польська соціяльна демократія стає на законній основі, сотвореній тими польсько-шовіністичними заходами. І тепер справді не знати, чому вірити: чи польська соціяльна демократія ослаблювала українську відпорну силу против польсько-шовіністичних заходів в справі виборчої реформи з мотивів інтернаціональних, чи з польсько-шовіністичних? І чи українська соціяльна демократія, солідаризуючи ся в сій справі з польською, зробила акт інтернаціональної солідарности, чи дозволила ошукати себе польським шовіністам у соціялістичній масці? Коли польська соціяльна демократія, виставляючи кандидатури в міських округах, стане на ту законну основу, яку сотворено заходами „Польського Кола“, то тим самим дасть ясну й недвозначну відповідь на висше поставлені питання.

Ще від виборів до парламенту в 1897 р. серед української суспільности в Галичині покутує ідея т. зв. „консолідації.“ Так називала ся спільна виборча акція народовської й москвофільської партії в 1897 р., акція, ведена спільним краєвим виборчим комітетом. Дальші події показали, що консолідація була моральним ударом для українства й моральною помочію для москвофільства, що вона додала нових сил завмираючому москвофільському організмови. Чим далі, тим ліпше се вияснявало ся і коли тепер з москвофільського боку стали знов зазивати до „загально-руської“ виборчої акції, до нової „консолідації“, наслідниця народовської партії, партія національно-демократична відповіла на сей зазив негативно. Як ми вже бачили з постанов національно-демократичного з'їзду національно-демократична партія рішила вести виборчу акцію самостійно, під управою свого партійного „Народнього Комітету“, допускаючи виборчі бльоки тільки в окремих випадках,

Самостійне веденє виборчої акції рішив також з'їзд радикальної партії. Одначе ся партія виставлятиме кандидатів не багато, й можливо, що вона скрізь вступить у бльок з національно-демократичною партією.

Українська соціяльна демократія мабуть не зможе виставити своїх кандидатів (мовимо тут тільки про дд. Вітика й Ганкевича) в міських округах і старати-меть ся провести їх в сільських округах. З сього приводу може вийти конфлікт: національні демократи заявляють, що соціяльно-демократичним кандидатам місце в містах, бо по селах вони нічого не робили. Се в вели-

кій мірі й правда, бо крім постійної праці д. Остапчука в Збаражчині соціальні демократи справді по селах не працювали і йдуть, так сказати, „на готове.“ Але з огляду на різні клерикальні кандидатури, які виставляють ся під фірмою національно-демократичної партії і які обіцяють бороти ся за конфесійну школу, против реформи подружного закона і т. д., — кандидатура українських соціальних демократів в таких округах бажані всякому, хто не щоб Австрію, вже й так клерикалну ще більше залив клерикалізм.

Ми що-йно згадали про клерикальні кандидатури. Змаганя до зорганізованя української клерикальної партії не нові. Поминувши давнійші проби, взяв ся був до сього перед виборами 1897 р. пок. уніятський митрополіт-кардинал Сильвестер Сембратович. З сею метою було заведено українську клерикалну газету „Руслан,“ яка за підмогою правительства виходить і доси. Але тоді справа не повела ся й єдиним її реальним наслідком остав ся тільки „Руслан.“ А кандидатури людей, що гуртували ся кругом нього, кандидатуру д. Ол. Барвінського й інших, проведено такими самими способами, як кандидатури польсько-шляхетські.

З того часу справа хоч і поступає наперед, але поволи. В 1904 р. починає виходити двотижневник „Нива,“ яка офіційно говорить, що боронить тільки станових інтересів уніятського духовенства, в дійсности-ж пропагує ідею заложеня клерикальної партії. В 1906 р. починає виходити з тим самим напрямком популярний тижневник „Основа.“ А українські студенти теологи львівського університету готують ся до громадянської діяльности видаванем журналу „Католицький Схід.“ Засноване клерикальної партії підпирають горяче також всі три уніятські єпископи.

Як ми вже згадували, в національно-демократичній партії є доволі сильна клерикальна група. І ось вона під фірмою партії починає виступати на виборах. Пр. у Підгаєцькім повіті виставляеть ся кандидат-свщеник, який на перший плян своєї парламентарної діяльности кладе боротьбу против реформи подружного закона, за конфесійну школу. А коли проти нього виставляють иншого кандидата з тої самої партії, д. Будзиновського, той самий кандидат-свщеник і його прихильники домагають ся, щоб зобовязати д. Будзиновського словом чести, що він у парламенті не виступати-ме „против Бога і віри.“

Все те віщує, що засноване клерикальної партії з укра-

їнським національним характером у Галичині що-раз ближше.

Яку роль відгравати-ме в виборчій боротьбі група д. Ол. Барвінського й „Руслана“, що називає себе консервативними реалістами і кокетує з проявами клерикалізму, — ще не знати. Чи схоче вона й тепер віддати ся під опіку „Rad-и Narodow-oї, як у 1897 р. віддала ся під опіку „Комітету для виборчих розбоїв,“ — сумніваємо ся.

Москвофільська партія, коли їй не вдало ся ошукати національних демократів на „консолідації,“ виступила з цілою силою против „Українців“ без різниці партій, не цураючи ся в сім антиукраїнським поході етики російських „истинно-руських.“ Для „Rad-и Narodow-oї“ вона не являєть ся небезпечною, навпаки, може придати ся для повалення українського поступового кандидата. Ми певні, що против найкрайніших українських кандидатів „Rada Narodowa“ певне підпре потайки москвофіла. Москвофіли на урядових посадах достарчать також якесь число „porządnych Rusinów.“

В ухвалах національно-демократичного з'їзду є згадки про „одноцільний незалежний український парламентарний клуб.“ Серед гамору виборчих приготовань наші партії про се питане неначе забули. А тимчасом воно дуже важне й його треба б заздалегідь обговорити. Такий клуб мали вже в останнім парламентарнім періоді (1900—1907) і користь із нього була така, що його опозиційний тон понизив ся, а всі його помилки одна партія старала ся звалити на його членів з другої партії. Якже-ж поступати на далі, щоб і мати якусь загально-національну репрезентацію, як противвагу до „Польського Кола“, і запобігти таким збочінням, які мусів робити „Руський Клуб“ задля програмових різниць між поглядами окремих його членів?

Я не практичний політик, тай загалом не прихильник парламентарної акції в політиці, — і не потребую рішати сього питання. Але як обсерватор суспільного життя вказую на ті вимоги, які воно кладе під теперішню хвилю і звертаю увагу, що тим вимогам треба так чи инакше відповісти.

Отже зверну увагу, що коли виборчу акцію кожда партія веде самостійно, на основі своєї програми, то одноцільний український парламентарний клуб можливий був би тільки тоді, колиб лише одній якійсь партії вдало ся провести своїх кандидатів. Коли-ж у парламент попадуть послі від різних українських

партій, то одноцільний український клуб стає політичним абсурдом. Можлива хиба якась міжпартійна організація українських партійних клубів, організація виключно для національних справ, спільних усім партіям, тай то такій організації вдержати ся на своїй висоті дуже трудно, бо в практичній політиці „національне“ так переплітається з „політичним“ і „соціальним,“ що кожда справа може дати привід до конфлікту.

В кождім разі українські партійні органи повинні сю справу обміркувати ще до виборів, кандидати повинні поскладати відповідні заяви перед виборцями, щоб опісля, по виборах не було ніяких непорозумінь, ніяких закидів — в роді закиду, робленого бувшому послови (в 1897—1900 рр.) д-ру Романови Ярославичеви, що він допустив ся „зради,“ вступаючи до соціально-демократичного клубу. Коли ся справа вияснить ся до виборів, коли кождий кандидат скаже, куди піде, а виборці, вибираючи його, зсолідаризують ся з його становищем, тоді й відпадуть усі згадані непорозуміння й закиди.

Від редакції — пояснення що до слова „Жид“.

Слово „Жид“ неприємно вражає тепер Українців в Росії, бо в російськїм письменстві стало прикметою чорносотенної літератури, і в українській пресі пробовано завести слово „Єврей“, на російський взір. Одначе слово „Жид“ уживало ся у нас завсїди, без усякого образливого значіння, в старих памятках, в народній творчості і в новім письменстві, так само як у Поляків, Чехів і самі Жиди так себе називали й називають досі і всюди, куди не дійшла та нова російська термінологія. Вже в 1860-х рр. Костомаров давав вияснення в сій справі на сторінках „Основи“, і ми тепер не бачимо пильної потреби відступати від сього старого і зовсім не зневажливого в собі терміна. Инакше прийдець ся за кільканадцять літ боронити і Шевченка, і Костомарова, і новійших українських белетристів, і весь український нарід від підозрінь в юдофобстві!

Ф. МАТУШЕВСЬКИЙ.

З російського життя.

Д. Столипін — премьер-министр par excellence. — Заходи конституційною кабінету і громадянство. — Гурко-Лідвалівська панама. — „Камора народной расправы“ на суді. — Выбори.

Гурко-лідвалівська панама, терористичні акти, очевидна безрезультатність репресій і всіх хитрощів, на які пустився конституційний кабінет, щоб позбавити опозиційні елементи виборчого права, — все се дуже похитнуло й без той непевне становище кабінета перед самим кінцем минулого року. „Вы успокаивали насъ, а не Россію“ — такий докір, як переказували столичні газети, довелося почути премьер-міністрови Докір сей вмить облетів всю Росію і всі ждали, що з початком нового року біля стерна державного корабля стане нове міністерство. Що правда, російське громадянство, випивши не один ківш лиха, вспіло за останні два роки геть вигоїти себе від своєї давньої, застарілої хвороби — романтизму, на яку воно хорувало завжди, — і хоч припускало можливість зміни кабінета, та про те не звязувало з сим фактом жадних надій на щось краще. Про новий кабінет не з бюрократів, а з громадських діячів не могло бути й мови: сфери не пішли б на таку комбінацію, та й навряд чи знайшлися б чесні, а не фальшовані громадські діячі, що згодились в період „бездумья“ взяти в свої руки стерно понівеченого державного корабля без певних гарантій. Новий кабінет, очевидно, міг скласти ся тільки з бюрократів, яких так легко знайти в бюрократичних канцеляріях. До сього приготовані були всі: і значнійші з бюрократів, що вже збиралися змітати порох в архивах, щоб познаходити давно забуті проекти реформ, і преса, — опозиційна, щоб довести „въ тысячу первый разъ“, що „з Назарета нічого доброго не може бути“, а рептільна з Меньшиковим на чолі, — щоб скласти кілька акафістів „премудрости новыхъ владыкъ“... Але... homo pronit — Deus disponit, — і дня першого січня д. Столипін мабуть чи не вперше за весь час почував себе справжнім премьер-міністром, міністром par excellence. Рескрипт, даний д. Столипінови на пер-

ший день нового року, поклав край усяким розмовам про одставку кабінета, і дав певну гарантію його існування і по скликанню нової Думи, яка б вона не була. Такий рішенець не повинен був нікого ані здивувати ані вразити, бо стало ся те, що й повинно було стати ся з огляду на психольогію сучасного моменту, який переживають зараз вищі сфери: власть, яка хоче, щоб її визнавали за міцну і непохитно-тверду, ео ipso мусіла зробити те, що вона зробила. Тому то заява, яку ми бачимо в рескрипті не повинна нікого вражати чи лякати, бо кожне мусить зрозуміти, що вона не що, як тільки результат настрою даного моменту. Але в іншому зовсім освітленню стане перед нашими очима зазначений нами факт, коли ми поглянемо на його з іншого боку, — з точки того становища, в якому може опинити ся кабінет д. Столипіна і нова Дума, що затого має зібрати ся. Перед урядом з такими величезними прерогативами Дума, як орган, через який народ здійснює свою власть, повертаєть ся на-нівець, не маючи можности здійснити одну з найголовніших функцій, що являєть її житевим нервом, — функцію законодавства. Презумпцією сеї функції являєть ся критика і оцінка діяльності уряду з огляду згідности її з законом і з метою, що мав оці уряд, роблючи той чи інший вчинок. Тепер же такої критики не може бути, а коли б Дума зважила ся на неї, то її знову буде розпущено. Щоб не трапило ся такого лиха, сама „найзаконопослушнійша“ Дума очевидно повинна зрікти ся своїх прав і перевернути ся самохіть на орган „законосовѣщательний“, щоб уникнути конфлікту з міністерством.

Д. Столипін, відколи його настановлено за премера, як гр. Вітте, любить розмовляти з кореспондентами закордонних газет і іншими „знатними иностранцями“, рекомендуючи ся перед ними своїм конституційним „образом мыслей и поведінем“. Здавало ся б, що сей „образ мыслей“, коли б він тільки був у д. Столипіна, повинен би сказати йому, що при такому становищу теперішньому кабінетови й одного дня не личить бути на чолі кермування державними справами, — що йому не ждучи Думи, яко мога швидче треба зрікти ся урядовання, як роблять справжні конституційні міністерства. А тим часом кабінет д. Столипіна не тільки сього не робить, а ще й пускаєть ся на всякі заходи, щоб вдержати в своїх руках стерно державного корабля, силкуючись сими заходами працювати на два фронти. З одного боку

міністр впевняє, що „терроръ — признакъ начинающагося успокоєнія“, а перед громадянством, як своїм так і західно-європейським з осібна, не сьвіцькій репресії виправдує терором. Зрештою ж на обидва боки запевняє, що все вже, дякуючи „рѣшителнимъ мѣрамъ“, налагодилось і „обстоить благополучно“.

Але коли крилата фраза: — „вы успокаивали насъ, а не Россію“, — сьвідчить про те, що праця конституційного кабінету не придбала собі у вищих сферах повного довіря, а результати її викликали сумнів, то в другому лагері — громадянстві і російському і західно-європейському, що вже з давних-давен має в своїх руках певну об'єктивну мірку для оцінки як того арсеналу засобів і всїляких мудрувань та шитих білими нитками хитрощів давно й голосно вславленої російської бюрократії, так і для пізнання справжнього стану річей в державі і справжнього настрою в громадянстві, сї заходи бюрократії викликають тільки почуття обуріння. Для ілюстрації наведемо тільки два факти: інтерв'ю прем'єр-міністра, надруковане в „Times“ і фінансове ехposé д. Коковцева. Почувши себе з нового року міністром *par excellence*, д. Столипін знаходить собі рупор в образі коресподента „Times“ для західної Європи, властиво — для кредиторів, бо на „гниломъ Западѣ“ тільки й є людей, що банкири, а решта — то суцзя „наволочъ“. Прирождена соромливість і надзвичайна скромність д. Столипіна не дозволили йому утруджати „знатного иностранца“ довгими оповіданнями про величезні заслуги бюрократії „въ дѣлѣ насажденія началъ государственности и твердаго порядка въ Россіи“, тому то д. Столипін, облишивши се до слухного Часу, центральним пунктом своєї розмови зробив усунення обвинувачень і докорів йому за антїконституційний „образ дѣйствій“. Він впевняв коресподента „Times“, що ні центральний уряд, ні його агенти провінціяльні не мають і на думці ставити якісь перешкоди спокійній ході виборчої кампанії, і що всі гутірки про се не що як тільки ганебна „клевета“ газетярів. „Кабінет, — мовляв премер, — увесь час стоїть на ґрунті законів і пильно стежить, щоб їх достоменно додержувано“; на гадку міністра, — «се ясно кожній не упередженій людині!»

„Знатному иностранцу“ зробило ся ніяково, що він легкодоухо дав одурити себе газетярам і посїяти в своїй душі підозріння проти чистого як кришталь сумління нашого премера. Щоб одпокутувати свій гріх, інтерв'юєр згадав про стосунки уряду

до „союза русскаго народа“. Д. Столипін відповів на се, що йому аж сьмішно робить ся з приводу інсинуацій на адресу уряду, буцім то уряд підтримує „союз русскаго народа“. Коли ж Англієць завважив премерові, що були випадки, в яких агенти вищої адміністрації не криючись, а цілком отверто потурали домаганням „истинно-русскихъ людей“, то премер одповів, що хоч такі факти й траплялись, але се чинило ся не з злої волі, а „по невѣжеству“ сих агентів.

Чудово сказано! Мабуть що найлютіший ворог теперішнього конституційного кабінета не вигадав би дотепнішого слова, щоб навіки запламити кабінет д. Столипіна, ніж зробив се сам премер. Представникам адміністрації, обвинуваченим премером „въ невѣжествѣ“, після сеї розмови д. Столипіна з Англійцем зостаєть ся одно,—апелювати найенергійним способом до справедливости: „які ж ми, вибачайте на сім слові, „невѣжды“, коли „союз истинно-русскихъ людей“ поперед усіх сподобив ся легалізації? Чи може й сама легалізація „союза“ стала ся через чиясь „невѣжество“? „А хто ж то, і через що саме—мають певне право запитати в д. Столипіна ті „невѣжественные“, приймав нахабні заяви політичного змісту з ріжних приводів від „истинно-русскихъ людей“ і що-разу вважав для себе за обовязок по телеграфу ж таки ввічливенько і негаючись відповідати на сі нахабні заяви?“

Натуральна річ, що нам, як стороннім людям не видне око сперечати ся з д. Столипіним про осьвіченність агентів власти,—премер-міністрови се діло виднійше,—і ми цілком приймаємо на віру, що всі ті, як сьвіцькі так і духовні агенти власти, що були і стоять в найближчих і найтісніших стосунках із чорносотенцями, погромниками і душогубами, що святили їх прапори і корогви і благословили темну й дику чернь „на високіє патріотическіє подвиги“,—що всі вони чинили се „по невѣжеству“. Але все ж навіть і „конституційному“ премер-міністрови напевне стало ніяково, коли д. Каульбарс достоменісенько як щедринська Дунька-товстопята в „Исторіи одного города“ „отвѣчалъ невѣжествомъ“ д. Столипінови на всі його депеші, в яких він вимагав від Каульбарса покласти край подвигам чорносотенних „білогвардейців“ у Одесі...

Найдошкульнішою ахілесовою п'ятою сучасного як і попереднього конституційного кабінета являють ся, безперечно,

справи фінансові, дарма що в сих справах російська бюрократія за довгі часи безконтрольного хазяйнування державними скарбами набула нарочитої віртуозности що до замазування правди. Читачі, безперечно, памятають офіційну докладну записку міністра фінансів Коковцева подану премер-міністрови у місяці вересні, в якій він так яскраво змалював вельми тяжке і небезпечне становище фінансів; памятне всім ще й те вражіння, що справила ся славна „докладна записка“ на всіх, на фінансові сфери з особна: перед урядом стоїть гостре питання про нову і до того велику позичку грошей. Але минуло кілька часу і кабінет почав рішучо і енергійно заперечувати всім чуткам і звіткам про позичку грошей, друкуючи „опроверження“ і впевняючи всіх, що в новій позичці немає зовсім ніякої потреби, бо становище наших фінансів дуже добре і з кожним днем все ліпшає. В половині грудня славновзісне „Петербургское Телеграфное Агентство“ orbi et urbi оголосило, що становище наших фінансів настільки добре, що міністр фінансів має навіть надію звести рахунки без діфіциту. Але хоч не тільки вся Росія, а й Європа переняті глибокою вірою у фінансовий геній д. Коковцева, про те мало хто поняв віри „Агенству“, бо депеша ся з'явила ся, здаєть ся, як-раз на заговіни, коли всі православні бувають в „добрім гуморі“, ну, а „під веселу руку“ чого не скажеш? Тимчасом минуло кілька часу і на сьвіт божий з'явилось фінансове ехросé д. Коковцева в формі двох документів: 1) Обь итогахъ исполненія государственной росписи 1906 г. и 2) о предположеніяхъ на 1907 г. Д. Коковцев і справді таки показав в своїх „итогахъ“ чудеса фінансової магії: 1906 р. не тільки не дав дефіциту, а ще навпаки, — покрити дефіцит за минулий рік, дав 55 мил. лишку чи „свободной наличности“, що має покрити частину дефіциту в 1907 р. Здавало ся б, що таке блискуче становище державних фінансів повинно б було натхнути міністрове перо, щоб намалювати гарні перспективи на будущину і використать момент для „внесенія успокоенія“, що так потрібне державі. Про те міністр фінансів чомусь сього не зробив. Що правда, по силі нових основних законів міністр не складав бюджету на 1907 р., а тільки подав свої „предположенія“. Новими основними законами встановлено як відомо такий порядок: як що до початку нового року бюджет не затвержено, то до затверження його для біжучих видатків відкриваєть ся на кожний місяць кре-

дит, розміри якого повинні бути не більш $\frac{1}{12}$ часті видаткового бюджету в минулому році. А як стаття 116 не вимагає, щоб кредит на кожний місяць було попереду затвержено, то кабінет склав дочасний бюджет зразу на три місяці, витлумачивши ст. 116 вельми „распространительно“ на свою користь. Не може бути ані найменшого сумніву, що ст. 116 уставляючи вище зазначений порядок встановлення дочасного бюджету і відкриття що місячного кредиту, має на оці тільки самі сталі („обыкновенные“) бюджетові видатки, не беручи на рахунок видатків ad hoc, або ж „чрезвычайных“, бо одного] года вони можуть бути, а на другий рік ні, — на те вони й „чрезвычайні“. Тимчасом міністерство фінансів, встановляючи $\frac{1}{12}$ частку що місячного кредиту, вираховувало її не з суми звичайних видатків, як слід би було, а склавши до купи як звичайні (2,033 мил.) так і надзвичайні (539 мил.) видатки, і з загальної суми — 2572 мил. усіх видатків за минулий рік, вираховувало дочасний бюджет 634 мил. на три місяці, очевидно маючи на меті якомога згори збільшити ту суму, якою можна би було орудувати „поки суд та діло“, як-то кажуть. А що се не якась безпідставна балачка, а міркування, засноване на певних підвалинах, ми наведемо факти. В минулому році за перші три місяці було витрачено 549 мил., тим часом як $\frac{3}{12}$ роспису виносило тільки 504 мил.

Збаласнувавши роспис прибутків і видатків за 1906 р. не тільки без дефіциту, а ще й з лишкою 55 мил. „свободной наличности“, міністерство в своїх „предположеніях“ на 1907 р. не таючись признаєть ся, що в 1907 р. без позички не обійти ся, хоч певної цифри позички і не подає, дуже скромно висловлючись, що для того, щоб покрити дефіцит потрібна „кредитная операція въ размѣрѣ, который имѣеть быть выясненъ впоследствии“... Перечитуючи „предположенія“ міністерства й справді навіть і немало досвідченій в фінансових справах людині дуже не легко орієнтувати ся в тій плутанині цифр і викладок, що подає міністерство фінансів і выяснити, який дефіцит загрожує нам у 1907 р. З міністерських „предположеній“ виходить, ніби дефіциту буде 180 мил., а люде, тямущі в фінансових справах, тої думки, що в 1907 р. треба сподівати ся дефіциту що найменше 243, а то й цілих 300 мил., як що тільки не справдять ся надії міністерства на те, що прибуток з напиктів зросте на 10% проти минулого року*). Таким чином

*) Рус. Вѣд. ч. 3.

величезна цифра — 379 міль., що тепер доводить ся платити що року на виплачування позичок, з нового року закруглить ся до 400 міль. карб.

Після опублікування проекта міністерства фінансів (роспису прибутків і видатків „Телеграфне Агенство“ не забарило ся оповістити, що „експозе г. Коковцева произвело прекрасное впечатлѣніе въ Европѣ“. Очевидно, що у агенства існує спеціальний {якийсь орган для „воспріятія впечатлѣній“, якого доля лукава позбавила всіх иньших грішних людей, бо ті гадки і міркування, що з'явили ся в закордонній пресі, навіть не ворожій до російського уряду, з приводу рескрипту премер-міністрові і „експозе“ д. Коковцева, стоять в повній суперечці з звісткою агенства про „прекрасное впечатлѣніе“ і свідчать як раз про противне тому. Ось, на приклад, що у свій час писало ся в Berliner Tagabltt.

„Таким чином уряд стане перед новою Думою на чолі з д. Століпінном, сим реакціонером до мозку в кістках. Він очевидно в дану хвилю мусить запобігати, як милостині“, ласки до себе в культурних державах, бо Росії потрібні гроші. Але вже в самій манері, з якою він захожуєт ся коло діла, виявляєт ся цілковата нездатність його зрозуміти дух часу... Навіть коли він намагаєт ся вдавати з себе конституційну людину, як се було під час розмови з кореспондентом „Times“ і тоді видно, що він не поважає ні волі зборів ні волі друкованого слова“.

Згадавши про терористичні акти, що були на кінці року, газета далі каже:

„Несвіцькі пресі адміністрації подесятерили терор. Чи не свідчить се ясно про те, що вся система кар урядових не мала ніякої вартости? Сі замахи довели так ясно всю нікчемність урядової системи, що можна тільки дивувати ся з короткозорости російської адміністрації.

Фінансовому „експозе“ д. Коковцева закордонна преса, як і треба було сподівати ся, присьвятила далеко більше уваги і рядків на своїх шпальтах, ніж д. премер-міністрови. Вмисне поминаючи радикальні газети, ми подамо цитату з „Allgemeine Zeitung“.

„Заява міністра фінансів (про потребу в новій позичці) зводить на-нівець всі „опроверженія“, що уряд публікував останніми часами і вельми зле характеризує достовірність його офіціальних заяв. Не далі як 21 листопада офіційне „Телеграфне Агенство“ заявило, що чутки про великий дефіцит неправдиві і що міністр фінансів має надію звести бюджет зовсім без дефіциту, а ось не минуло й шести тижнів, як сам уряд признаєт ся, що доведеть ся покрити великий дефіцит. Так очевидна суперечність

між двома офіційними повідомленнями ясно показує, яку павутину фантазії і комбінації треба розірвати, заким дійти правди що до фінансового становища Росії. Хто тепер дасть ті гроші в по-зику? Англія?"

Berliner Tageblatt з свого боку також пише:

„Дарма, хай новий бюджет міністра фінансів затемнює факти так що їх не пізнати, проте в одному можна бути певним, що без нової позички діло не обійдеться. Але російський уряд більш не дістане грошей за кордоном: ніяке підмальовування сумної дійсності йому не допоможе“.

Тіж самі гадки висловлює і більш-менш чесна; французька преса з приводу фактів, про які в нас йде мова. „Siècle“ зробивши характеристику того „успокоєнія“, що так тішить д. Столипін, з приводу „exposé“ д. Коковцева говорить ось що:

„Як послухать його (Коковцева), то в жадній державі не стоять так добре фінанси, як в Росії. Повстання, селянські розрухи і голод замість того, щоб вести до дефіциту, дають більш прибутку. Вдатний парадокс! Але цифри говорять тільки те, до чого їх примушують, і одні тільки російські міністри знають, як саме і наскільки серйозно було уложено сі цифри“.

Після наведених цитат, гадаємо, читачі наші повинні погодити ся з нами, що „Телеграфне Агенство“ має спеціальний, йому тільки одному присущий орган за для „воспріятія впечатлївїй“ за кордоном.

В січні бюрократія переживала найголовніший акт своєї драми, скомпонованої „богатырем духа“ Гурко в компанії з пройдисвітом і шахраєм, або ж, як схарактеризував його д. Гурко — „человѣкомъ съ американскою складкою“ — Лідвалем. Справу Гурко-Лідваль ми назвали „драмою бюрократії“ не випадково. Дякуючи прогресивній пресі панама, жертвою якої стали десятки мільонів голодного люду, виплинула на світ божий саме в той час, коли представники вищої бюрократії налагоджували ся вже „пожинать плоды“ своєї невсипучої праці на полі „умиротворенія“ країни і „обезвреженія безобразной избирательной системы.“ Преса використала, наскільки в неї було змоги, „Лідвалю“ в цілях передвиборчої агітації, і громадянство таким чином мало компенсацію хоч і не повну, про те дуже добру за позбавленне права передвиборчих зборів, мітінгів, агітації і т. ин.

Переказувати справу Гурко в подробицях ні длячого; вона

відома добре кожному од А до Z, бо за нею всі напружено стежили і нетерпляче ждали дня, коли комісія д. Голубева опублікує результати своєї праці. Нарешті діждались. Не вважаючи на те, що комісія провадила слідство в дуже узеньких межах, поставивши для себе мету в'яснити тільки вчинки і поведіння Гурка з одного формального боку, і для своєї мети задовольнилась тільки устними і писаними поясненнями самого Гурка, Литвинова та ще де-кого з урядовців і не прикликала для в'яснення справи нікого з людей сторонніх до бюрократичних сфер, що де-які з пунктів „всеподанійшого донесенія“ уложено і сформуловано тільки на основі тих неперевіраних комісією пояснень, що давав сам Гурко; не вважаючи нарешті на те, що комісія немало подбала про те, щоб прибрати своє „донесеніє“ в занадто елегантні форми, — про те по за сим усім комісія дуже ясно і цілком виразно встановила той безперечний факт, що „дїянїя товарища министра Гурко и управляющаго земскимъ отдѣломъ Литвинова — преступны.“ Комісія повинна була насамперед признати факт незвичайної узурпації влади з боку Гурка, що дозволив собі, наперекір недавній постанові спеціального комітета про поширенне операцій на місцях, прибрати до своїх рук всю справу поставки хліба і своєю властю склав контракт з невідомою йому фірмою Лідваля. Окрім того, комісія, на підставі документальних даних встановила факти, що кваліфікують ся в нашій карній кодексі, як „служебныя упущенія и неправильности, превышеніе власти, нарушеніе установленныхъ служебныхъ правилъ и даже закона, небрежность, неточность, граничащая если не съ подлогомъ, то съ грубымъ искаженіемъ истины“ і т. ин. „Обьясненіе“, яке дав Гурко комісії і яким він гадав виправдати себе перед нею, не тільки не вигорожують його, а навпаки — промовляють проти нього і дають новий матеріал для обвинувачення. На що вже „Новое Время“, привичне того й пісні співати на чийому возі завжди воно їздило й їздить, — а й воно назвало „обьясненія“ д. Гурко „ничтожными“, а знаменитий князь Мещерський так той, без сороба казка, прозвав їх „нагло-глупыми.“

Сяк чи так, а 2-го січня Гурка з Литвиновим з наказу царя віддано під суд, а також звелено сенатови розглянути вчинки нижегородського губернатора барона Фредерікса і всього „присутствія по договору съ Лидвалемъ для законнаго постановленія“. За весь довгий час безконтрольного хазяйнування бюрократії се

чи не єдиний випадок віддачі під суд такого значного представника бюрократичних сфер. Натуральна річ, що громадянство не могло не зацікавитися тим, яку кару повинен понести д. Гурко за свої вчинки. Юристи не забарилися дати відповідь на це питання, — за свої вчинки д. Гурко повинен понести кару, зазначену в 2 ч. 341 ст. кримінального статуту, по силі якої винуватець „подлежить по усмотрѣнію суда или отдачь въ исправительныя арестантскія отдѣленія съ лишеніемъ всѣхъ правъ и преимуществъ или заключенію въ крѣпости.“ Але не треба здається, багато говорити про те, що інтерес і значіння всієї незвичайної цієї справи зовсім не в тому, чи одягнуть Гурка в арештантську куртку, чи ні, а в далеко більшому й важнішому. Діло йде не про окремі особи, а про ту страшну систему, в атмосфері якої плекаються і викохують такі персонажі, такі „богатыри духа“ як д. д. Гурки et tutti quanti, така страшна сваволя і анархія влади, що руйнують державний і народний організм і ведуть і державу і людей до загибелі. В справі Гурко-Лідваля немов у фокусі сконцентрувалися і в один мент стали перед людськими очима всі розятрені рани, всі болячки бюрократично-самодержавної системи. На чім би не скінчився суд над Гурком — для нас це не має ваги і останній акт судового процесу повинен бути першим актом нового процесу — тільки не в суді, а в Думі державній, яка повинна скористуватися своєю справою, щоб осудити на віки старий лад.

Зусиллями друзів світла й волі та непримиренних ворогів темряви й рабства, виплила на світ ще одна справа, що виникла на ґрунті запеклої боротьби між старим укладом громадсько-політичного життя і змаганнями до нового й кращого. Дякуючи енергії приватних людей, приятелів й близьких небіщикови Герценштайнови, серед яких памятно буде ім'я Вебера, — не тільки знайдено злочинців, що вбили Герценштайна, а й виведено на світ божий і поставлено перед судом „каморру народної расправы“. Край завіси, за якою криється таємнича організація душо-губів-наймитів, одхилено, і безперечно, незабаром прийде час, коли впаде вся завіса перед нашими очима стане вся неприкрита і незатулена нічим правда, поки ж що ми маємо тільки натяки. Але й од цих натяків робить страшно. Що правда, часи, які ми тепер переживаємо, так притупили наші почуття, наші нерви, що ми — як гірко се вимовить! — перестали диву-

вати ся, коли бачимо, що життя людини цінується дуже дешево, або й зовсім немає ціни ніякої. Але в процесі вбивств Герценштайна не може не вражати якийсь спеціальний ціннізм тих душоубів, що входять в організацію „каммору“. Окрім того, в міру того, як на процесі крок за кроком виявлялися деталі всього діла і організації, в душі читача все більше й більше повинні були зростати почуття жаху й огиди перед тою темною силою, що спромогла ся скласти таку організацію і зробити її знаряддем в своїх руках. На процесі виявило ся, що ся страшна й темна сила складається зовсім не з тих темних наймитів-душоубів, що за гроші, горілку, лакеровані черевики та каракулеву шапку, чи за капелюх-казанок, готові й батька вбити. Ні, не з сих, — а з людей, що займають певне становище в громадянстві, а за спиною яких криють ся ще якісь невідомі люде, що підтримують і морально і матеріально сих „інтелектуальних“ душоубів. Свідки, напр., ясно виказують, що інспіратор вбивства Герценштайна Юскевич-Красковский має стосунки з якимись ще іншими людьми... Нова Дума повинна зірвати покривало, за яким криється „каммора“ і хрещений батько її — „союз русскаго народа“.

Брак місця не дозволяє нам подати більш менш повний малюнок виборчої кампанії, що наближається до кінця: з 524 послів обрано вже 469. З рахунку, що подає „Товарищ“ (ч. 190) знати, що й нова Дума буде опозиційна: з 469 обраних послів опозиційних не менше як 284—115 к.-д. і 169 лівіщих від кадетів. Вибори до нової Думи були обопільним іспитом: для громадянства і для бюрократії. Громадянство повинно було скласти іспит на атестат політичної зрілості, а бюрократія — на атестат гарного й дотепного вчителя громадянства. І вчитель і школярі — кожне добре склало свої іспити, хоч побилла рекорд бюрократія: їй, на нашу думку треба записати 5, а школярови — 4.

ЗАКОРДОННИЙ.

За границею.

Вибори до німецького парламенту. — Реформа англійської палати лордів. — Автономія Ірландії, — Університетська криза в Бомарії.

В конституційних державах з відповідальним міністерством, коли повстане конфлікт між міністерством і парламентом, міністерство просить одставки, а в конституційних державах без відповідального міністерства в такім самім випадку „одставку“ дістає парламент: його роспускають і визначають нові вибори.

Така власне „пригода“ трапила ся і німецькому парламенту. Більшість, зложена з центра й соціальної демократії, відкинула правительственне домагане кредитів на колоніяльну політику; в тій самій хвилі державний канцлер Білов витягнув цісарський указ приготовлений заздалегідь на всякий випадок, і — парламенту як не булò. Його роспущено, і правительство „вдало ся до народу“, нехай він на нових виборах скаже своє слово.

І народ не обманув надій правительства, — вірний, патріотичний німецький народ... На виборах, які відбули ся 24 (н. с.) січня (тісніші вибори відбували ся пізнійше), соціально-демократичну парламентарну фракцію зменшено з 79 на 43, і більшість роспущеного парламенту стала меншістю нового парламенту. Друга головна частина більшости роспущеного парламенту, центр, удержав ся при своїх мандатах, ба навіть здобув 2 нові (разом 104), але з огляду на разгром своєї союзниці в боротьбі против колоніяльних кредитів остав ся в меншости. За те в значній мірі збільшили число своїх мандатів різні ліберальні групи.

Уклад партій в новім парламенті, який розпочав свою діяльність 19 (н. с.) лютого, такий, що різні ліберальні групи, які збирають ся зілляти ся в одну ліберальну партію, разом з консерваторами утворили правительствену більшість, супротив якої стоїть меншість, зложена з центра й соціальної демократії. Дрібніші партії і фракції розмістили ся то тут, то там. Сей уклад виявив ся зараз при виборі президії. Президентом палати вибрано спільного кандидата лібералів і консерваторів, колишнього віце-

президента д-ра Штольберга 213 голосами против 164, поданих за кандидата центра д-ра Шпака. Після сього центр і соціальні демократи в виборі віцепрезидентів не брали участі, віддаючи чисті картки.

Що до дальшої політики, то центр думає сіяти незгоду між ліберально-консервативним союзом, роблячи такі демократичні внесення, за якими мусять голосувати ліберали і не будуть голосувати консерватори.

І так найважнішим результатом нових виборів до німецького парламенту являють ся розгром соціальної демократії, розгром, якого не сподівала ся ні вона, ні її противники. Бебель був певний, що на нових виборах соціально-демократична партія здобуде собі 100 мандатів, а її противники напружували всі свої сили, щоб коли вже не зменшити числа соціально-демократичних послів, то бодай не допустити до збільшення його.

Як пояснити причини сього розгрому?

Провідник французьких соціалістів Жан Жорес каже, що вся Німечина пішла на ліво, через те виборці, які давніше могли зазначити своє невдоволенє тільки голосуванем за соціально-демократичних кандидатів, тепер не були примушені до сього.

І в сьому є частина правди. На попередніх виборах, 1903 р., одинокою опозиційною партією, яка була борцем проти аграрної тарифи, була соціальна демократія. І виборець — соціальний демократ, чи ні, — коли був невдоволений з політики аграріїв, голосував на соціально-демократичного кандидата. Тепер — інакше. Лаври борця против кольтоніальних кредитів соціальна демократія поділила з центром; центр полівів і через те соціальній-демократії труднійше було приєднувати собі голоси.

Кавтский, а з ним і головний партійний заряд (Parteivorstand) показують на ряд економічних причин, які в 1903 р. були інакшими як тепер, через що й результат виборів мусів змінити ся. В 1903 р. за соціально-демократичних кандидатів голосував кождий, хто був против аграрної тарифи. А против неї крім чисто пролетарських кругів було й на-пів спролетаризоване селянство, й ремісники, й дрібні торговці, й урядничий стан, одним словом усі, хто лякав ся дорожнечі хліба. Тепер не те. Селянство побачило, що аграрна тарифа йому не шкодить. Ремісники супротив робітницького руху за поліпшенє плати не можуть видержати конкуренції і приписують вину своєї руїни со-

ціальній демократії. Так же само всі ті круги людности, яких давить дорожняча житєвих засобів, а які думають, що ся дорожняча являєть ся наслідком боротьби робітників за побільшенє плати. В кінці дрібні торговці, які через заведенне робітницьких консумційних спілок тратять своїх клієнтів, приписують вину сього також соціальній демократії. І всі ті елементи на виборах відвернули ся від соціальної демократії.

До сих причин ревізіоністи додають нові. Партія своїми відносинами до тих не-пролетарських, чи, як вона їх називає „дрібно-буржуазних“ кругів, які голосували на неї в 1903 р., просто відпихає їх. Зле вражінє зробила також нетолерантність супротив відмінних — а саме ревізіоністичних думок, яка вибухнула з усією силою зараз по виборчій побіді 1903 р. на зїзді в Дрездені, не втихає й доси. В кінці партія не веде реальної політики, не дає масам нічого реального.

Всі отсі аргументації обопільно доповнюють себе.

А з другого боку треба взять на увагу ту високу ноту патріотизму, з яким приступило до виборчої агітації правительство. Адаже більшість розпущеного парламенту відмовила кредиту на колоніяльну політику. А колоніяльна політика се сила й гордощі Німеччини. Без колоній Німеччина не малаб такого значіння в міждержавнім концерті. А хто-ж не бажає як найбільшої могутости для своє вітчизни, хто? Жаден чесний німецький патріот! Тільки соціально-демократичні Vaterlandslose Gesellen — ті босяки без вітчизни здібні на се. Отже геть з ними! Всі патріотичні струни були настроєні на найвишу ноту, щоб тільки загпнотизувати виборця патріотичною музикою. І штука вдала ся.

Тільки не зовсім... Соціально демократія втратила якусь частину голосів у подиноких округах, наслідком чого втратила й мандати, але не зменшило ся число соціально-демократичних голосів у загалі. Навпаки воно збільшило ся на чверть міліона. А се щось та значить!

Але для побідників се не значить нічого і вони з великим шумом съвяткували свою побіду. А Вільгельм II, той найліпший оратор у своїй власній уяві, яких тріумфальних промов він не наговорив! І до натовпу, що урядив маніфестацію перед його палатою, і в тронній промові в парламенті. Се німецький дух виявив себе показуючи, що для нього добро вітчизни перше всього... Се стримуване партії, яка найбільше шкідлива

для добра вітчизни,—і т. д. в високім Вільгемовськiм нiмецько-патріотичнiм дусі...

Але-ж бо ті побiдники справді тратять голову.

Після виборів 1903 р., зібравши більше трьох мiльонiв голо-сiв і здобувши 81 мандатiв, нiмецька соціална демократія тріумфувала в своїм центральнiм органі „Vorwärts“: „Unser ist das Reich, unser ist die Welt!“ Наша держава, наш свiт.. А тимчасом справді мали ми за весь той же час що-раз бiльшу реакцію, а нарешті роспушене парламентау і втрату 36 соціално-демократичних мандатiв...

Се повинен би запам'ятати теперiшній тріумфатор Вiльгельм II. Годувати людність патріотичними фразами трудно, — ними можна тільки на якийсь час її спянити, але ніколи нагодувати! Що сучасна Нiмеччина може дати широким народнiм масам крім патріотичних фраз у св'ято і поліцейського режіму в будень? І ті маси, голодні, підуть знов до соціалноi демократії...

А може й не підуть!..

Коли-б нiмецька соціална демократія була справді партією соціалноi революції, за яку вона себе все ще видає в св'яточні дні, а не партією соціалних реформ, до чого признати ся мають відвагу тільки ревізіоністи, — то результат виборів до нiмецького парламентау повинен би значно остудити її запал до законодатної діяльності в сучасних парламентах. Але сього нема ніякої основи сподівати ся...

За те можна сподівати ся, що результати сих виборів допоможуть зрозуміти робітницькій класі, що коли вона хоче визволити ся з теперiшньої неволі, то дорога до сього визволення не через парламентау, і задля здійснення сього не досить кинути виборчу картку в урну. Парламентаризм соціалноi демократії завів робітницький рух у нетру компромісів зі „старим свiтом,“ — невдача її на полі патріотизму повинна роз'яснити ту стежку, що веде з тих нетрів на правдивий шлях до визволення.

І тому у виборчiм розгромі нiмецької соціалноi демократії ми витаємо заповідь відродження нiмецького робітницького руху.

В Англії першим політичним питанем дня являеть ся реформа висшої палати, т. зв. палати лордів.

Палата лордів, се дуже давня інституція, яка переродила ся з колишньої королівської прибічної ради перів. Титул і права пера

дідичні й переходять з батька на найстаршого сина, а разом з сим переходить в Англії право засідати в палаті лордів. Сюди входять усі пери Англії, 16 лордів, вибраних перами Шотландії, 28 лордів, вибраних перами Ірландії, 26 „духовних лордів“ — репрезентантів англіканської церкви, і 4 „лорди айляції,“ іменовані королем з адвокатського стану, які потрібні палаті лордів як фахові юристи через те, що вона окрім усіх прав висшої палати в конституційних державах, зістаєть ся також найвисшим трибуналом для всіх судових справ Великої Британії.

Вже сам склад палати лордів показує, що у ній панують елементи аристократичні, консервативні. І справді всяка важніша реформа знаходить у ній завязаного противника, а се доводило вже нераз до серйозних конфліктів. Пр. в 1832 ворожнеча палати лордів против виборчої реформи мало не довела до революції. Опісля, в другій половині 19 віку, ворожнеча против фінансових проєктів міністерства довела до того, що обмежено вплив палати лордів на фінансові справи, а саме, вона не має права змінювати фінансових проєктів, тільки може їх або прийняти або відкинути.

А тепер знов вибух такий конфлікт з приводу шкільної реформи. Ліберальне міністерство Кемпбелля-Баннермана виступило з проєктом, який заводить ліпшу організацію народньої школи і увільняє її од впливу духовенства, яке доси панувало в ній неподільно. Палата послів прийняла сей проєкт цілком, але палата лордів так його позмінювала, що від нього відrekli ся самі його автори.

Се дало привід до острого конфлікту між міністерством і палатою послів—з дного боку і палатою лордів—з другого. Перед скликанем парламента міністри в своїх промовах перед виборцями нападали остро на палату лордів, яка не дає їм сповнити домагання народу; про сю справу була згадка і в тронній промові при відкритю сесії парламента; нарешті підчас дебатів над відповідю на тронну промову виступив против палати лордів сам президент міністрів Кемпбель-Баннерман. В відповіді на тронну промову містить ся також домагане реформи палати лордів

Сей рух против палати лордів не зостав ся без впливу й на неї саму, і лорд Ньютон виступив у ній з проєктом реформи. По сьому проєкту лорди в Англії повинні так само вибрати ся

як і в Шотляндії та Ірляндії: пери Англії вибирають з поміж себе четверту частину лордами.

Крім того право бути членом палати лордів мав би тільки той пер, що займає якийсь високий уряд або двічі був уже членом палати послів. Король мав би право іменувати 100 досмертних лордів. Число „духовних лордів“ повинно зменшити ся

Сей проєкт безперечно не вдовольить тих, що хотять справжньої реформи палати лордів, — хотять, аби палата лордів не звязувала їм рук у сповнюваню народніх домагань. Число лордів буде обмежене, але ідейна вартість палати буде та сама.

Тут треба, коли вже не повного скасування палати лордів, — на такий експерімент обережна Англія не піде, — то в кождім разі поважного обмеження її прав. А що палата лордів се найдавніша англійська парламентарна інституція, що в Англії загалом усі реформи переводять ся дуже поволи, поступенно, майже незамітно, — так скажемо, впливаєть ся по капельці нового вина в старі міхи, — то реформа палати лордів являєть ся незвичайно складним і трудним питанем, якого остаточне рішене може тягнути ся цілий ряд літ.

Другою справою, яка тепер займає політичні круги Англії, се автономія Ірляндії. Справа се не нова, а історія її записана віковою мартирольогією ірляндського народу. Між англійськими політиками не бракувало й таких, що раді були з Ірляндії — домашнього ворога, зробити Ірляндію-спільницю; згадаємо тут тільки Гледстона та його home-rule. Але яка велика була ворожнеча Англійців до автономії Ірляндії, тих самих Англійців, що дають автономію своїм кольоніям, видно з того, що home-rule Гледстона став причиною упадку сього визначного й популярного політика.

Теперішній кабінет також думає заняти ся сею справою. Очевидно не в такій мірі, яка зовсім задовольила б Ірляндців. Він думає покликати до життя автономну ірляндську інституцію, щось в роді кравого сойму, одначе з дуже обмеженою компетенцією. В кождім разі той мав би сойм займатися тільки такими справами, які нічим не нарушують дотеперішньої цілости держави. Первісний проєкт мав давати в тім соймі перевагу елементови, визначеному правительством, над виборним. Але ірляндські провідники, яким приватною дорогою дали сей проєкт для оцінки

заявили, що ірландський наряд абсолютно не може його прийняти. З огляду на це правительству мало виробити інший проєкт, у яким виборний елемент має більше значінє.

З сьм проєктом правительство має виступити незабаром. Про се вже було говорено в промовах міністрів перед виборцями, а міністерський секретар для ірландських справ повідомив офіційально палату послів, що виступить з подібним проєктом.

Сподівають ся, що против автономії Ірляндії виступить з усею силою палата лордів, і се збільшить і так острый конфлікт між обома палатами.

За останній місяць Болгарія переводить енергічно реформу університету. Привід до сього ось який:

Болгарський князь Фердинанд вже давно не тішить ся симпатіями своїх „підданих“. Його аристократизм, його етикет при дворі не можуть подобати ся демократичним Болгарам. Через те відносини між князем і народом стають що-раз більше напружені. А початок сього року приніс ще нові причини. В Болгарії почав ся загальний залізничий страйк, против якого правительство виступило дуже рішучо. І як-раз підчас найбільшого зворушення суспільности з приводу страйку наступило сьвяточне відкритє „національного театру“ в Софії. На се „національне“ сьвято крім висшої бюрократії було запрошено з-поміж звичайних „смертних“ тільки тих, що подобали ся кн. Фердинанду. Через те визначні люди науки, політики, репрезентанти поступової преси, одним словом, увесь цьвіт національного болгарского духа лишив ся за брамою „національного театру“ в той вечір, коли відкривали його.

Се заворушило до краю широкі круги інтелігентного й робітницького пролетаріату болгарської столиці і коли князь їхав із своєї палати до театру, публика зробила йому скандальну демонстрацію: з криками, з свистом, з обидними окликами, між якими, „геть із Фердинандом!“ не належало ще до найгірших.

В сій демонстрації взяли визначну участь болгарські студенти і студентки софійського університету. Болгарське студентство, вихованє в великій мірі на російській літературі і під впливом деяких визначних професорських сил із Росії, які знаходили захист і катедру в Болгарії, — дуже подібне до російского. В загалі воно поступове, заняте соціальними питаннями, числить між

собою чимало соціалістів. Коли до того додати горячий полудневий темперамент, то стане ясным, що воно му́сило так поступити.

І ось сей вчинок студентства дав привід до „університетської реформи“. Університет зараз замкнено, професорів прогнано, студентів частину вислано до місця приналежности, а тих, що обов'язані до військової служби, в казарми. Міністер просьвіти Шишманов, проти якого правительствена преса повстала говорячи, що се він винен усему, бо не перешкаджав ширеню соціалізму між студентством, пішов в одставку.

Прочистивши таким способом шлях „реформам“, правительство виробило новий проєкт університетської „автономії“. По сій „автономії“ ректор, декани і професори будуть залежні виключно від правительства; студентам не вільно належати до ніяких політичних організацій і товариств, брати участь в публичних маніфестаціях і т. д. (щось як в Австрії ученикам середніх шкіл); нарешті замкнено двері університету перед жінками, яких правительство вважає причиною всего нещастя, бо се вони революціонізують (офіційно: деморалізують) своїх товаришів та заґрівають їх до „нелегальних“ учинків.

До недавна Болгарія брала з Росії поступових університетських професорів; тепер починає брати взірці реакційних університетських „реформ“. Невже-ж не бачить вона, які наслідки мали такі „реформи“ в Росії?

БІБЛІОГРАФІЯ.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, наукова часопись, присвячена передовсім українській історії, фільольогії й етнографії. Виходить у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського Т. LXXIV. Р. 1906, кн. VI. Ст. IV+244, 6. 8^о.

Коли в 1892 р. львівське „Товариство ім. Шевченка“ перемінило ся, заходом передовсім російських Українців, на інституцію з науково-академічним характером, стало зараз видавати свій науковий орган „Записки“, на разі в формі одної тільки книжки на рік. Одначе ціла ся реорганізація товариства, хоч вийшла з ініціативи київських українських кругів, фактично мусіла оперти ся з konieczности на самих тільки галицьких силах, між якими, як на те, не було тоді чоловіка, що мав би енергію й ініціативу, конечну для переведення тої реформи в житте, а до того серйозне наукове знання. Тому в перших двох роках по реорганізації (1892—1894) Наукове Товариство ім. Шевченка не багато ріжнило ся від давнійшого, що мало більше літературний характер. Та не за баром ціла справа повернула на зовсім корисний шлях. В 1894 р. австрійське міністерство освіти заснувало на львівському університеті звичайну катедру української історії з українською викладовою мовою й покликала на неї молодого тоді київського ученого проф. Михайла Грушевського. Прийшовши до Львова, проф. Грушевський звернув зараз свою бачну увагу на недавно зреорганізоване „Наукове Товариство“ й відразу став цілою його душею (найперш редактором „Записок“, потім президентом історично-філософічної секції й редактором усіх її видань, а в кінці президентом самого товариства). Від тої хвилі „Наукове Товариство“ розвиваєть ся з кожним роком чим раз гарнійше й ширше й здобуває вкінці вповні характер і авторітет Академії Наук. Розумієть ся, що „золотий вік“ в істнованню згаданої інституції не міг не відбити ся також на його головнім органі „Записках“. Від хвилі, коли їх редакцію переняв проф. Грушевський (1894), починають гуртувати ся коло нього всі визначнійші українські наукові сили (окрім самого редактора іще: др. Ів. Франко, проф. О. Маркевич, проф. А. Кримський, проф. В. Перетц, В. Гнатюк, проф. К. Студинський, проф. О. Колесса, П. Житецький, проф. Хв. Вовк, проф. І. Верхратський, О. Кониський, Ол. Грушевський, др. С. Томашівський і багато иньших молодших), які в короткий час зробили з них, можна сказати, енциклопедію праць, що дотикають української історії, літератури, фільольогії, етнографії й инь. Без докладного знання всього того, що подали „Записки“ в протягу 15-тьох літ свого істновання, нині не обійдесть ся вже ні один

серйозний учений, що береть ся писати що небудь про одну зі згаданих висше дісціплін.

Що тикаеть ся останнього, LXXIV тому, то він вповні оправдує ту похвальну репутацію, яку здобули собі „Записки“ в широких кругах славянського наукового сьвіта. Побіч присьвятити й портрету Володимира Антоновича, якому присьвятили сей том редактор і співробітники з нагоди юбилею його 35-літної наукової праці на полі української історії, археографії й археології, містять ся в нїм ще такі наукові статі: М. Грушевського, До біографії митрополита Онисифора Дівочки (ст. 5—9), де автор на підставі нового рукописного матеріялу (з бібл. Краківської Академії Наук) простує хибні погляди на приватне жите київського митрополита Онисифора Дівочки (П. Гільтебрандта, Лебединцева) й регабілізує саму його особу. „В дійсности, каже автор, Онисифор міг навіть належати до ліпших, а не гірших митрополитів XVI в., але лиха доля судила йому бути жертвенним козлом всіх гріхів української єрархії XVI віка.“ Друга статя, — се интересна студія Вадима Щербаковського п. з. Деревляні церкви на Україні й їх типи (з 26 плянами й малюнками) (ст. 10—32). Архітектурний стиль деревляних церков на Україні почав своє істнованне з незапамятних часів, — дехто (проф. Гр. Павлуцький) веде його початок від часів кн. Ольги. Скінчив він свій розвій в 1800 р. коли царським указом було заборонено будувати трьохверхні церкви і взагалі всякі церкви, які носили на собі ознаки українського стилю. Епоха найгарнійшого розвою, розцьвіту сього стилю припадає на віки XVII і XVIII. Церкви будували ся з одного, двома, трьома і девятьма високо піднятими банями, підтримуваними високими вісьмериками. Висота церков досягала часто 15—18 сажнів; поділені вони були на три або чотири поверхи, кождий верхній вузший від низшого. Автор розглядає цілий ряд таких церков одно, дво, три, пяти- й девятибанних і доходить до переконання, що при кінці XVIII в. дійшов український архітектурно-церковний стиль до великої закінчености. Може він перейшов би був зі сіл до українських міст, коли-б не згадана заборона з 1800 р. Та все-ж деякий вплив на камяну архітектуру він таки зробив, як се виказав проф. Павлуцький на XIII археологічнім з'їзді в Катеринославі. Третя праця, — се довша розвідка Філярета Колесси п. з. Ритміка українських народних пісень (ст. 33—68). Розібравши в попередніх розділах своєї праці (Зап. т. LXXI — LXXIII) наукову літературу про ритмічну будову українських, великоруських і сербських народних пісень, обговоривши розвій ритмічности в українській народній поезії, й музикально синтактичну стопу, автор подає тепер огляд пісенних форм в українській народній поезії. Інтересну тему підняв д. Олександр Грушевський п. з. З українського культурного і наукового житя в середині XIX ст. (ст. 69 — 92). Опираючись на двадцятьох томах великої біо-

графії М. Погодіна пок. М. Барсукова, автор обговорює відносини Погодіна й кружка московських славянофілів до Максимовича, Бодянського і Костомарова, як репрезентантів українських наукових інтересів. Перед нашими очима переходять як в калейдоскопі Погодіни, Каткови, Аксакови зі своїми більш чи менш анти-українськими тенденціями. — В статі М. Зубрицького п. з. Село Мшанець старосамбірського повіта, матеріали до історії галицького села (ст. 93 — 128) подані акти до історії селянства в першій половині XIX віка (CVIII — CXLII). Далше: Miscellanea (ст. 129 — 1491): а) з незнаной польської рукописи XVII в., под. др. В. Щурат; б) Польські пісні записані Українцем при кінці XVII століття, под др. В. Перетц; в) Кінцеві записки в староруських рукописах, под. др. Ів. Франко. В відділі „Наукова хроніка“ (ст. 150 — 198) подано огляд 53-ох наукових російських, польських, німецьких і мадярських журналів з 1905 р., в яким обговорено все, що датицаєть ся українознавства. В кінці йде богатий як звичайно, відділ п. з. Бібліографія (ст. 199 — 242), де подано рецензії й справоздання з 24-ох російських, французьких, німецьких, українських і польських праць, що дотикають української історії, історії літератури, фільольогії, етнографії й ин. Бібліографія, — се один з найінтересніших відділів „Записок“ взагалі, що виробив собі широку репутацію серіозно-критичного й об'єктивного огляду цілої новітшої наукової літератури, що дотикає українознавства. *Ів. Кривецький.*

Українсько-руський Архів. Д-р. Ів. Франко. Громадські шпихлірі в Галичині в 1784—1840 р.р. т. II видає історично-філософична секція Наук. Тов. ім. Шевченка. Львів 1907 Ст. LXXXIV + 168.

Названа в горі друга книжка нового видавництва Н. Тов. ім. Шевченка дуже цікава; побіч чисто наукового значіння має вона для нас і живий життєвий інтерес дякуючи тому, що наскільки се можливо, дає нам спромогу бачити оден з проявів організації галицького громадянства при кінці XVIII і з початком XIX століття. Тим проявом організації було закладання громадських шпихлірів (магазинів) — значить організація на полі економічнім. Поминаючи вже те, що економічна організація в загалі найважнійша, бо даючи своїм членам матеріальну підмогу і забезпечення з економічного боку, робить їх в меншій або більшій мірі не залежними від посторонніх чинників, треба взяти тут під увагу і час і те громадянство, в котрім витворювала ся отся власне організація. Тут як раз важно те, що ся організація була першою тут громадською організацією і могла дати привід до закладення й иньших родів організації, витворюючи при тім з нашого з громадянства значну сконсолідовану силу, а се дуже цінним було в тих глухих, реакційних часах, якими були кінець XVIII та початки XIX століття, а суспільством — коли се взагалі можна назвати суспільством, як се ми тепер розуміємо, темний та позбавлений усяких людських прав галицький хлоп.

Яка була історія закладання в Галичині шпихлїрів (громадських зсипів збіжа), і яких дізнавала перешкод з ріжних ворожих селянам і їх справі сторін—за тим відсилаємо читачів до самої книжки. Тут тільки зазначимо, що почин до закладення шпихлїрів дав гуманний і осьвічений цісар Йосиф II, наказавши їх закладати насамперед в т. зв. камеральних добрах а потім і по приватних маєтностях. До тих шпихлїрів мали складати селяне щорічно певну часть ріжного збіжа, й туди мали йти теж накладані на дідичів кари за утиски селян, так зв. прегравації. При тїм заряд шпихлїрами мав бути відданий в руки громад і уряду без вмішування ся туди дідичів. Ті зсипи збіжа мали служити для запомоги селян в часі неурожаїв. Таке поставленне справи очевидно не могло подобати ся дідичам і цілий час (1784—1840) галицька шляхта з своєю знова організацією — становим віділом робила усякі можливі перешкоди урядови, аби не допустити до неависної їй організації, уживаючи до сього ріжних містіфикацій, обдурування уряду і т. д., поки врешті справи не вбито. З другого боку коли міркувати по тих змаганнях шляхти, урядовій кореспонденції між нею та центральним урядом, то можна прийти до переконання, що властиво справа не вийшла ніколи по за проект, шпихлїрі не вийшли в жите. Та воно так не було. Маємо звістки, що шпихлїрі все таки існували, хоч розуміеть ся далеко не в такому обсягу, як були повинні. Значить при всіх заходах шляхти і при недостачі відповідної помочи з боку уряду селяни ціпко вхопили ся за здорову думку такої організації й самі скільки могли заводили її. Коли, кажемо, пригадаємо собі, час, стан тодішнього українського селянства, без провідників, вповні залежного від шляхти, котра як раз такої організації не бажала, то побачимо перед собою не аби-який будь прояв організаційного інстинкту та громадянського почуття українського селянства, що особливо належить зазначити. Наколиб тій справі громадських шпихлїрів була спромога розвивать ся дальше так, як се було з початку задумано, то положенне українського народа булоб куди иньше, ніж яким воно стало тепер.

Та перейдїм до самої книжки. Вона складаеть ся з двох частин: з збірки документів добутих дром Франком головно в бібліотеці Осолїнських у Львові і з вступної його розвідки, де він опираючися на згаданих документах подає історію закладання громадських шпихлїрів в ріжних фазах її розвою, доки ціла ся справа несподівано досить сумно скінчила ся: фонди, які були призначені на громадські шпихлїрі, отже на запомогу селян були ужиті як закладний капітал на „Towarzystwo kredytowe ziemskie,“ на підмогу панам дідичам. Крім самої історії галицьких шпихлїрів, написаної з властивою авторови прозорістю і плястикою він подає для порівняння коротенький нарис про долю таких же шпихлїрів в Чехії та Моравії та наводить при тїм

факти загально-австрійської історії, наскільки вони так або инакше відбили ся на розгляданій ним справі.

Ів. Джиджора.

Т. Шевченко, Кобзарь, видання „Общества имени Т. Г. Шевченка для воспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся въ учебныхъ заведеніяхъ С.-Петербурга“ та „Благотворительнаго общества изданія общепользныхъ и дешевыхъ книгъ“, Спб., 1907, ст. XVI + 636 + портрет, ціна 1 р. 50 к.

Мусіло проминути повних сорок п'ять літ від смерти великого українського Кобзаря, перше ніж українське громадянство в Росії дістало повне видання його писань, з тими писаннями, за які так тяжко й гірко покарано свого часу геніального поета. Дозвіл на видання повного Кобзаря даний був ще в падолисті 1905 р., але коли викрито весною 1906 р. звісні автографи Шевченка в актах його процесу, в архіві III відділення, і в них деякі перед тим незвісні поезії, се здержало видання Кобзаря, для котрого треба було використати також і сі новознайдени папери, а д. Доманицький, котрому поручено було се видання, поставив справу ще ширше, постановивши перевірити текст поезій по всім звісним автографам поета. Як довідуємо ся з передмови його, на 215 поезій, включених в се видання Кобзаря, тільки 8 зістали ся не перевіреними по автографам поета. Се величезний крок наперед в критичнім провіренню текста Кобзаря, і д. Доманицькому належить ся щира подяка за ту працю й любов, яку вложив він у се діло. Нинішнє видання Кобзаря таким чином стає не просто першим виданням Кобзаря в Росії, але найповнішим з усіх теперішніх і авторитетнішим від усіх попередніх.

Оцінити се видання зі сторони його текстуальної вартости поки ще не можна, бо критичну сторону — варіанти й їх оцінку д. Доманицький вилучив в осібні статі, які друкують ся в Київській Старині й ще не скінчені. В Кобзарі же, при кінці вказане лише де що важніше з варіантів. Туди ж виніс видавець всякі примітки й пояснення річей, навіть власні примітки Шевченка, яким місце в кождім разі під текстом.

Пояснень річей й імен, коли давати, то треба дати більше, бо так лише де що пояснено, а ще більше зістало ся без пояснень, та й пояснення не всюди умотивовані — не знаєш, на чім видавець опирає ся в своїх толкованнях, які джерела або факти мав на гадці.

Видання чепурне й як на свою великість — не дороге, а все таки майже в четверо дорожше від останнього львівського видання. Будемо надіятися, що за сим дорожшим підуть дешевші, загально приступні, в тім роді як давніше київське (35 коп.).

М. Грушевський.

Ів. Федорченко. Іродіада. Богоблудниця. Поеми. Видавництво „Ранок“ № 5-ий. Ціна 40 коп. Київ 1906, 8-о, стор. 87.

В XIII томі Літ. Наук. Вістника д. Ів. Федорченко виступив на літературне поле з гарно написаним оповіданем „По закону“, яке тодіж стріло ся з признанем для таланту автора. Замість набрати охоти до дальшої новелістичної продукції д. Федорченко кинув ся писати вірші. Де яка механічна вправа в версіфікації та знане мови могли піддержувати ілюзію, що з нього виробиться добрий поет; на жаль, отся книжечка повинна розбити ту ілюзію і у публіки і у самого автора. У нього нема таланту, нема тої поетичної інтуїції, що не раз покриває хибу мови й композиції і живим голосом хапає за серце. В поемці „Іродіада“ він навіть завдав собі дещо праці, прочитав де які книжки, та се не допомгло йому нічого. Полишаючи вже на боці заїжджену тему, яку на різні лади обробляли в новій літературі Фльобер і Уайд, Зудерман і Каспрович, д. Федорченко з їх композицій узяв тільки те, що можна назвати їх слабшими сторонами. І так він скомбінував недотепний помисл Зудермана з так само мало дотепним помислом Уайда і заставив і Іродіяду й її дочку влюбляти ся в Івана Хрестителя, хача жерела, які маємо до житєпису того пророка, нічого про се не згадують і для вияснення Іванової смерті сі любовні історії зовсім непотрібні. Що д. Федорченко komponує свою поемку, заглядав лише до евангелія Луки, а не заглянув до Йосифа Флавія, се дуже шкода, а то й ідейний образ Івана вийшов у нього зовсім фальшивий. Ані Іван ані Ісус не були такими пророками, як малює д. Федорченко, не були політичними агітаторами, не кликали народ проти Римлян і взагалі не пописували ся фразами про свободу і рівність, якими так густо наділяє їх наш автор. В таких творах, коли вже хто береть ся писати їх, треба як не як, а заховати кольорит місця і часу, дивись хоч би поеми Шевченка, де солідне історичне підготованне автора в значній часті замінюєть ся його артистичною інтуїцією та огнем запалу, якого у д. Федорченка не чути ані іскорки. Ви слов у нього при всій штучности млявий, картини бліді і фразеологічні, розмови вульгарні. Поеми „Богоблудниця“ і „Думи над Россю“ ще слабші і без ніякої вартости; в „Думах над Россю“ автор обертаєть ся до ріки Росі з досить чудернацькою історіософією, на яку зрештою ріка не дає йому ніякої відповіді. Се ані поезія, ані історичне знане.

Лев Лопатинський. Ілько Пащак (Четверта заповідь). Драма в 5 діях, нагороджена на конкурсї тов. ім. Ів. Котляревского у Львові 1907. Ст. 112,8°. Ціна 1 кор.

Д. Лопатинський належить до дуже плідних письменників; він пише безнастанно, а має той добрий звичай, що зовсім не журить ся тим, хто що думає про його твори, писані з однако-вим хистом у дуже ріжнородних напрямках. Поезії, оповіданя, драми, комедії, переклади віршом і прозою, лібрета (до яких не

написав іще нікто опер), полемічні статі, політичні, літературні огляди і т. д. При тім має рідке щасте: його драми дуже часто хтось за щось нагороджує, а орган, якого він редактором (Руслан), друкує їх (як иньші його твори) по черзі без розбору і ще з задоволенням, що місце заповнене та що не має сьвітити білими шпальтами.

Нова драма також нагороджена, надрукована в „Руслані“ і видана тепер окремо. Мені дуже жаль, що з браку місця не можу розібрати її детально, та виказати цілу її нездарність і духову та артистичну імпотенцію автора. Надію ся одначе, що й ся коротка замітка потвердить цілковито сі слова.

Головний герой драми — се молодий „Гуцул“, Ілько Пащак. У селі, де живе Ілько, є школа, а в ній учитель, що має молоду, 17 літ доньку, також учительку. Як довго учитель пробуває в селі, не знаємо; з того, що йдучи на Чорногору, бере з собою Ілька, аби не зблудити, можна припускати, що він у селі живе не довго; з того знов, що Ілько має час закохати ся в його доньці, можна догадувати ся, що учитель пробуває в селі довший час. Закоханий Ілько не звиряєть ся одначе з любовю учительці, але придумує в перед, як би позбути ся свого батька, який не стає навіть йому в дорозі і лише раз завважує, що за Ілька й Гуцулка не пішла би, не то пані. Добувши від ворожки отруї, всипає її батькови до вечері, а коли батько впадає в агонію, він хоче буцім то ратувати його і подає йому кварту води, не забувши до неї всипати ще отруї. Розумієть ся, що батько заразісінько гине. „Закоханий“ Ілько біжить безпосередно по убійстві батька в село до школи, застає рівно о півночі учительку саму, паде на коліна (а якже!) і осьвідчаєть ся їй. На нещасте перед хвилию що тільки вийшов від учительки Кость Загайчук, давний товариш Ілька, а тепер богослов, який також осьвідчив ся їй. Тому учителька наробила крику, вбіг її батько і вигнав „закоханого“. „Закоханий“ Ілько постановляє пімсту. Він нападає на Загайчука і так оббиває його, що той відхорвує бійку, а Ілько відсиджує за нього три місяці криміналу. В день виходу Ілька з криміналу відбуваєть ся вінчане Загайчука з учителькою Вірою. Ілько приходить до села і намовляє товаришів зробити учителеви авантуру. Коли-ж вони не хотять, Ілько відпроваджує до дому свою маму і — як видно зі слів ворожки — підпалює школу. Опісля вертає до коршми, де підпила ворожка не тільки закидає йому підпал, але й отроєне батька. Жандарм, що як раз навинув ся, арештує Ілька, а суд засуджує його на смерть через повішене. Перед смертю поводить ся Ілько в криміналі дуже буйно, але Кость Загайчук, що вже за той час висьвятив ся і став кримінальним духовником, поєднує його з Богом і при-смирює.

Як із сього видно, герой драми, се чорний характер, але автор так уже немилосерно підчорнив його, що він від того аж

посинів. Вправді на нерозвинену публіку може викликати таке чорнене хвилевий ефект і ще більший ефект був би, коли б автор був сказав свого героя повісити на сцені, але психологічно се чорнене не умотивоване і реально такий тип, як Ілько, неможливий в життю тим більше, коли зважимо, що все діється на селі, де люди не мають переделіктнених нервів, де кохане не трактується так романтично, як у романах і драмах, де ще сильні мужицькі натури, а сам Ілько, як виходить із драми, ані не ідіот, ані не вроджений злочинець по теорії Льюмброза, і робить усі злочини тільки на приказ автора, без власних внутрішніх мотивів. Інші особи драми відсунені на задній плян і лиш один Загайчук висунений трошки, як повний контраст Ілька, як втілений розум, добрість і розвага.

З артистичного боку драма представляє цілковиту духову анемію автора; обсервація життя зовсім слаба, а з психологічного боку драма не витримує найлекшої критики. По волі автора драма має представляти Гуцулів; тимчасом у цілій драмі крім кількох слів, які згадував автор, нема не тільки нічого гуцульського, але навіть гірського загалом і як би не згадка про „Груні“, полонини тай про Чорногору, то можна би з повним правом думати, що акція драми відбувається і над Бугом і над Стрипою і над Збручем і де хто хоче. Се признав по часті й сам автор, бо одну особу в драмі зробив чомусь осаулом „Січи“ (ситуація драми не вимагає того), але полишив до волі акторам переіменяти її на писаря „Сокола“, а в иньшій околиці очевидно ще на щось иньше, бо раз робить ся зміна, то вона оправдана з тих самих мотивів і десять разів, а не тільки два. Та про серйозність автора як письменника, знавця народнього життя і обсерватора свідчать найліпше його-ж власні слова. В „Кінцевім слові від автора“ згадує він, що хотів присвятити свою драму одній родині (що примусило його не присвячувати?), а то тому, бо — як каже — „мій однокласник вий побут в їх гостиннім домі, спільні виправи на верхи, гостина в гуцульській хаті, оповідання і пояснювання гуцульских звичаїв, говору, життя подали мені стільки вражіннь що я рішив на підставі їх опрацювати гуцульський сюжет“ (ст. 108). Отже люди студіюють цілими літами народне жите, особливо коли хочуть знати народні звичаї, говор і т. д., а тут чоловік походивши по верхах і заглянувши до одної хати навчив ся за тиждень стільки, що на підставі тої науки зважається писати драму з гуцульського життя! На се справді треба не аби якої відваги, але її наслідком був власне факт, що в драмі нема нічого гуцульського, а народнього загалом також дуже обмаль. Який, приміром, селянин виголосив би такий монольоґ, як Ілько в криміналі (ст. 97 — 98)?

Але що більше: автор переконаний цілковито, що йому вдала ся знаменито річ. Ось як він говорить: Утішило мене, коли при першій виставі, виконаній аматорськими силами і осо-

бами, котрі Гуцулії не бачили ніколи на очі, справді сей гуцульський, відмінний кольорит виступив так сильно, що знавці Гуцульщини (?) підносили се залюбки (?), а також критика зазначила окремо (?). По при дані, які в тім згляді містять ся в самім творі, осягнули актори се тим способом, що старали ся наслідувати гуцульську мову і гуцульську вдачу в тих ролях, які представляють гуцульські типи (ст. 108—109). Сі слова такі характеристичні для автора і представляють його в такім яркім світлі, як письменника, що я боячись замазати їх чим хоч трошки, не подаю до них ніяких коментарів, бо вини зайві. Найблищать у повнім своїм маєстаті.

Не менше гумористичні його поученя акторів про гуцульську фонологію, морфологію та лексику, які він наводить далі. Хто одначе хоче забавити ся, най загляне до оригінала, бо трудно передруковувати стільки мудрощів. Наведу лише ще одно його пояснене для куріоза. Трембіта — то в автора „довга на 2-3 метри, а заврубшки, як рука в згибі, проста труба, з березової кори, або бляхи“! Шкода, що автор не подав подрібного опису трембіти з березової кори, бо се видно унікат у Галичині, тому заслуговував би на більшу увагу.

Як недбалий автор у трактованю до свого предмету, свідчить найліпше те, що матір Ілька називає увесь час Гафією, але в остатній сцені переіменовує він її на Явдоху, хоч так звала ся перше її служниця. Учительці Вірі визначає 17 літ життя; коли вона стала учителькою, яку школу скінчина для того, не поясняє, хоч навіть у Галичині дивно бачити таких молодих учительок. Таких подробиць можна назбирати ще й більше.

Думаю, що я доволі умотивував свій осуд драми д. Лопатинського. Коли б мені було вільно дати йому одну раду, то вона звучала би: Пане автор! Non multa, sed multum! Але я знаю, що він моєї ради не послухає. В. Г.

Le Tsarisme et l'Ukraine par Romain Sembratovytch, avec préface de Bjoernstjerne Bjoernson. Париж, 1907, велика 8-ка, стор. II+55.

Отся брошура, опублікована уперве на німецькій мові 1905 р. п. з. *Zarentum im Kampfe mit der Zivilisation*, виходить тепер, навіть з передмовою голосного норвежського письменника, як муштарда по обіді. Російський указ 1876 р., проти якого звернено її вістре, вже скасований і вся внутрішня політика Росії вступає, хоч не без вагання, на нові дороги, де голос кожного краю і кожної нації буде з часом мати чим раз поважніший вплив на державні порядки.

Що ще більше уймає вартости брошуруки Сембратовича, се її, так сказати, випадковий характер. Автор, хоч талановитий чоловік і оживлений найгорячішою охотою служити Україні, вийшов на се поле з зовсім скромним арсеналом, майже лише

з тим, що дала йому гімназія. Пізнійше, попавши в вир публіцистики і то публіцистики тзв. Віденської школи він не мав часу ані можности доповнювати своє знане і розкидав на всі боки ті скупі округлини, які виніс із Галичини, доповнюючи їх нераз фантазією та догадами і пережовуючи десятки разів. Відси плиткість його висновків, неповнота в представленю фактів, часті помилки, непорозуміння, що в очах тямучих людей, які навіть симпатизували з його провідними ідеями, шкодили його публікаціям. Найголоснішою і найстараннійше обробленою з них була *Polonia irredenta*; тут автор зібрав масу матеріялу з біжучої галицько-польської преси і не вважаючи на ідейну недоношеність праці міг бодай заімпонувати її масою. Праця про Україну далеко слабша. Автор говорить прим. у розділі про панславизм маючи про сей ідейний напрям зовсім баламутні поняття, мішаючи панславистів західних (про Колляра й Шафарика він зрештою не знає нічого і цитує лише Паляцкого, власне не панслависта!) з московськими (яких зрештою також не знає) та з Кирило-Мефодієвим братством і протиставлячи їм російський урядовий панславизм, якого ренрезентантами являють ся Арабатский і др. Вергун. Просто соромно читати сю главу французькою мовою!

Уступи, що доторкають ся історії України, троха ліпші, о стілько, що пок. Сембратович, уже редагуючи „*Rutenische Revue*“ мав під рукою деякі статі та дані, надслані до редакції, і на борзі склеїв із них свою статю. Тай тут скрізь по при вірні факти та уваги маса невірностей, безкритичностей та помилок. Сама найважніша річ у брошурі, розбір значіння та впливу указу 1876 р. на український національний розвій, зовсім бліда, повна гучних слів, але показує брак фактів і брак вникнення в їх значіне; вистарчить порівняти сей уступ з прегарним і основним представлєнем, яке дав тій справі проф. Грушевський у збірці „*Russen über Russland*“.

Французьке виданє брошури дуже гарне, а його вартість підносить гарна етнографічна карта України, рисована дром Аітовим. Передмова Бернзона робить сумне вражінє: не вважаючи на своє паролітне зацікавленє Україною голосний письменник не знає про неї нічого і ніяк конкретно крім того, що є якась Україна, „*la grande et invincible nation des Ruthènes*“, що вона числить 30 мільонів народу і терпить утиски від Росіян і Поляків. А не багато ліпше була підготована й уся та анкета європейських знаменитистий, яку пок. Сембратович запросив був до делікатної роботи — сказати свою думку про справу, якої вони не знали й не розуміли.

І. Франко.

К. Фортунатовъ. „*Національня области Россіи*“. (Опытъ статистическаго изслѣдованія по даннымъ всеобщей переписи 1897 г.). Книгоиздательство „Трудъ и борьба“, 1906, сторінок 16, ц. 8 коп.

Автор сеї цікавої розвідки трохи чи не перший пробує вий-

ти за межі теоретизування про краєве самоврядування в Росії і порішити се важне питанне-більш менш практично, поклавши в основу певний принцип.

В основу поділу Росії на краєві самоуправи автор розвідки кладе, як то видно і з самого назвища брошури, національний принцип: „Родной языкъ мѣстнаго населенія,—каже автор — являється главною об'єднуючою силою, цементомъ всей території; онъ и долженъ быть положенъ, какъ важнѣйшее основаніе при распредѣленіи всей площади государства на части, пользующіяся областнымъ самоуправленіемъ“.

На підставі цього принципу автор, користуючися матеріалом, що дав перепис людности 1897 року, поділив Росію ось як: чисто великоруські губернії, де великоросів більш як 93% (14 губ.); великоруські, де великоросів більш як 77,3% (8 губ.); великорусько-тюркських 4; тюрко-татарських 2; великорусько-українських, де великоросів більш половини—4 (Курщина, Донщина, Вороніжчина, Ставропольщина). Україну автор ділить на дві частини: чисто українські („малоруські“) губернії, де Українців більш як 70% (Полтавщина, Поділе, Харківщина, Київщина і Волинь) і українсько-великоруські губернії, де українців 40—70% (Катеринославщина, Чернігівщина, Херсонщина, Кубань і Таврія). Далі іде Білоруська частина Росії (5 губерній), Литовсько-Латишсько-Естонська частина (5 губерній), Польща (9 губ.), Кавказ, Сібір і Середня Азія. Автор приходить до висновку, що „коли поділити всю територію Росії на части, надавши кожній краєву самоуправу, користуючися для того національним принципом, то найбільш відповідною великістю для таких частин — „країв“ чи „штатів“ треба рахувати „штат“, що обіймає 6—9 мільонів людности в 1897 році, а зараз — 7—10 мільонів“.

Далі автор намічає і самі штати в такому порядку:

1 польський	з людністю в 8696 тис.	
1 білоруський	„ „ „ 7328	„
1 надбалтійський	„ „ „ 5046	„
3 українські („малоросс.“)	„ 27228	„ , а саме:
1) Південно-західний (Київщина, Поділе, Волинь і 3 повіти Гродненської губ. з людністю	10138	„
2) „Малоросійський“ (Полтавщина, Харківщина, Чернігівщина без північних повітів і українські повіти Курщини та Вороніжчини) з людністю	8451	„
3) Новоросійський (Бесарабія, Херсонщина, Таврія, Катеринославщина і Таганрогський повіт) з людн.	8644	„
1 Кавказський (без великорус. і україн. повітів) з людністю в	6157	„
1 Середне-азійський (без 2		

Dr. Ivan Franko. Beiträge aus dem Kirchenslavischen zu den neutestamentlichen Apokryphen und der altchristlichen Literatur. IV. Das Martyrium der heiligen Photine. (Sonderabdruck aus der Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Christentums). Darmstadt, 1906. Ст. 12, 8⁰.

Проф. Мих. Грушевський. За український маслак. (В справі Холмщини). Київ, 1907. Ст. 20+(12). Ціна 8 коп.

Володимир Винниченко. Краса і сила та інші оповідання. (Видавництво „Вік“). У Києві, 1906. Ст. 411. Ціна 1 карб. 50 коп.

Іван Галуциньський. Дарвінізм або наука о походженю. (Бібліотека „Проміня“, ч. 2). Вашківці н. Ч., 1907. Ст. 61. Ціна 50 сот.

Віра Лебедова. З трагедій диточих душ. (Бібл. „Пром.“ ч. 3). Вашківці н. Ч., 1907. Ціна 40 сот.

Ілярій Карбулицький. Розвій народного шкільництва на Буковині. (Бібл. „Пром.“ ч. 4). Вашківці н. Ч., 1907. Ціна 1 к. 60 сот.

Ege Mær Benediktzen. Про висші муницькі школи в Данії. З французького рукопису переклав Теофіль Бриндзан. З передмовою Яр. Веселовського. (Видане тов. „Руська Школа“ в Чернівцях). Чернівці, 1906. Ст. 48, 8⁰. Ціна 50 сот.

Що то є: суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролетаріят, капіталізм, організація. Львів, 1907. Накладом „Громадського Голосу“. Ст. 32, 16⁰.

Назна про рибалку та рибку А. С. Пушкина. Переклад з російської мови. А. Кашенка. Полтава, 1907 р. ст. 16, 16⁰. Ціна 4 коп.

З. Петро. I. Свічка. II. Люте Серце. Дві казочки дітм. (з народнього скарбу). Полтава, 1906 р. Ст. 16, 16⁰. Ціна 2 коп.

Володимир Самійленко. Україні. Збірник поезій 1885—1906 рр. Видано заходом М. Мочульського, з передмовою Ів. Франка. (Літературно-Наукова Бібліотека. Серія I. ч. 106). Львів, 1906. Наклад. укр.-руської Видавничої Спілки. Ст. X+132, 8⁰. Ціна 1 к. 60 сот. (в оправі 2 кор.).

ВІД РЕДАКЦІЇ:

Книжка ся спізнала ся виходом і в дечім відступила від уложеної для неї програми через різні пригоди, які спіткали Літ.-Н. Вістник: трус в редакції, забранне рукописей, потім заборона на час воєнного стану. На щастє, воєнний стан знесено слідом, так що не прийшло ся нашим передплатникам діставати замість Л. Н. Вістника иньшої часописи, з видавцем котрої ми умовили ся, щоб посилав свою часопись замість Л. Н. Вістника, аж поки він зможе наново виходити. Надіємо ся, що сі пригоди не повторять ся, і III книжка нашого журналу вийде не пізнійше 15 марта с. с.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

український науковий журнал

присвячений передовсім українській історії, філології й етнографії, виходить під редакцією *М. Грушевського*, що два місяці книжками по 15 аркушів.

XV рік видання.

Розвідки з наук історичних і філологічних, матеріали й замітки, перегляд часописей українських й інших (до двіста часописей), критичні оцінки й реферати з наукової літератури, що дотикає українознавства.

Передплата в Росії 6 руб. на рік, поодинокі книжки по 1 р. 50 коп.

Посилати передплату на адресу: Львів (Lemberg), Австрія, Чарнецького 26, Наук. тов. ім. Шевченка (Sevcenko-Gesellschaft der Wissenschaften), або через контору Літературно-Наукового Вістника, Київ, Прорізна 20.

РАДА

ГАЗЕТА ПОЛІТИЧНА, ЕКОНОМІЧНА І ЛІТЕРАТУРНА

ВИХОДИТЬ У КИЇВІ ЩО-ДНЯ, ОКРІМ ПОНЕДІЛКІВ.

Рік видання другий.

„РАДА“ має широку програму, як звичайні великі політичні газети: дає щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про всякі світові події; поезії та оповідання; фелетони: політичні, наукові і белетристичні.

„РАДА“ має власних кореспондентів у Петербурзі, Москві, Харькові, Одесі, Полтаві, Чернігові, Херсоні, Житомирі, Кам'яні-Подільському і по інших містах України та Росії, а також і за кордоном: у Львові, Чернівцях, Відні, Парижі і Берліні.

Особливу увагу звертає „РАДА“ на місцеве життя провінції.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

З приставкою і пересилкою: на рік 6 карб., на півроку 3 карб. 25 коп., на 3 міс. 1 карб. 75 коп., на 1 міс. 65 коп.

За гривню; на рік 11 карб., на півроку 5 карб. 50 к., на 3 міс. 2 карб., 75 коп. на 1 міс. 1 карб.

Ціна окремого № 4 коп. За зміну адреси 30 к.

Хто передплатив газету на цілий 1907 рік, тому висилатиметься ся „Словари чужих та не дуже зрозумілих слів“ В. Доманицького і стінний календарь на 1907 рік.

Адрес редакції і головної контори: у Києві, — Велика Підвальна вул., д. 6 біля Золотих Воріт. ТЕЛЕФОН 1458.

Передплачувати й купувати на роздріб „РАДУ“, окрім контори (Вел. Підвальна, 6), можна ще по сих місцях: У КИЇВІ: в книгарні „Кіевской Старини“, Безаківська ул., ч. 8. У НІЖИНІ в книгарні п-ні Чекмарьової. У ЛЬВОВІ (Галичина) в книгарні Наукового товариства ім. Шевченка, ул. Театральна, ч. 1. Редактор *М. Павловський*, Видавець *С. Чикаленко*.

Відкрита передплата на **Рідний Край**

тижнева українська часопись політична, економічна, літературна і наукова.
Хто підпишеть ся на цілий рік, той получить такі додатки: 1. Дві картини звісного українського художника П. Ю. Сластіона: 1) КОБЗАРЬ, 2) ГАЙДАМАНИ.

II. Український календарь „Рідний Край“ на 1907 р.

Передплата за часопись: на рік 3 карбованці, на пів року 1 карб. 80 коп. на 3 місяці—1 карб., на місяць 35 к. з пересил., окремі числа по 8 коп. За кордон на рік 4 кар. Для закордонних братів українців передплата на „Рід. Кр.“ значно зменшена: 1) на рік замість 5 карбов.—4 карб. для окремих передплатників: 2) Просвітам, народнім і шкільним читальням, товариствам: Січ, Сокіл і ріжним народнім просвітним товариствам на рік—3 карб. 25 коп.

Книгарям комісійним за передплату на рік 5⁰/. За продаж окремих №№ — 25⁰/.

Листи і гроші засилати треба на адресу: Полтава, Протопоповська ул., № 41, редакції часописі „РІДНИЙ КРАЙ“.

Редактор-видавець М. Дмитрієв.

ВТОРОЙ ГОДЪ ИЗДАНІЯ

Открыта подписка на 1907 годъ

на двухнедельный, профессиональный и общественно-политический журналъ Юга

Народный Учитель

Съ января мѣсяца журналъ будетъ выходить по расширенной программѣ и въ значительно увеличенномъ объемѣ при участіи извѣстныхъ дѣятелей по народному образованію.

Общали свое сотрудничество: И. П. Бѣлоконскій, В. П. и О. Э. Вахтеровы, Д. И. Дорошенко, Е. А. Звягинцевъ, В. В. Кирьяковъ, А. Б. Петрищевъ, С. Ф. Русова, Г. А. Фальборкъ, В. И. Чарнолу-скій, Н. В. Чеховъ, П. М. Шестановъ и мн. др. Ведутся перегово-ры и съ другими видными дѣятелями въ этой области.

Каждая книжка журнала будетъ имѣть отъ 24 до 32 страницъ. Чтобы сдѣлать журналъ доступнымъ каждому учителю, мы рѣ-шили оставить подписную цѣну прежнюю два руб. въ годъ съ доставкой и пересылкой. Допускается разсрочка по полугодіямъ т. е. по 1 руб.,

Адресъ редакціи: Нишинець, редакція журнала „Народный Учитель“.

Лиць, сочувствующихъ нашему изданію, редакція убѣдительно проситъ принять мѣры къ распространенію журнала среди на-родныхъ учителей Юга.

Принимается подписка
 НА
ГОЛОСЪ ВОЛЫНИ

Газета ПОЛИТИЧЕСКАЯ, ЛИТЕРАТУРНАЯ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ.
 ВЫХОДИТЬ ЕЖЕДНЕВНО
 въ Житомирѣ.

Условія подписки: Подписная цѣна съ доставкой и пересылкой гг. городскимъ и иногороднимъ подписчикамъ на 12 м. 7 р., на 6 м. 4 р., на 3 м. 2 р. 30 к., на 1 м. 85 к. Для годовыхъ подписчиковъ допускается разсрочка платежа: при подпискѣ 2 р., затѣмъ къ 1-му марта, мая, іюля, сентября и ноября по 1 р. Розничная продажа по 5 к. за №. Адресъ редакціи: В. Бердичевская ул., домъ о-ва взаимнаго кредита, входъ съ Михайловской улицы. Телефонъ Е. И. Щербицкаго № 53. Телефонъ типографіи № 91.

Открыта подписка на газету

„ПОДОЛІЯ“

Газета „Подолія“ будетъ выходить ежедневно, кромѣ дней послѣ воскресеній и праздниковъ, и издаваться по слѣдующей программѣ:

Правительственныя распоряженія. Распоряженія Св. Синода. Распоряженія Подольскаго Губернскаго и Епархіальнаго Начальства. Передовыя статьи по современнымъ вопросамъ. Статьи, касающіяся наукъ (исторіи, археологіи, этнографіи, статистики и др.), образованія, искусствъ, сельскаго хозяйства, прикладныхъ знаній и пр. Повѣсти, рассказы, стихотворенія и другіе роды беллетристики на русскомъ языкѣ и иногда на малорусскомъ. Общія внутреннія извѣстія. Хроника мѣстной, общественной и епархіальной жизни. Иностранныя извѣстія. Судебная хроника. Телеграммы. Письма священниковъ и другихъ лицъ по разнымъ вопросамъ, входящимъ въ программу газеты. Обзоріе повременной печати духовной и свѣтской. Отзвы о выходящихъ книгахъ духовныхъ и свѣтскихъ (библіографія). Отвѣты Редакціи. Объявленія.

Подписная цѣна:

	12 м.	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
	Руб.	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.	к.
Съ дост. и пер.	7	6. 50	6.	5. 50	5.	4. 50	4.	3. 50	3.	2. 25	1. 50	85
Безъ дост. и пер.	6	5. 60	5. 20	4. 80	4. 40	4.	3. 50	3.	2. 50	2.	1. 30	75

Отдѣльный номеръ 3 коп.

Годовые подписчики, желающіе воспользоваться разсрочкой вносятъ къ 1-му января 2 р., къ 1-му марта—2 р., къ 1-му іюня—2 р. и къ 1-му сентября—1 р. Подписываться можно на всѣ сроки не иначе, какъ съ 1-го числа каждаго мѣсяца. Подписка и объявленія принимаются въ Редакціи (Новый Планъ, д. Слюминецкой) и въ конторѣ типографіи С. П. Киржацкаго (уголъ Бульварной и Торговой ул.), ежедневно отъ 10 час. утра до 7 час. веч., а въ праздничные дни отъ 12 до 2 час. дня. Иногороднихъ просятъ адресовать въ Редакцію „Подолія“.

ВЫШЛА ЯНВАРЬСКАЯ (первая) КНИГА

енем. лит.-полит. изд.

РУССКАЯ МЫСЛЬ.

СОДЕРЖАНИЕ: I Сестры. Повѣсть—*Н. И. Тимковскаго*. II Мумма—*Д. И. Мамина-Сибиряка*. III Стихотвореніе—*К. Чуковскаго*. IV Разказы—*Сигурда*, пер. со швед. *М. П. Благовѣщенской*. V. Атака—*А. С. Полянскаго*. VI Стихотвореніе—*Н. Д. Бальмонта*. VII. Настоящая жизнь—*А. Серафимовича*. VIII. Больные родиной. (Изъ дневника русскаго)—*П. Д. Боборыкина*. IX. Подъ осенней звѣздой—*Ивута Гамсуна*, пер. съ норвеж. *М. П. Благовѣщенской*. X. Стихотвореніе—*Татьяны Грейеръ*. XI. Новая Россія и прологъ ея исторіи—*В. О. Ключевскаго*. Проф. В. И. Герье о первой государственной думѣ—*А. И. Новгородцева*. XII. Анархизмъ—*Н. А. Бердяева*. XIV. Союзники стараго порядка—*А. А. Кизветтера*. XV. Къ биографіи Герцена и Вакунина—*Ч. Ветринскаго*. XVI. На религіозно-общественныя темы. I. Средневѣковой идеаль и новѣйшая культура—*С. Н. Булгакова*. XVII. Военная бюрократія въ цифрахъ.—*Н. А. Рубанина*. XVIII. О современныхъ уголовно-политическихъ задачахъ—*В. Д. Набокова*. XIX. Религія и политика—*Н. Езерскаго*. XX. Изъ размышленій о русской революціи—*Петра Струве*. XXI. Рабочій вопросъ наканунѣ второй Государственной Думы—*Съверянина*. XXII. Новогоднія публикаціи министерства финансовъ—*Л. Н. Яснопольскаго*. XXIII. Общественное движеніе въ Россіи. (Замѣтки публициста)—*А. С. Изгоева*. XXIV. Законодательство и жизнь—*В. Н. Линда*. XXV. Иностранная политика—*С. А. Котляревскаго*. XXVI. Журнальное обозрѣніе—*Ф. Н. Арнольда*. XXVII. Литературныя замѣтки—*Ю. Айхенвальда*. XXVIII. Отчетъ редакціи о пожертвованіяхъ въ пользу голодающихъ. XXIX. Библиографическій отдѣлъ. XXX. Объявленія.

ПРОДОЛЖАЕТСЯ ПОДПИСКА НА 1907 ГОДЪ.

Условія подписки (безъ гербоваго сбора):

	Годъ.	9 м.	6 м.	3 м.	1 м.
Съ дост. и пересылкой.	12 р.	9 р.	6 р.	3 р.	1 р.
За границу	14 „	10.50	7 „	3.50	1.25

Книгопродавцамъ дѣляется уступка въ размѣрѣ 50 коп. съ полнаго годового экземпляра. Съ подписокъ въ разсрочку уступокъ имъ не дѣляется.

Подписка принимается: Въ Москвѣ въ конторѣ журнала—Воздвиженка, Ваганьковскій пер. д. Куманина, кв. № 1. Въ Петербургѣ въ отдѣленіи конторы журнала—при книжномъ магазинѣ Н. П. Карбасникова, Гостиный Дворъ, со стороны Невскаго, д. № 19. Въ Мѣвѣ въ книжномъ магазинѣ Н. Я. Оглобина, Крестьянскій. Въ Варшавѣ въ книжномъ магазинѣ Н. П. Карбасникова, Новый Свѣтъ, д. № 69. Въ Вильнѣ въ книжномъ магазинѣ Н. П. Карбасникова, Большая, д. Гордона.

Редакторъ **Ф. А. АРНОЛЬДЪ.**

Издатель: **Т-во Н. Н. КУШНЕРЕВЪ и №.**

Всякі видання

Української видавничої спілки у Львові

== Й ==

Наукового товариства ім. Шевченка

можна виписувати через контору Літературно-Наукового Вістника
(Київ, Прорізна, 20). Ціни рахуються по 50 коп. за корону.

Всім хто інтересується українською наукою і літературою, всім прихильникам українського слова і культурного руху рекомендуємо:

ПОВНІ КОМПЛЕТИ ЖУРНАЛА

Літературно-Науковий Вістник

за роки 1899—1906

Всім повних річників, що містять в собі величезну масу белетристичного і літературного матеріалу, спровжній архив культурної й літературної історії за ті роки. Особливо живим і сучасним змістом визначається річник 1906.

Висилають ся по ціні 7 р. 20 к. за рік.

ПОВНІ КОМПЛЕТИ

ЗАПИСОК

Наукового Товариства імени Шевченка,

сімдесят чотирь томів,

1892—1906,

комплеті тт. I—XX 22 руб., дальші роки (по 6 томів) по 6 р.
кождий, поодинокі книжки по 1 р. 50 коп.

Комплет сього одинокого українського наукового журналу, що зібрав в своїх річниках величезну силу наукових студій, матеріалів, критичних оцінок, повинен бути в кождій публичній бібліотеці, в фундаментальних бібліотеках середніх і вищих шкіл, в приватній бібліотеці кождого приятеля і дослідника української старовини, літератури, етнографії.

